

DIN

TREGUTUL

NOSTRU

Gheorghe G. Bezviconi

**Satruzeci de ani din
viața Basarabiei**

1877 – 1917

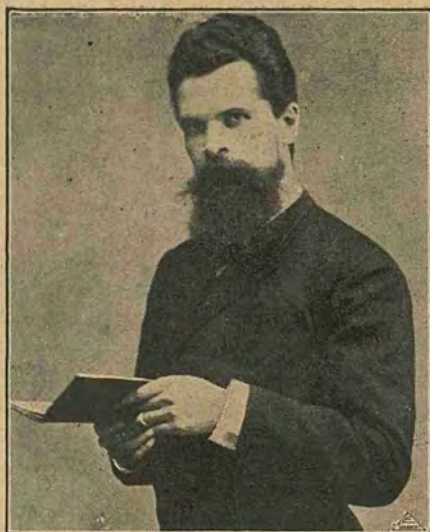
Insemnări pe marginea amintirilor tatălui meu

Gavriil A. Bezviconi, unul din veteranii Basarabiei de altă dată, a închis ochii la 30 april 1937, în vârstă de 77 ani. Moartea sa a fost semnalată în cuvinte calde de întreaga presă românească.

Se știe că, în ultimii trei ani ai vieții, până când o boală grea nu i-a răpit posibilitatea de a lucra, bătrânul și-a scris amintirile. Creator al navigației basarabene, economist ale cărui articole asupra Basarabiei apăreau în ziare acum o jumătate de secol, prieten cu toți fruntașii Basarabiei, martor al unor evenimente istorice, Gavriil Bezviconi avea multe de povestit urmașilor.

„Din trecutul nostru“

August—Septembre 1939

Gavriil Bezviconi

1860—1937

Dimitrie Crăciunescu

1840—1908

Amiralul Vesiolkin

1871—1918

Regiunea Dunării

Drumul Poleacov

Era pe la sfârșitul celei de-a șaptea decade a secolului trecut, pe vremea când Împăratul Alexandru II al Rusiei, propunându-și să libereze de sub jugul Turciei popoarele chinuite ale peninsulei Balcanice, a decretat mobilizarea trupelor din tot Sudul Rusiei și din Caucaz. S'a pus atunci imperios problema transportării rapide a unei armate uriașe spre Sud, spre Dunăre.

Pe vremea aceea nu exista o ramură a căii ferate de sud-vest în direcția Dunării. De aceea, în vederea evenimentelor ce aveau să se desfășoare, s'a impus crearea unei linii ferate speciale. Din toate țările Europei au sosit ingineri și concesionari de căi ferate, cu oferte ispititoare. Licitația, făcută de ministerul de comunicații, cerea terminarea lucrării în cel mult opt luni. Linia trebuia construită dela gara căii ferate de sud-vest Tighina până la portul Reni pe Dunăre, întrebuintându-se — pe cât era cu putință — material și lucrători localnici. Totuși, tuturor ofertelor străine le-a fost preferată aceea a unui antreprenor băștinaș, de origine evreească, consilierul comercial Solomon Poleacov, cunoscutul antreprenor al liniei dela Țarskoe Selo. În spatele lui erau o mulțime de compatrioți : Brodski, Zarhoviți, Balabanov, Ițcoviți și mulți alții, în frunte cu tânărul inginer Lazăr Poleacov, fiul lui S. Poleacov, și banca acestuia dela Petersburg. S'au găsit și ingineri „ruși” : Echsholtz, Mstihowski, Pszezdecki, Lapczinski, Königsohn, Kon și alții. Astfel, linia ferată auxiliară Tighina-Reni a fost construită înainte de termen, după planul lui Poleacov, în ciuda importanței ei, precum și a rostului economic.

S'au făcut terasamente uriașe și costisitoare ; dealungul căii s'au depozitat șine ; în loc de gări, au fost ridicate gherete. Linia era șerpuitoare, ocolea târgurile și orașele care au refuzat să „subvenționeze” pe Poleacov personal. Această linie, deși trecea prin stepă, nu era construită ca linia istorică a Împăratului Nicolae I. de pildă, după traseul stabilit de Împărat printr'o linie dreaptă trasă cu rigla pe harta Rusiei, între Petersburg și Moscova. ci după calculele lui Poleacov și Co., care luase o concesiune cu kilometrul. Astfel, între două gări care erau situate la o depărtare de 8 km. una de alta, în linie dreaptă, distanța pe cale ferată era de 27 km., cum ar fi, de pildă, între gările Traian Val — Vulcănești etc. Concesionarii voiau să scoată un cât

mai mare număr de kilometri, terasamente și materiale de construcție. Această linie ferată nefastă, aducând o avere fantastică firmei Poleacov, n'a făcut de fapt nici un bine Basarabiei, ci dimpotrivă, a încetinit progresul ei. După aceea, în cursul multor zeci de ani, această linie ferată a fost rectificată, reparată și amenajată, fiind și astăzi una din cele mai proaste căi ferate.

Județul Ismail

Războiul Balcanic și evacuarea ostașilor ruși schilodiți și a prizonierilor turci s'au terminat. Dar laurii nu i-au cules rușii, nici frații lor slavi liberați, nici aliații români. A triumfat diplomația congresului dela Berlin, cumătria lui Bismarck cu Disraeli-Beaconsfield și Andrassy, cu consimțământul filo-englezului Waddington; ei au trecut pe ultimul plan „pretențiile“ prințului Gorgiacov și ale Rusiei, care a avut atât de suferit.

Prin tratatul de San Stefano, în ciuda protestelor la Berlin ale lui Mihail Kogălniceanu și Ion Brătianu, Basarabia românească de Sud-Vest, împreună cu gurile nordice ale deltei Dunării, a trecut în întregime la ruși, în schimbul Dobrogei. Acest ținut a fost lăsat în părăsire. Căile de comunicație, regiunea Dunării care își păstrase vechea cultură băștinașă moldovenească, precum și cârmuirea pe temeiul legilor române, au fost uitate.

În toamna anului 1878, guvernatorul Șebeco a preluat dela reprezentantul român Catargi Basarabia de Sud Vest, care, formând un județ nou, Ismail, continua să fie împărțită în prefecturile Ismail, Bolgrad și Cahul. Pe vremea când am cunoscut mai deaproape această regiune, ea era lipsită încă de orice fel de instituții ruse. Acest ținut era administrat, în numele guvernului rus, de guvernatori — „Pompadouri“ în retragere veniți dela Petersburg, la cari, în virtutea legilor locale românești, a trecut puterea regală, pe când ispravnicul Ismailului era acela care hotăra soarta locuitorilor. Subprefecții și pretorii erau dictatori și satrapi regionali. Nu existau regulamente pentru zemstvă, orașe sau plăși; le înlocuia regimul comunal românesc.

În județul Ismail lipsea și clasa nobililor. Acest ținut de stepă, Bugeac,¹ sau Basarabia propriu zisă, a fost ocupat în întregime, în cursul multor veacuri, de tătari nomazi; numai după

1. Bugeac, tătarește „cclț“, e partea Moldovei ce se numea Basarabia încă înainte de 1812, după familia Domnitorilor Basarabi ai Munteniei, cari stăpâneau, pela sfârșitul sec. XIV, amândouă malurile deltei Dunării.

hrisoavele domnești pământul se socotea că aparține boierilor moldoveni. Ultimii tătari au fost colonizați în Crimeea, în 1806; dela ei a rămas doar un conglomerat turco-bulgar, gâgăuzii, mic la număr. După alipirea Basarabiei la Rusia, în 1812, mulți boieri moldoveni, funcționari și militari ruși, fără nici un drept, au ocupat acolo latifundii din pământul statului. Altor proprietari moșiile le-au fost conferite de Impărat, în loc de pensie sau decorații, la Petersburg, unde zece mii hectare de pământ valorau mai puțin decât o tabacheră a Impăratului. Afară de distincție, prin această largă împărțire a moșiilor, se mai urmărea răspândirea culturii la periferiile slab populate, statul neavând oameni și mijloace pentru aplicarea măsurilor necesare prin organele lui.

Toți moșierii „locali” trăiau în Moldova, Rusia sau Basarabia de Nord, iar moșiile lor dela Sud aveau în loc de conacuri, bordee de-ale paznicilor țigani. Județul Cetatea-Albă, colonizat deosebit de intens de guvern, datorită străduințelor familiei Pu-rișkevici a dat—spre sfârșitul sec. XIX—un amalgam al nobilimii locale tot atât de eterogen, ca și populația însăși. În ce privește însă județul Ismail, după alipirea lui la România, în 1856, acolo s'a creiat o clasă de proprietari cu desăvârșire nouă, compusă din negustori, crescători de vite și agricultori.

Ispravnicul Șulga

Intinsul județ Ismail, un ținut minunat, avea—după 1878—un singur cârmuitor atotputernic, ispravnicul Vasile Vas. Șulga. și mai cu seamă pe vestita-i soție, care conducea—in mod confidențial—pe subprefecți și pretori.

Ispravnicul Șulga era o fire blajină. Nimeni din subalternii sau colegii săi și nici un petiționar nu l-a auzit strigând, nu l-a văzut pierzându-și stăpânirea de sine. Insușirile lui principale erau: un tact rar, corectitudine în vorbire și în purtări, ascultarea cu răbdare a tuturor. Izbutea să satisfacă pe toți și nu numai cu făgădueli, dar și cu fapte. Nu lua mită sau „ajutoare”, afară de rețineri din fondurile comitetelor comunale și ȝle zemstvei, sub formă de diurne grase de deplasare, și nu se interesa de societate, afară de recepții speciale, când vizita, ca oaspe, pe cetățenii de vază. El însuși dădea recepții modeste sau oficiale la casele subalternilor săi și rareori la cazinoul local, în cercul prietenilor intimi, cari își sărbătoreau ispravnicul binefăcător. Acolo le asculta păsurile și aproape totdeauna satisfăcea pe prietenii cari l-au

onorat, venind la petrecere. Ducea o viață liniștită și cuviincioasă, fără baluri și sgomot la el acasă, fără onomastici cu cadouri. Doar după cum s'a stabilit mai târziu soția lui își scotea paguba de administratoare, primind toate darurile ori de unde veneau ele, mai ales dela pretorii subalterni, din obligațiile semestriale, sau din diurnele de deplasare dela comitete. Și întrucât pretorii trăiau după placul lor în binecuvântata Basarabie, se pricopseau și câștigau mii de ruble, ei își respectau în mod cinstit îndatoririle față de soția șefului lor, achitându-i drepturile la termene fixe.

De unde se iveau însă sursele unor astfel de venituri, care nu provocau nici plângeri, nici muștrări, în cursul zecilor de ani de guvernare de către „Pompadourii“ a bogatei Basarabii?

Toți moșierii, cămătarii, bancherii clandestini și exportatorii din întinsele regiuni ocărmuite de administratorii aceștia țineau bine minte Paștile, Crăciunul și Anul Nou, onomasticile șefilor lor și ale soțiilor acestora. Transporturi de vietăți și de diferite produse veneau din belșug. Nu erau excluse nici darurile de bani în numerar, iar în cazurile extraordinare se făceau „împrumuturi“. De aceea, în județul ispravnicului Șulga nici o întâmplare n'avea urmări rele, mai ales aceea de care era vinovată o persoană care stăpânea latifundii de pământ, avea pescării sau bănci legale sau clandestine. O sursă deosebită de venit erau cei „fără de pașaport“, vagabonzii, de cele mai multe ori țărani cari nu-și plăteau rămășițele de biruri și, neavând din cauza aceasta acte de identitate, plecau să-și câștige pâinea în altă parte. Munca lor era prețuită sub cea mai mică parte de omenie; în schimb, patronii lor realizau câștiguri mari și plăteau administratorilor diferența „pentru lipsa de vigilență“. Totuși tâlhari în puterea cuvântului nu erau în județ. Ion Cojoc, poreclit „Căpitanul Grozescu“, care a prădat fără milă tot Sudul Basarabiei și care avea în solda lui toată poliția veche, a fost prins imediat după venirea lui Șulga.

Ispravnicul Șulga și-a condus neîntrerupt „eparhia“, cu ajutorul pretorilor în subordine, treizeci de ani,¹ supraviețuind în acest timp pe mulți guvernatori, cari nici nu-și puteau închipui județul Ismail fără... „Vasile Vasilevici“. Înaintea lui se înclinau toți și-l pomeneau chiar la Petersburg, pentru că erau puțini aceia cari puteau să îmbine într'un mod atât de cinstit și echitabil legile

1. Succesorii săi: V. I. Șabelski, C. M. Hagicoli, care l-a prins pe vestitul tâlhar Kotovski, și P. S. Corobkin, s'au perindat într'un timp mult mai scurt.

românești cu dreptul rus, neintrodus încă oficial. Iar sferile înalte aveau despre județul Ismail mai puține cunoștințe decât despre insulele Aleute. Toate lucrurile mergeau atât de bine, încât cinstitul Șulga pleca în județ numai în cazuri extraordinare, de vreo trei-patru ori pe an, la alegeri, la vreun cerc de recrutare sau la Chișinău, în audiență de prezentare la noul guvernator, pentru primire de instrucțiuni sau, mai exact, pentru aprobarea regulilor vechi și spre a i se mulțumi pentru iscusința cu care „ii da pace“ guvernatorului și.. județului Ismail.

Orașul Ismail

Orașul Ismail s'a întins pe malul înalt al Dunării, cu un orizont albastru nemărginit. Celalt mal al Dunării e acoperit cu stu-făriș și păduri, ce se ridică în depărtările Carpaților.

Apropiindu-se cu vaporul de Ismail, cotim de câteva ori în fața orașului, urmând zigzagurile canalului și, în sfârșit, admirăm priveliștea minunată ce ni se deschide, a cetății distruse. După ce o ocolim pe aceasta, facem o cotitură bruscă și acostăm la chei, în noul Ismail. Bisericile, cele două licee, vama și alte clădiri ne reamintesc un oraș european civilizată. Ismailul, împreună cu suburbiile, are 45 000 locuitori. Orașul e străbătut de străzi late — pavate și e împărțit în careuri regulate. Ne surprinde curățenia lui, liniștea patriarhală și frumusețea bulevardelor umbroase, care străbat orașul pe o distanță de trei kilometri. Ne întrebăm: de ce Chișinăul și nu Ismailul a avut cinstea să devină capitala Basarabiei? La Ismail era sediul comandamentului brigăzii a V-a de grăniceri, iar dela 1911 acolo e reședința Vicarului eparhiei Chișinăului. Situat pe malul Dunării, oraș central al Basarabiei de Sud, Ismailul, în cazul dacă s'ar fi dezvoltat normal, ar fi putut să aibă un mare viitor. În urmă, schimbările dese ale hotarelor au redus cu mult importanța Ismailului ca port comercial, în comparație cu porturile românești Galați și Brăila. Rușii însă au uitat, pur și simplu, de acest oraș, rămas nu numai fără legătură de cale ferată, dar și fără un drum oarecare, acceptabil.

Cetatea Ismailului (mold. Smil) a fost vreme îndelungată un puternic punct de reazem al turcilor în Balcanii de Nord. Această cetate a devenit vestită în 1790, după asaltul generalisimului Suvorov și, în sfârșit, a capitulat definitiv în anul 1809, când generalul Tucicov a fost numit comandant al tuturor cetăților din Basarabia. Cu prilejul centenarului orașului Ismail, am scris des-

pre această eminentă personalitate a Basarabiei, asupra căreia socot că e necesar să revin în amintirile mele.

În Basarabia, Serghei Alexei Tucicov e aproape necunoscut. A fost unul din cei patru frați—generali, din cari doi au căzut la Borodino (1812). Tucicov s'a născut în 1767. Luând parte la războiul contra Turciei, a fost numit comandant al cetăților din Basarabia, precum și al Galaților și al Brăilei. În 1810, la 300 stânjeni mai jos de cetatea Ismailului, generalul a întemeiat un oraș, care până la jumătatea veacului trecut se numea „Tucicov“. Pe locul fostului oraș, prin străduința bătrânului călugăr Teofan, a fost înființată o mănăstire cu trei biserici, din care una fusese refăcută dintr'o geamie turcească. Dușmănia cu ațotputernicul general Aracceev a stricat cariera lui Tucicov. În anul 1812, a fost îndepărtat din funcțiune și judecat pentru „jefuire de avere străină“. Abia după războiul ruso-turc din anii 1828-1829, sub Nicolae I, a fost numit din nou prefect al orașului Ismail, adică administrator al regiunii dunărene, care nu depindea nici măcar de guvernatorul Basarabiei. Numai după retragerea lui la pensie, în 1836, Basarabia a fost reunită sub puterea guvernatorului Feodorov, care a reorganizat toată provincia. Intemeietorul orașului Ismail, ajuns senator, a murit la Moscova, în 1839. A fost un om luminat, care avea, afară de talentul de administrator, spirit de scriitor și poet.

Partea de Sud a Basarabiei îi datorează lui Tucicov înapoierea și colonizarea acolo a cazacilor transdanubieni, a cazacilor lui Necrasov¹ și a sectarilor² așezați la gurile Dunării, în Dobrogea. Am fost de multe ori în mijlocul acestor ruși, mânați de dorul de libertate spre apele îndepărtate dela Sud. N'am să-i descriu, pentrucă nuvelele lui Vladimir Korolenco, pline de căldură și duioșie, de un realism elegant și de o atât de fină înțelegere a oamenilor și a vieții, sunt încă vii în memoria tuturor.

Korolenco la Sud

Korolenco e foarte apropiat Basarabiei și, mai ales, României. Acest lucru nu-l ține minte multă lume. De aceea, eu, care am cunoscut personal pe ilustrul scriitor, vreau să reinviez câteva amintiri.

1. Ignatie Necrasov, hatman al cazacilor rebeli dela Don, împreună cu Bulavin, în 1708, după potolirea răscoalei s'a stabilit în regiunea Cubani, apoi a trecut Dunărea, așezându-se lângă limanul Razim.

2. Sectari Pelipioți, numiți acel Lipoveni.

Mi se pare că Vladimir Korolenco a vizitat întâia oară Sudul Basarabiei și Dobrogea pela sfârșitul secolului trecut. Pe vremea aceea nu-l cunoșteam încă, dar, mai târziu, cu prilejul întâlnirilor, la Tulcea cu cumnatul său, doctorul Petre Alexandrov, am auzit multe despre marele scriitor. Korolenco însuși își descrie amintirile despre Sud în nuvelele: „Lângă liman“, „Ai noștri la Dunăre“, „Turcin și noi“, „Nirvana“... Citindu-le și re-citindu-le, după ce ai trăit toate acestea, nu le uiți niciodată.

Scriitorul nu-și numește cumnatul în nuvelele sale. Acesta și-a luat numele de Alexandrov după ce a venit în România. Adevăratul lui nume a fost Ivanițki. Era de fel din Pscov Revoluționar, a trecut Dunărea, rătăcind printre pescari a căror competență a fost Mai târziu, Alexandrov a devenit cel mai cunoscut medic în tot ținutul și era îndumnezeit de populație. Trata oamenii gratuit și ajuta mereu pe toată lumea. Prin el a cunoscut Korolenco pe revoluționarii români, emigranți ruși și basarabeni: pe criticul Gherea-Dobrogeanu; pe Victor Crășescu (Crașiuc, † 1917), cunoscut sub numele scriitorului Ștefan Basarabeanu; pe fiul său, tot scriitor, Sergiu Cujbă,¹ naționalist moldovean și cooperator; pe cunoscutul literat și socialist Zamfir C. Ralli-Arbure (1848-1933), pe Constantin Stere (1865-1936), pe scriitorul naționalist Gheorghe Vas. Madan și pe mulți alții.

În 1903, la două luni după progromul evreesc, Korolenco a vizitat Chișinăul și a scris faimoasa nuvelă „Casa Nr 13“, cam legendară, e drept, ca și schițele scriitorului evreu Bialik, după svonorile care circulau în oraș pe vremea aceea. Mai târziu, l-am cunoscut personal pe Vladimir Korolenco, cu următorul prilej: fratele meu, Grigore Andrei Bezviconi, prieten intim al scriitorului, pentru lecturile populare făcute în târgul Sorocinți, din părțile Poltavei, a fost arestat pe neașteptate, la 18 decembrie 1905, pe cale administrativă. Poporul cerea eliberarea popularului său staroste, dar, văzând că cererea lui nu este satisfăcută, a „arestat“ la rândul său, la 19 decembrie, pe pretor și pe ureadnic. Pe vremea aceea, la Poltava, își exercita dictatura un încăpățânat fără seamăn, consilierul de stat Filonov. Acesta a întreprins la Sorocinți faimoasa „expediție de pedepsire“, care a vărsat mult sânge nevinovat.

La 12 ianuar 1906, Korolenco a luat apărarea fratelui meu și a locuitorilor din Sorocinți, publicând în ziarul „Poltavșcina“

1. A murit în 1937, la Chișinău.

o scrisoare deschisă către Filonov. Această scrisoare a fost reprodusă de ziarul local „Viața Basarabiei” (Nr. 22) din 25 ianuar 1906. Ea a avut, atunci, acelaș efect, ca și „J'accuse” a lui Zola. Intors la Poltava, Filonov a fost împușcat cu un foc de revolver, tras din față, în stradă, ziua nămieza mare. Fratelui meu și lui Korolenco li s'au adus multe învinuiri fictive. Grigore Bezviconi a fost exilat în Basarabia, de unde a evadat, în scurt timp, în locurile natale, unde, în vremea când interveneam pentru el la Petersburg, a trăit ascuns în podul casei sale. Ca să-l scape dintr'o afacere atât de periculoasă, în care era să-i fie incriminat primul rol, Korolenco a scris mai târziu o serie de articole sub titlul general: „Tragedia din Sorocinți”, în care a căutat să îndepărteze depe scenă pe fratele meu.

După revoluție, amândoi prietenii, cari se întâlneau deseori la Sorocinți, s'au simțit foarte prost. Scriitorul, după cum se știe, a răcit, lipind pe ziduri afișe scrise de mână în care arată că nu recunoaște Sovietele, și a murit, iar Grigore Bezviconi a fost împușcat de oamenii generalului Denikin, în a cărui armată luptau doi fii ai săi! Sorocinții n'au vrut să lase în târg detașamentele vagabonde ale lui Petliura, Mahno, Denikin și ale altora, care îi jefuiau zilnic, pentru care fapt a trebuit să răspundă „prezidentul” fără voie al nefecetei „republici Sorocinți”, stărostele Bezviconi.

Cazinoul din Ismail

Dar, ajunge despre tragedia din Sorocinți. Să revenim la Ismail și la viața lui socială, comunală și comercială, care se concentrase la cazinoul local. În toate zilele, în cele de lucru și de sărbători, începând dela ora 9—10 dimineața, la cazinou era o activitate febrilă: se întocmeau proiecte financiare, se țineau consfătuiri administrative, se încheiau contracte de arendare pentru sute de mii ruble, tranzacții de pescărie, se făceau socoteli comerciale, se vorbea despre sporirea exportului de cașcaval până la 20.000 puduri¹ anual sau a celui de rogojini până la 60 000 ruble anual, se bârfeau, iar uneori se hotărau și evenimente familiare.

Vastul cazinou se compune din numeroase săli și cabinete și din grădina învecinată cu bulevardele istorice, care trec prin tot orașul. Această clădire își are povestea ei. A fost ridicată

1. Un pud avea 16,58 kg.

acum vreo sută de ani, restaurată de multe ori, mărită și amenajată. În vremea generalului Tucicov, aci, într'un „cerc al nobilimii“, întreținut de Helias de Foy, un evreu din Spania, se strângeau masonii din armata de Sud, o filială a lojii lui „Ovidiu“ din Chișinău. Cazinoul avea o conducere aproape autonomă, fondurile lui speciale, un capital uriaș de rulment, bibliotecă. Această instituție era susținută, afară de cotizațiile permanente, și de veniturile mari ale capitalului de bază. Subvenționa școlile locale și instituțiile de binefacere.

Afară de viața socială intimă și de trâncănelile feminine, cazinoul a văzut între zidurile lui multe personalități istorice și evenimente de tranziție a Basarabiei de Sud. Dar el resfrângea, mai ales, schimburile societății ismailene de natură „financiară“, care se manifestau prin trecerea monedei de aur și de hârtie dintr'un buzunar în altul, la jucătorii pățimași. Erau acolo străini în trecere, exportatori, negustori greci, moldoveni flegmatici, armeni, evrei... Toți își puneau la încercare în cazinou firea și patimile aprinse. Militarii, cu toate că aveau clubul lor și o societate aleasă, își dizolvau, amestecau și scontau interesele la cazinoul internațional și pe bulevardele umbrite, în sunetele voioase ale fanfarelor. Viața se scurgea veselă! După cum spuneau persoane cu experiență care au trecut pe acolo, orașul Ismail și societatea lui erau din cele mai vii și culte din toată regiunea.

Una din persoanele nelipsite dela cazinou, pe care trebuie s'o pomenesc în primul loc, a fost polițaiul von Reren.

Din punct de vedere administrativ, Ismailul era o unitate de sine stătătoare și nu depindea de ispravnicul Șulga Era condus, autoritar, de polițaiul von Reren. Fost căpitan de husari, el a ajuns în acest post administrativ datorită prefixului „von“, a fost un mare „bon vivant“, bun camarad la un pahar de „Château d'Iquem“, totdeauna mulțumit de el și de alții. Se distingea în special cu prilejul vizitelor superiorilor din capitala provinciei, îi plăcea trăsura lui și, potrivit spiritului vremii, era un aprig antisemit. Sub vice-gubernatorul Ustrugov, a devenit funcționar cu însărcinări speciale, apoi—consilier superior al administrației provinciale. A murit în retragere, în Ismailul iubit. A fost înmormântat în cimitirul local, unde multe monumente istorice se dărâmă, uitate.

Aborigenii Ismailului

Orașul Ismail a fost plin de oameni remarcabili, despre cari s'ar fi putut scrie câteva romane. Să încerc să descriu în câteva cuvinte această galerie de prototipuri demne de pana lui Gogol și a lui Șcedrin, în majoritate oameni inimoși și simpatici, deși nu totdeauna pozitivi.

Gheorghe Vas. Șopov. Numai sub un administrator atât de liniștit cum a fost Șulga, puteau trăi în voe tipuri cum a fost vestitul bancher și cămătar Gheorghe Șopov. Supus și patriot bulgar, și-a trăit cei 83 ani de viață în Ismail, nepărăsindu-l aproape niciodată. Și-a închinat „activitatea“ multilaterală Basarabiei, în special județului Ismail. Copil sărac, crescut cu mămăligă și ardei, Șopov a închis ochii într'un palat, în belșug, după ce prinsese în mrejele polițelor, amenzilor și dobânzilor cămătărești multe sute de nenorociți.

Prima etapă a carierei lui Șopov a fost construirea liniei ferate „Poleacov“, la care, venit în opinci, împrumuta cu sume mici pe antreprenorii săraci și pe căruțași. După aceia, a început să dea bani cu împrumut, luând zălog diamante, ceasornice, inele etc. După câțva timp, Gheorghe Șopov a început să dea bani numai pe ipotecă mari pe case, mori cu aburi și moșii. Jumătate din casele Ismailului au cunoscut tentaculele lui Șopov, și zeci de averi s'au scurs în mâinile acestuia. Moșiile mari au trecut la nepoatele lui și la gineri—frații Rodionov. Fratelui său, Matei, Șopov i-a construit însă la Reni fabrică mari de cherestea, organizând exportul lemnului în străinătate, a zidit mori și uzini. În cele din urmă a pus mâna pe tot ce a clădit, întrebunțând toate mijloacele și transformându-și neamurile în slugi. Pe acest frate al său l-a dus la ștreang. Bietul bătrân venise la Ismail să ceară milă și ajutor dela Gheorghe, dar ratele milionar îi răspunsese cu o frază stereotipă: „du-te și te spânzură“. Desnădăduit, Matei s'a dus la hotel și și-a pus ștreangul de gât. Fiul său, Gheorghe Matei Șopov, crescut de unchiul Gheorghe în străinătate și care l-a moștenit pe urmă, nu putuse să-și ajute părintele, pentru că unchiul nu-i dădea bani.

Șopov a murit printre străini. Fiind bătrân, se ducea pela stațiunile balneare, fapt care a contribuit mult la menținerea sănătății lui până la o vârstă foarte înaintată. Gheorghe Șopov avea 9 puduri și jumătate și putea să călătorească numai cu

vaporul și cu vagoanele anume amenajate pentru el. Presimțindu-și sfârșitul, adusese la Ismail, pentru înmormântarea sa, un dric luxos, donându-l catedralei. Dar nu i-a fost ursit să se plimbe cu carul mortuar pregătit: după ce își îngropase „stăpâna casei“, murise la Odessa, la hotelul „Petersburg“, unde fugise în timpul revoluției. Înainte de a muri, își lăsase averea, care se ridica la multe milioane ruble, instituțiilor de binefacere din Bulgaria și numai o parte din bunuri, moștenitorilor obidiți, stârnind prin aceasta o serie de procese în care nenorociții au băgat aproape întreaga moștenire primită.

Familia Zahariade. Bunicul lor, Zaharia (1775—1852), a fost preot la Anhialos lângă Burgas. Cei cinci frați Zahariade, greci de origine, treceau—din cauze politice—când în supușenia română, când în cea rusă. Copiii lor și-au făcut studiile la diferite școli din România, Rusia și străinătate. Moșieri bogați și culți, au avut moșii mari și case la Ismail. S'au ocupat pe o scară întinsă cu agricultura și viticultura model, au avut creșcătorii de animale de rasă, fiind premiați pela expoziții pentru vitele, caii și porcii expuși.

Toți frații, foarte cum se cade și corecți, au fost factori sociali importanți în regiunea de Sud. Unul din ei, Zaharia Alex. Zahariade, a fost președintele inamovibil al comitetului zemstvei din Ismail, ziditorul și episcopul liceului local; al doilea, Ioan (1851 — 1910),¹ a fost primarul Ismailului; al treilea, Pavel (1857—1935), a fost profesor de embriologie în Franța, iar al patrulea, Alexandru (1866—1931), atât prin studiile sale, cât și prin modul cum a făcut agricultura și s'a ocupat cu creșterea vitelor, a fost un luminat moșier-agronom. Vinurile lui erau vestite departe de hotarele Basarabiei. Sportsman remarcabil, foarte ospitalier, Alexandru Zahariade a făcut una din cele mai importante donații pentru crearea, în timpul ultimului război, a spitalului plutitor „Surioara“, iar pentru spitale a donat șase vaci de rasă tiroleză. În 1918, minunatul conac al familiei Zahariade, Ciurnai, a fost devastat și prefăcut în cenușă de bolșevici, viile distruse, iar pivnițele uriașe, conținând cele mai bune vinuri din viță franceză, prădate. Insuși Alexandru Zahariade, dintr'un purtător de cultură europeană a ajuns un modest agricultor. Din palat n'au rămas decât ruini, iar alte construcții s'au nivelat cu pământul.

1. Fiul său, Alexandru, a murit în 1938.

Nu p^ot s^a nu vorbesc despre familiile acestor excelen^{ti} oameni \u0219 mo \u0219 ieri. Una din surorile lor, Haricleea, a fost m \u0219 ritat \u0219 cu deputatul grec Castrioti, iar alta, Aspasia, cu cunoscutul chirurg grec Pavel Ioan. So \u0219 iiile fra \u0219 ilor Zahariade au fost tot at \u0219 t de ospitaliere \u0219 culte. Lor le datoresc in \u0219 florirea \u0219 cultura lor colonia greceasc \u0219 din Ismail \u0219 \u0219 colile locale. Ismailul avea o biseric \u0219 greceasc \u0219 cu un cor admirabil, condus de Eugenia Zahariade, so \u0219 ia lui Constantin,¹ absolvent \u0219 a conservatorului din Viena. Toate concertele in scop de binefacere, seratele \u0219 balurile, organizate \u0219 conduse de d-na Zahariade, au avut un rar succes artistic. \u0219 i, de \u0219 i societatea greac \u0219 ducea o via \u0219 in \u0219 chis \u0219 in cercul s \u0219 u, totu \u0219 i d \u0219 dea mult \u0219 aten \u0219 ie intereselor ob \u0219 te \u0219 ti.

Ioan I. Tomov (1842-1926), un venerabil cet \u0219 ean, a fost negustor \u0219 agricultor. Copiii lui \u0219 -au f \u0219 cut studiile superioare. Unul din fii, Vasile, era senator rom \u0219 n; al doilea, Ioan, mare proprietar rural, joac \u0219 un rol important in gospod \u0219 ria comunal \u0219 , iar al treilea, Gheorghe, mo \u0219 ier \u0219 economist de seam \u0219 , in \u0219 crez \u0219 tor in patrio \u0219 ii basarabeni, a fost inecat de t \u0219 lhari, in timpul revolu \u0219 iei, pe c \u0219 nd trecea Nistrul. Gospod \u0219 ria fra \u0219 ilor Tomov, care se compunea din trei mo \u0219 ii model, d \u0219 dea un export insemnat. Con \u0219 tiin \u0219 ozitatea lor \u0219 capacitatea de credit erau cunoscute at \u0219 t bancherilor \u0219 exportatorilor din Gala \u0219 i, c \u0219 t \u0219 celor din Odessa.

Un tot at \u0219 t de cunoscut cet \u0219 ean al Ismailului a fost Arefa Emanoil Tretiacenco (1843-1937), agricultor, comerciant \u0219 deputat al Dumei Statului I \u0219 i f \u0219 cuse studiile superioare la institutul veterinar din Harcov Ucrainean de origine, om foarte drept, spunea totdeauna adev \u0219 rul in fa \u0219 celor din jurul lui \u0219 in special superiorilor s \u0219 i, cari l-au considerat, pentru aceasta, ca pe un element c \u0219 rcota \u0219 . In schimb, toat \u0219 lumea \u0219 inea seam \u0219 \u0219 se temea de el. La Duma din Petersburg, ap \u0219 ra cu stoicism interesele Basarabiei, dar de obicei vorbea pu \u0219 in. Era un patriot conservator, foarte in \u0219 dr \u0219 zne \u0219 . La venirea bandelor bol \u0219 evice, el, in \u0219 preun \u0219 cu fiii s \u0219 i minori \u0219 cu arga \u0219 ii numero \u0219 i, a \u0219 tiut s \u0219 - \u0219 i apere ferma de l \u0219 ng \u0219 Ismail, tr \u0219 g \u0219 nd cu armele de v \u0219 ntoare. Din c \u0219 nd in c \u0219 nd, ie \u0219 ea din ap \u0219 rare \u0219 se lua la lupt \u0219 corp la corp cu n \u0219 v \u0219 litorii. A izbutit s \u0219 reziste trei zile \u0219 s \u0219 - \u0219 i apere familia de o sut \u0219 de rezervi \u0219 ti, cari t \u0219 b \u0219 riser \u0219 asupra conacului lui „Arefa“ ca s \u0219 -l devasteze.

1 Fiul s \u0219 u, Alexandru, ne-a completat unele din datele de mai sus.

Printre familiile fruntaşilor din Ismail, trebuie să menţionez pe Tulcianov, Teodor Pavel şi Dimitrie Teodor, cari au fost aleşi primari ai Ismailului din tată în fiu, şi pe Pavel P. şi Caliopa P. Tulcianov, episcopii şcolilor locale.

Protoierul Ioan Chirilov, parohul catedralei Uriaş, cu o înfăţişare de leu, îşi delecta enoriaşii, cu talentul său de orator, aproape la fiecare slujbă Demascator îndrăzneţ, în tinereţe cochet, pe când rostea o predică, ajungând la notele de sus ale patosului, ştia să pozeze graţios, în tact, scoţând înainte când un picior când altul, încât doamnele din Ismail veneau la biserică să admire pe teolog, studiind gesturile lui în legătură cu dicţiunea. Acum, e foarte bătrân;¹ totuşi, în predici, glasul îi sună tânăr şi fulminant. Familia Chirilov e eterogenă din punct de vedere al educaţiei şi profesiunii. Un văr al părintelui Ioan e exploatator de păduri, morar, negustor, apoi senator. Fratele preotului, Simeon, mecanic de vapor pe Dunăre, împotmolindu-se lângă lacul Sasic, a ştiut să preţuiască bogăţiile regiunii şi a început să exploateze chefalii din lacurile situate dealungul ţarmului mării Negre: Sasic, Şagani ş. a. Al doilea, Teodor, a fost consilier comunal la Chişinău.

Timotei Boris Davâdov. Imi aduc aminte cu plăcere de acest om muncitor. Secretar al multor instituţii de binefacere, şi membru permanent al zemstvei, nu odată a îndeplinit funcţiunea de primar al oraşului. Cunoştea toate limbile din Balcani şi era apreciat de toţi ocârmuitorii cari s'au perindat la conducerea Basarabiei Mereu tânăr şi vioi, de care toţi aveau nevoie, a murit în vârstă de 85 ani, lăsând amintirea unui om de o bunătate rară.

D-rul Ioan Rodion Fetov, medicul primar al spitalului central din Ismail. Această instituţie lui îşi datorează prosperitatea sa. Populaţiei i-a făcut nenumărate servicii, ca medic şi ca om. Medic priceput, cu o practică îndelungată, dezinteresat şi sensibil la nevoile altora, n'avea pace nici ziua, nici noaptea, totdeauna fiind gata să se ducă la un bolnav. Înfaţişarea lui simpatică trăda înalte însuşiri morale. Modest şi cu bun simţ, ferindu-se totdeauna de incidente, ajuta pe toată lumea şi era îngăduitor faţă de defectele altora. După ce a servit 30 ani spre binele Ismailului, a murit liniştit, fiind plâns de toată populaţia, care a condus la mormânt, cu durere, pe un om atât de bun.

1. A murit în 1936.

Doctorul Perceac, tot o somitate medicală, se deosebea mult de colegul său, atât cu firea, cât și cu modul cum își trata pacienții. Fetov era un adept al școalei vechi și un pedant științificeste convins. Perceac, ca mamose, era diletant în ce privește doamnele și a făcut nume în cercurile mondene. Unul din medici era stimat, altul... purtat pe brațe de doamne. D-rul Perceac le plătea cu aceleași sentimente. Tânăr, vesel, mulțumit de toți, va trăi mulți ani. Când îi va veni rândul de a se duce pe drumul strămoșilor, va fi condus la lăcașul de veci, probabil, numai de doamne, care vor plânge inima generoasă a doctorului.

Lumea magistraților. Președintele tribunalului, Grigore Fortunat Puhalski. Evlavios și citit, legist convins, om drept în toate judecățile și viața sa, a fost apreciat de superiori. Mai târziu a fost mutat la curtea de apel din Kiev, unde a și murit, având rangul civil de general.

Procurorul Nicolae Hrisanfi Zaițev. Om foarte interesant și original. Procuror integru din vocație, critician rău al oricărui fel de delict. Umorist delicat și incorigibil, sublinia defectele și greșelile altora, luându-i ușor peste picior. Pe localnici nu-i supăra însă. Dar dacă se întâlnea cu ei la tribunal, nu-i mai cruța, destăinuind defectele și dovedind o asprime neobișnuită. Mic de stat, ca să pară mai înalt, purta joben. Nu purta decât mănuși albe. Era o nenorocire, dacă, în timpul vreunei plimbări, vreo cioară îi lăsa din sbor, un semn pe haine. Aceasta îi strica dispoziția pentru o zi întreagă, și el se plângea tuturor oamenilor pe cari îi întâlnea, arătându-le pata: — „Slavă Domnului că nu zboară vacile“, — își termina povestea procurorul. Lui Zaițev nu-i plăceau polițaiul von Reren și trăsura lui luxoasă. Când i-a venit, la tribunal, să descopere un rău întâmplat din neglijența polițaiului, pedepsea fără cruțare pe sergenții de stradă, vinovați de furturile care se săvârșeau noaptea prin ferestrele deschise de prin casele locuitorilor. Nicolae Zaițev a lichidat banda de tâlhari a lui Grozescu și pe mulți alți „cavaleri“ ai lumii interlope. Pe avocatul Kondrațki l-a acuzat, ca martor, de abuz de încredere în dauna clienților săi și aceasta numai din cauză că acela avea o patimă: vinul negru. Odată, în societatea a doi prieteni, Kondrațki băuse un butoiș de vin cu o capacitate de... 11 căldări.

Zaițev visa mereu să fie înaintat și mutat într'o capitală de

provincie, pentru care fapt a intervenit de multe ori la șeful său, primul procuror al curții de apel din Odessa, B. Iul. Witte, care îi promitea totdeauna să-i satisfacă cererea, și-i fixa termenul mutării, dar nu se ținea de cuvânt, băgându-l la cheltuială pe procuror, care dădea banchete de adio doamnelor cu care era intim. După cum se vorbea, Witte hotărîse să-l lase în exil la Ismail, pentru răutatea lui și criticarea fără cruțare a șefilor nedemai (și a lui Witte însuși), în societatea locală. Zaițev a mai avut un coleg, substituit de procuror Smolen ski, bălbăit, care a murit fără să facă nimic deosebit în viață

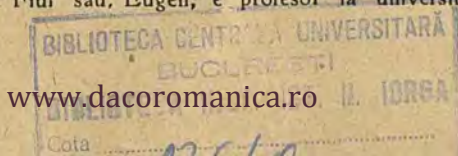
Lumea avocaților. Avocatul Ioan Fedot Fitov. Avocat bogat înzestrat, de aceeași statură cu Zaițev. Umoriștii locali spuneau despre ei: „Să fi crescut mai mari, ar fi ajuns departe“. Fitov a rămas un avocat de provincie, deși era muzician, poet și sbura cu gândul departe-departee...

Avocatul Leonard Osip Stol. Polonez de origine și în viață până'n măduva oaselor. Amator de anecdote și vânător. Fiecare anecdotă picantă era precedată de un zâmbet și ascultând povestirea, „gustam“ dinainte umorul său fin. Înainte de a începe, ne anunța: „Am să vă spun numai purul adevăr“... și dă-i și dă-i...

Avocatul Kondrațki. Iși primea onorariile în natură: vin, mezeluri, ovăz și altele. Avea o vastă clientelă țărănească, era un orator talentat și legist. Spre sfârșitul vieții, s'a pus pe băutură și a murit de un atac de apoplexie. Nu degeaba vinurile de Basarabia erau vestite. Multor basarabeni li s'ar potrivi epitaful poetului Miniaev: „Trecătorule, să nu împrști cu noroi acest mormânt! Mortul, căruia îi plăcea vinul negru, a murit de delirium tremens“.

Dimitrie Ilie Bădărău,¹ agricultor priceput, coseur instruit și plăcut. Membru al zemstvei, în perioada de tranziție a făcut mult bine județului Ismail. Soția sa a fost o intelectuală și a lucrat pentru binele obștesc. Vărul lui Dimitrie Bădărău a fost arendaș de pescării și prieten al țăranilor - pescari. A fost extrem de econom. Prefera afacerile sigure: pescăria și agricultura făcută de alții.

1. A murit în 1937. Fiul său, Eugen, e profesor la universitatea din București.

Ioachim Mihail Abramov (1835—1911), mare proprietar de case și întreprinderi comerciale, industriaș socotit. Își conducea afacerile în mod exemplar. Și-a trimis copiii la școlile superioare, dar „activitatea” lor politică la Geneva și contactul cu emigranții ruși i-au făcut multe griji. Cu fata lui Abramov s'a căsătorit tânărul milionar C Ghilis.

Familia Marcarov. Carabet Marcar Marcarov (1868 - 1935), armean, fost ofițer de artilerie, instruit, foarte inteligent, cu tact, dar foarte supărăcios, din care cauză multă lume îl socotea ciudat și inaccessibil. Mare proprietar și agricultor independent, a servit la zemstvă, îndeplinindu-și îndatoririle cinstit, cu pedantism chiar. Vorbind pe la întruniri, cu oarecare superioritate față de mediul înconjurător, și-a făcut dușmani, fără ca în acelaș timp să aibă prieteni. A rămas burlac și n'a dus lipsă de nimic. Fiind mare proprietar, a primit cu durere reforma agrară, dar, totuși, răbdător. Fratele său, Tigran (1866—1923), colaborator agricol la o mare moșie din județul Cahul, a făcut o gospodărie intensivă și a plantat vii, dar și-a depus „armele”, pierzând orice chef de lucru după reforma venită. Din cauza nefericitelor evenimente din vremea din urmă, al treilea frate a sfârșit cu viața într'un chip tragic. Bunicul fraților Marcarov, Carabet Marcarian (1816—1892), ctitorul bisericii armenesti din Ismail, a sosit în orașul acesta venind dela Constantinopol, fiind copil încă. Alt nepot al lui, Iacob Grig. Marcarov (1861—1936), fost ofițer și moșier, a îndeplinit funcțiunea de președinte al zemstvei din Bălți, cunoscut filantrop și constructor al bisericii armenesti din acel oraș.

Familia Dramașcov, Scorobogatov și a altor lipoveni. Erau dintre vechile familii de ruși-lipoveni, stabiliți în Moldova încă depe vremea războaielor cu turcii. Au trăit liniștit, modest și cu frica lui Dumnezeu, aprinzând candelile și lumânări grele înaintea icoanelor și făcându-și averi nesupărați de nimeni. Vindeau icoane vechi, făceau negoț de piei, plasau lumânări de biserică, făcute din ceară amestecată cu parafină, și, mai ales, dădeau bani cu dobândă „dumnezeiască”. Fără să facă rău nimănui, strângeau banul din generație în generație, își sporeau averea și nu făceau nici un fel de inovații. Bătrânii plecau în veșnicie, trecându-și averile de milioane unor moștenitori tot atât de modești și agramați, cari le continuau afacerile.

Dar a izbucnit marele război și o revoluție care nici ea n'a fost mică. Oamenii agramați au început să se agite, și tineretul, condus de Sefferi, Abramovi și Maghidovici, a început să se transforme. S'a dus traiul de altă dată; a venit timpul tineretului! Au apărut automobile, oamenii au început să ducă o viață largă, plină de lux, studiată pe ecran și apoi imitată cu prost gust; s'au ivit „eroi“, genii, cheflii; metodele bunicilor de a face avere au fost părăsite și toată lumea s'a întors pe dos. Sub influența soțiilor luminate, ba câteodată și a unor fete străine, tinerii au scontat rezervele de galbeni și de bunuri strănse. Mai departe, totul a mers cum era de așteptat: au venit cămătarii și băncile ipotecare, care primeau cu plăcere orice fel de polițe. Au venit credite, amanetări, întârzieri și amenzi, și averile făcute de străbuni au trecut în mâinile cămătarilor și a băncilor. Acest spectacol se putea observa nu numai în Basarabia de Sud, dar și în toată provincia noastră.

Ioan Arhip Afutin (1851—1927), lipovean rus, se trage dintr'o familie veche. A venit în Sudul Basarabiei ca distribuitor de icoane dela sf. munte Athos, de iconițe și de felurite obiecte antice de pe la mănăstiri. Originar din Rusia centrală, avea un capital care consta în vechi galbeni rusești, pe cari îi preschimba în bilete de bancă și îi dădea cu dobândă, luând garanții sigure. Pentru neplata datoriilor la termen, moșiile ipotecate treceau în proprietatea lui. În acest fel, a devenit proprietar de întinse terenuri în apropierea orașului Ismail. Moșiile lui le dădea în dijmă țăranilor, pe debitorii incorecți îi pedepsea cu amenzi mari, iar celor corecți le dădea aldămașuri, mărindu-și proprietățile și rotunjindu-și moșiile. Și-a clădit un palat la Ismail, case și prăvălii, dar a trăit modest și cu socoteală, ca un calic aproape. A dat o creștere aleasă celor trei fete ale sale și le-a măritat. Când a venit noul regim politic, n'a vrut cu nici un preț să se supună decretului pentru preschimbarea rublelor vechi. Dormea pe un cufăr căptușit cu fier, păzind pe „țarii ruși“ și a murit, săracul, lăsând o avere de milioane de ruble în hârtie.

Amiralul Vesiolkin, vizitând Ismailul și făcând cunoștință cu câțiva localnici, a spus: „Minunate antichități de provincie; îmi plac asemenea exemplare“. El a poftit toată asistența să-i întoarcă vizita la Reni, trimițând pentru excursioniști un vapor și primindu-i cum se cuvine unei gazde ospitaliere,

Chilia

Odinioară, ca și Cetatea-Albă, punctul de reazem al grecilor, romanilor și moldovenilor, o foarte puternică cetate la gurile Dunării, a fost cucerită de turci în 1584. Ca cetate Chilia a cedat în fața superiorității Ismailului, dar, ca port comercial, deservește o incomparabil mai mare regiune economică. Chilia, împreună cu suburbiile, are aproape 18 000 locuitori, în majoritate moldoveni, ruși, evrei și greci. Cetatea are o moschee, transformată în biserica Adormirea Maicii Domnului, ce există pe lângă alte două biserici, din care aceea cu hramul sf. Nicolae, a fost zidită de Domnul Moldovei Vasile Lupu.

Centru comercial al unei întinse regiuni agricole, din punct de vedere al exportului, Chilia e un port de clasa întâia. Cu străzi în cea mai mare parte nepavate, n'avea apeduct și nu era luminat aproape deloc. Cele șase trăsuri pe care le avea orașul abia se mai mișcau printre rândurile lungi de hambare pentru cereale, cu o capacitate de peste 4 milioane puduri. Afară de agricultură, populația se mai indeletnicea cu pomicultura, grădinaritul, pescăritul și exportul. Chilia exporta anual până la 5 milioane puduri de cereale. Exportatorii principali sunt băncile evreești și numeroșii lor agenți, împrăștiați prin toate satele și cătunele din împrejurimi. Afară de cereale, se mai exportă lână, vin, fructe, zarzavaturi, produse de pescărie și lemn din Bucovina, adus cu plutele acolo și prelucrat în cherestea în fabricile locale. Chilia are cinci mori, trei fabrici de cherestea, două fabrici de otgoane, o tăbăcărie, trei fabrici de cărămidă și câteva de țigle. Afară de aceasta, acolo se fabrică rogojini de trestie.

Cea mai importantă casă de comerț e întreprinderea lui Gheorghe Anton Ghilis. Grec sărac, Ghilis a fost întâi funcționar la agenția unei companii de vapoare maritime din Tulcea. Odată, venind din Anglia, contesa Alexandra Val. Kancrin, măritată întâia oară cu contele Tolstoi, iar a doua oară cu Stanhop, își căuta proprietățile din Basarabia, situate în apropierea Chiliei, unde moștenise pământ arabil, bălți și alte bunuri în suprafață de 20.000 ha. Funcționarul Ghilis, cunoscând limbi străine, în calitate de cicerone, a însoțit pe contesă dela Tulcea la Chilia și a știut să placă, așa că a devenit administratorul tuturor moșiilor și pescăriilor cucoanei care stătea în Anglia. Contesa nu-și socotea veniturile și, fiind epitropa școalei de fete din

Chilia, venea acolo odată la 10 — 20 ani. În răstimp, Ghilis își administra și apăra posesiunile, neadmițând la protecția sa pe samsari sau pe țărani. În cei 45 ani de administrare, a devenit mare proprietar rural în Moldova și proprietar de case la Galați și București. Nici fiilor săi, Constantin și Anton, însurat cu o bogatășă din bulgarii Deciu din Galați, nu le-a dat averi mici. Continua cu arezi și diferite întreprinderi, tot sporindu-și averea.

În împrejurimile Chilie erau vestite moștile fraților Filipov, Tulcianov și ale altora. Pe cei doi frați Filipov, lipoveni-ruși, i-a ruinat Nahman Dulitki, exportator evreu din Ismail, — Șopov în miniatură. În anii 1917 — 1918, la Chilia au fost concentrate vapoarele fugare și șlepurile Expediției cu însărcinări speciale, încărcate cu material de război. O parte din aceste materiale a fost predată fără inventar guvernului român, iar altă parte jefuită în ciuda protestelor agentului Societății de navigație din Chilia, Paximade.

Vilcov¹ — „Veneția Basarabeană”

Pescăriile. Lacurile sărate. Delta Dunării. Rușii. Aborigenii: Kiric Akim Eršov, firmele Sericov din Harcov, Vașciokin, Cuzmin, Smirnov ș. a..

Basarabia de lângă Prut

Orașul Reni

Orașul Reni e așezat pe Dunăre, la trei km. mai jos de confluența cu râul Prut. Port și orașel industrial, se află pe linia ferată Galați—Tighina. Are 15.000 locuitori, împrejurimi pitorești, trei biserici, două școli inferioare, primărie, un comitet de zemstvă, poliție orășanească, ce depinde în totul de ispravnicul Ismailului. Are o poliție a portului și o căpitănie a portului.

Indeletnicirile principale ale populației sunt: munca în port, agricultura, viticultura, pomicultura pe o întindere de peste 6000 ha., grădinăritul pe o întindere de peste 4.0 ha., pescăritul și expor-

1. Acest nume provine de la cuvântul rusesc „vilca” — „furcă”, o denumire populară a deltei. N-are nimic comun cu „volc” sau „vâlc” — lup, confuzia admițându-se de unii cărturari din cauza apropierii de Chilia, anticul Licostomo — „gura lupului”.

tu în străinătate a lemnului prelucrat în fabricile locale. Populația se compune din: moldoveni, ruși (lipoveni), bulgari, greci, evrei, găgăuzi... Prin portul Reni se exportă în tranzit, în străinătate, pe râul Prut, până la 4 milioane puduri cereale, iar în porturile rusești până la 2 milioane puduri diverse mărfuri și cereale. Afară de aceasta, prin Reni trec spre Odessa, pe cale directă, până la 4 milioane puduri de cereale.

Viața comercială activă a orașului e concentrată dimineața în piețe și în port, iar seara la cazinou, cea mai frumoasă clădire din Reni. Acolo se adună toți orașenii, adeseori cu familiile lor, vin exportatorii străini. Distracțiile societății orașului constau până în 1914 din băutura și trecerea banilor la „masa verde”, din buzunarele străine în cele proprii și vice-versa. Balurile erau foarte rare. Doar începând din 1915, sub amiralul Vesiolkin, s'a înfiripat un teatru permanent, o bibliotecă, s'au făcut abonamente la reviste, s'a înființat un teren de tenis, jocul la biliard, s'au dat serate, așa că o mai inteligentă petrecere a timpului a înlăturat încetul cu încetul hazardul tradițional.

Portul Reni e punctul terminus, pe Dunăre, pentru vasele încărcate și plutele care circulau pe Prut, venind din Bucovina. Vasele încărcate sunt îndrumate în legătură cu înălțimea apei la barajele de nisip și în legătură cu mersul revărsărilor râului, despre care fapt se trimit știri telegrafice dealungul Prutului dela stațiunile speciale înființate de administrație. Plutele, uneori încărcate cu saci cu grâne, obezi, șindriță etc., sunt triate după sosirea în port: cerealele se încarcă în vase fluviale pentru străinătate, lemnul e trimis la fabricile locale de cherestea sau e îndrumat pe Dunăre, la vale, unde e transformat în lăzi și trimis apoi la Batum, la rafineriile Nobel, Mantașev etc., sau în Turcia și Egipt. O parte de plute e îndrumată spre fabricile din Ismail și Chilia, unde sunt prelucrate pentru nevoile țaranilor.

Vasele maritime, la Reni fiind încărcate pentru străinătate, iau un caric care să le permită un pescaj de 14 picioare,¹ potrivit barei Dunării; caricul lor se completează la portul Sulina până la un pescaj de 28 picioare. Cu toate lucrările în legătură cu operațiile arătate, se ocupă populația locală, periodic, consacrandu-și timpul liber agriculturii și pescăritului în lacurile și bălțile din împrejurimi. Cel mai apropiat lac cu pește, Cahul, se întinde pe o lungime de 20 km. și o lățime de 4 km. Primăvara,

1. 1 picior are 30,48 cm.

unindu-și apa cu a Dunării, lacul primește o cantitate imensă de pește de toate speciile. Peștele e oprit de îngrădituri speciale și prins de pescari în cursul sezonului de vară. Peștele prins cu ostia sau cu plasa, e pus la ghiață în coșuri speciale și trimis cu trenul prin toate orașele Basarabiei de Sud. Parte din el e trimis cu vaporul la Odessa. Pentru consumul local, peștele se prinde numai cu undița sau cu coșurile anume făcute. În lacurile mari, arendate de pescari, locuitorii n'au voie să pescuiască, așa că de multe ori populația acestui paradis al peștelui rămâne fără pește sau se aprovizionează din piață cu pește de contrabandă sustras de pescarii din serviciul arendașilor. Aceștia fac afaceri strălucite și averi mari: M. S. Burt, frații Atanasiu, Marinov, Rodionov, Bădărău, Sachelari etc. Pescuitul e liber în Dunăre și în bălți numai începând dela porturile Chilia și Vilcov, în perioadele admise de organele de control. Primăvara, în timpul când peștii depun icre, pescuitul e oprit. Un fenomen foarte interesant în viața peștilor: există un pește care se numește „Marina“, foarte frumos și dulce la gust, dar foarte veninos. Au fost cazuri, când au murit familii întregi, din cauză că, găsind acest pește, striveau din nebagare de seamă bășica fierii; fierea acestui pește e un venin ucigător.

Comisiunea mixtă a Prutului

Nu departe de Reni, spre susul Dunării, sunt situate două vămi: rusă și, în fața ei, română, unde se găsește în permanență un membru al Comisiunii mixte a Prutului. El înregistrează tonajul vaselor și eliberează certificate de liberă trecere, percepând taxa de tonaj, care, în treacăt fie zis, din cauza tănuirii tonajului vaselor, e arătată inexact. Nu există însă nici un control.

Afară de taxele de tonaj, de aproape 5 milioane ruble anual, trei state, Rusia, România și Austro-Ungaria dau câte 15.000 ruble. Toate aceste sume, aproape fără nici un fel de control, sunt cheltuite de administrația Comisiunii mixte, care își are sediul într'un palat din Galați. Această Comisiune se compune dintr'un reprezentant al Rusiei, consilierul de stat efectiv Ladă-jenski, din inginerul austriac Demankouro, și un șef român. Ei întocmesc regulat devizuri, planuri în culori și împart între ei un buget uriaș, fără să cheltuiască însă sumele destinate amenajării Prutului. Doar de vreo două ori pe an, Comisiunea se mulțumește să

trimită pe Prut un vapoasă special, remorcând o plută mică, pe care se găsească doi scafandrieri și un cort-vilă pentru inginerul Buhchausen. Acesta din urmă petrece vara la „vila” sa, vânând și stând pe mal luni întregi fără nici o treabă. Scafandrierii există numai pentru îndeplinirea serviciilor șefului și pentru „teatrul” care e făcut la rarele vizite ale vreunui reprezentant trimis de un guvern interesat, în „inspecție”.

Râul se găsește într'o stare primitivă, iar banii adunați pentru întreținerea lui în stare navigabilă intră în buzunarele administrației. Iată de ce Prutul și regiunea Prutului au fost părăsite zeci de ani: din cauza banchizelor, peste care se putea trece cu multă greutate, râul a fost într'o stare nenavigabilă și a fost ignorat ca o cale de transporturi estive a Basarabiei, chiar comparativ cu liniile ferate care lipseau sau erau atrofiate. Reprezentanții căilor de comunicație pe apă, obișnuți să chefuiască în călătoriile și plimbările lor pe vapoarele confortabile ale Dunării libere, se uitau cu teamă la apele turburi ale Prutului, care se vărsau, ca o coloană îngustă și murdară, în întinderea nemărginită a Dunării. Ei nu puteau să se hotărască să cerceteze și să studieze acest „râușor de nimic”. Pe Prut călătoreau numai negustorii, urmărind un profit și, foarte rar, administratorii diletanți ai căilor de comunicație pe apă

Înainte de 1898, n'a fost o navigație permanentă pe Prut: intrau acolo numai în perioada de navigație, când se revărsa râul, de vreo trei ori pe an, sau pentru iernat și pentru încărcarea completă, ca la primăvară să coboare spre porturile de Sud. Naviga mereu remorcherul Comisiunii. În general, vasele urcau râul fiind trase de boi, iar coborau, încărcate, cu ajutorul prăjinilor. În 1900, am cercetat tot cursul Prutului, precum și al Dunării, până la Belgrad, prezentând rapoartele respective la direcția Navigației Ruse pe Dunăre. Urmarea acestor rapoarte a fost înființarea unei noi linii de navigație pe Prut, în lungime de 360 km.: Măcărești — Nemțeni — Pogănești — Leova — Tocenii — Leca — Fălciu — Flămânda — Gotești — Cahul — Brânza — Văleni — Slobozia — Chiselița — Jurjulești. La 19 mart 1900, am inaugurat solemn această linie, sosind cu primul vapor la Leova. De atunci, în cursul celor opt luni ale anului de navigație, se făceau curse regulate de vapoare și șleपुरi cu pescaj mic ale Navigației.

Râul Prut

Bogațiile incalculabile ale Basarabiei, pe Prut, sunt ascunse de veacuri și n'au fost descrise în literatură. De aceea, sunt necunoscute, neatınse și chiar ignorate.

Incepând dela gura Prutului, când urci râul la bordul unui vapor nou, cu o viteză care nu trece de 4 km. pe oră, din cauza cursului repede, călătoria ți se pare plictisitoare, chinuitoare și inutilă. Când mergi la vale însă, vaporul face până la 10 km. pe oră. Din cauza numeroaselor cotituri ale râului, ești nevoit să te întorci parcă pe loc, ceasuri întregi, apropiindu-te de satele situate pe maluri din patru părți opuse, văzând totdeauna acelaș peisaj. Ca și cum ai vrea să ocolești un cerc vrăjit, ești nevoit să te miști într'un labirint de apă, căutând parcă ieșire. Apoi se deschide o vastă întindere de apă, cu o circonferință de aproape 30 km., situată între malul basarabeian al Prutului și până la Vechiul Regat. Acestea sunt lagune bogate în apă și lacul Beliu. Acest lac se aprovizionează cu apă din Dunăre cu care se și unește, având cantități enorme de pește ce hrănește populația riverană. Intr'una din aceste lagune, numită Manta, pescăria arendată de cunoscutul moșier Sachelari, i-a adus un venit de peste 500.000 ruble pe an. Lacurile au și mult vânat. Pe lacul Beliu sunt lebede, iar în stufărișurile întinse ale bălților se găsesc lupi, mistreți și căprioare. Aceste bălți hrănesc populația riverană și furnizează materiale de construcție, stof pentru încălzit pentru tot anul, apoi recolte îmbelșugate de pește, vânat etc.

Pe malul Prutului, pe o întindere de 90 km., se găsesc sate mari: Jurjulești, Chiselița, Slobozia, Văleni, Brânza, Culibaș, Vadu-lui-Isac, Manta, Chirgani și, în sfârșit, orașul Cahul. Lângă satele Manta și Chirgani se întind vastele moșii ale fraților Cara-Vasile, Celebidaki, Exarh, Tulcianov, fr. Muratov, Macri, Crăciunescu, Davidoglu, fr. Cricopol, Zamfirescu, fr. Cavalioti, Maris, Galino, Burt, Marazli etc. Urmează proprietățile bulgarilor: fr. Atanasiu, Stoianov, Marcov, ale grecilor: Maratea, Mutafa, Platanioti, Atanasulis, Cuțolinis, întinsele proprietăți ale familiei Semigradov etc. În sfârșit, sunt aproape 60.000 ha de pământ aparținând mănăstirilor străine. Pământul moșierilor arătați mai sus e lucrat de însăși proprietarii în diferite feluri, cu aplicarea culturilor moderne. Numai o parte se arendează țăranilor cu prețul de 10 — 25 ruble de hectar, iar dacă se lucrează în dijmă,

atunci proprietarii iau partea lor din toată recolta țaranului, nefăcând excepție pentru puii păsărilor sau ai animalelor, fapt care e o povară grea pentru muncitori.

Moșierii

Acum o sută și ceva de ani aproape toate pământurile dealungul Prutului aparțineau boierilor din vechea Moldovă, mai cu seamă spatarului Iancu Sturdza (Leova, Baimaclia, Taraclia, Țiganca etc.) și comisului Iancu Balș (Frumoasa, Pilinei, Greceni, Ciumai etc.), apoi spatarului Matei Râșcanu (Toceni, Manta, Vadu-lui-Isac etc.), spatarului C. Sturdza (Larga etc.), fraților-spatari Panait și Petrache Kazimir (Tartaul, Negrițești. Gotești etc.), — moșieri dintre cari unii — după 1812 — s'au stabilit în Basarabia anexată la Rusia, iar alții s'au retras cu totul în vechea Moldovă. Încă cu câțiva ani mai înainte — după cum stabilește recensământul din 1817¹ — au venit aci, și s'au așezat în locurile stăpânite, dar nelocuie de proprietari, ca simpli ciobani ai acestor mari boieri, câțiva unguri: Drăgoi, Flantz, Șarban și alții, cari s'au căsătorit aci, iar sub stăpânirea rusească s'au și împroprietărit. Exemplul lor, puțin mai târziu, l-au imitat grecii, armenii, bulgarii, cari au răscumpărat câte puțin moșiile marilor proprietari — succesori din Moldova, și le-au luat locul.

Frații Atanasiiu. Stăpâneau moșiile Vadu-lui-Isac, Gotești, Fălciu și Toceni, în total câteva mii ha. de bălți, de pământ arabil „cernoziom“, vii și păduri. Bulgari de origine, frații Atanasiiu sunt fiii agricultorului Atanase Nicolae Atanasiiu și s'au stabilit la început în regiunea Bolgrad. Acolo, a jucat odinioară un rol important în viața socială fratele mai mare, Nicolae Atanase Atanasiiu (1841 — 1890) Urmează Ștefan Atanasiiu (1847 — 1900), președintele îndelungat al comitetului județean al zemstvei din Bolgrad, cu un spirit larg în gospodărie și agricultură. Proprietar a două moșii mari, a arendat mulți ani lacurile și pescăriile liceului din localitate: Ialpug, Cuhurlui, Chitai, Cahul etc. A făcut o avere uriașă și a tot cumpărat moșii. A fost bun economist, om modest și cumpătat, dar uneori îi plăcea larg să petreacă. La cazinoul local, în cercul intim al rudelor și colaboratorilor, se însuflețea deodată, arunca

1. Datele recensământului din 1817 le-a publicat I. N. Halippa în vol. III al operelor Comisiei Savante Guberniale a Arhivelor din Basarabia (Chișinău. 1907).

paharele din care a băut vin de Basarabia și trecea la șampanie, căutând să arate că e binefăcătorul lor. Înțelegând rolul școalelor superioare, și-a trimis copiii la universitate.

Fratele său, Constantin, moșier cu pământ nult și asociat în exploatarea pescăriilor, era inferior lui Ștefan din punct de vedere al culturii, dar îl întrecea la băutură. A fost un gospodar exemplar, a făcut avere și, prin munca sa pricepută și necontenită a cumpărat cea mai bună moșie din regiunea Prutului, Leca-Toceni, câteva mii ha. de pământ „cernoziom“, păduri și pășuni cu lacuri în care trăiau lebede. Moșia cumpărată avea vii cu viță franceză și după ce, noul moșier a gustat vinurile proprii, n'a mai băut vin făcut din producătorii direcți. Odată, în sezonul viului, Constantin Atanasiu a degustat atâtea vinuri, încât, aplecându-se ca să mai guste unul, s'a inecat într'o locitoare. Cei trei fii ai lui, Nicolae, Liubomir și Ioan, și-au sfârșit și ei viața într'un mod nefericit.

Moșiile fraților Atanasiu au fost gospodării agricole model, cu un inventar bogat, pluguri cu aburi, mașini, vii minunate, dane de acostare și silozuri proprii, care dădeau în total, spre a fi transportate cu vasele flotei de Prut, circa 2½ milioane puduri de cereale într'o perioadă de navigație. Toți moșierii tineri și-au făcut faima de purtători de cultură, creșteau oi cu lână fină, porci de rasă și cai, înființau mori cu aburi. Aveau fabrici de uleiuri și ferme de vaci care produceau unt și brânză pentru export. Țărâncile depe moșiile lor se ocupau cu lucrul manual, sub conducerea d-nei E. C. Atanasiu. Covoarele lor erau distinse pela expoziții cu medalii de aur. Cerealele depe moșiile familiei Atanasiu, prin calitatea lor și lipsa de corpuri străine, erau cunoscute pe iață și cumpărate de mori, fiind plătite cu prețuri mai bune decât produsele similare provenite dela alte moșii, iar lâna era cumpărată pentru Franța cu un sezon sau două înainte. Acum, conacurile sunt devastate și părăsite, pământul sleit, iar clădirile, chiar dacă au fost cruțate în timpul revoluției, cum sunt acelea din Vadu-lui-Isac, n'au lăsat decât o amintire a măreției culturale din trecut. Astăzi, tot pământul se află în mâinile plugarilor țărani și în toată Basarabia de lângă Prut s'a întronat era gospodăriei țărănești.

Frații Cavalioți, greci de origine proprietari a patru mari moșii situate la Prut: Costești, Țiganca, Ghiltoasa și Pogănești, în total 12.000 ha. de pământ. Toți au studii superioare.

Tatăl lor, Teodor Nicolae Cavalioti, venit din Grecia, a făcut comerț în stil mare. Se stabilise întâi la Odessa și a fost exportator, făcând o importantă avere. Profitând de ocazii favorabile, a luat în arendă pământul compatrioților săi emigrați din Basarabia, apoi l-a cumpărat, mai cu seamă dela căminarul Spiru, și a început să-l dea în dijmă țăranilor; a clădit pe mal debarcadere și hambare proprii și cumpăra grânele țăranilor, pe care le exporta în străinătate. Trăind în prietenie și pace cu compatrioții săi din România și cu armatorii, le comanda navlurile și, imprumutând cu bani pe producătorii de cereale, și-a dublat averea. A murit în 1904, în vârstă de 68 ani, transmitându-și gospodăria unei generații tinere și experimentate, celor șase fii ai săi, cari se ocupau cu hambarele lor din porturile de pe Prut, cumpărau și ei cerealele țăranilor, continuând politica comercială a părintelui lor.

Maratea. Ca și ceilalți greci din localitate, Maratea (mi se pare — Constantin) vindea pe vremuri lămâi și nu dispunea de avere. S'a întâmplat însă că la București locuia o cucoană bătrână, născută din bulgarii Antaki din Galați și văduvă a bancherului Miron Vlasto. Era proprietară a târgușorului Leova din Basarabia, — averea pentru cucoana Vlasto necunoscută, pe care ea a cedat-o eftin lui Maratea. Cumnatul bătrânei, Gheorghe Vlasto, bancher la Galați, era fără copii, încât l-a moștenit unicul ei fiu, doctor în drept la Paris, membru de tribunal, un om de treabă, dar care, ajungând multimilionar, nu s'a interesat nici el de târgușorul Leova. Astfel a și rămas Maratea proprietar al unei remarcabile și vaste moșii, compusă din 8000 ha de „cernoziom”, clădind apoi fabrici de cherestea și o moară cu aburi și cu valțuri, pe care o dădea în arendă. Pornind cu arenzile moșiilor lui Marazli, Pilinei-Moldovan și Moscovei, a mai cumpărat apoi în jud. Ialomița moșia Piu Pietrei. Bătrân venerabil, semănând cu Bismarck, tată bun de familie, pe când l-am cunoscut pe Maratea — nu se pricepea nici el în agricultură și nu-și dădea seamă de valoarea averii pe care o avea în Basarabia. A încredințat administrarea moșiilor sale unui vechil expansiv, Gheorghe Plantanioti. Căsătorindu-se cu sora acestuia, Maratea n'a luat nici o măsură împotriva administrării ruinătoare a moșiilor de către ruda sa. Stând mereu în România, bătrânul avea o încredere oarbă în cumnatul său, înconjurat de o serie de compatrioți, și anume: un casier, doi administratori, un morar, mecanici și vreo

șase vechili mici. Vastul personal mânca toate veniturile provenite din agricultura.

Doborit de sistemul său de gospodărie, Gheorghe Platanioti a început să-și construiască o moară cu multe etaje pe moșia Pilinei, asigurând-o pe o sumă importantă. Înainte de a termina construcția, a dat foc clădirii, dar n'a izbutit să încaseze prima de asigurare. Indeletnicirea de căpetenie a acestui om a fost jocul la masa verde, prin cluburi, mai ales la Chișinău, unde Platanioti, fiind singuratic și ocupând palatul boierului Purcel, își petrecea zilele și nopțile la Cercul Nobilimii. Când Platanioti sosea la Chișinău, se schimba tot orașul. Era mărit numărul slugilor, chelnerilor și al bucătarilor. Se iveau femei străine frumoase, cântărețe de șantan și diferiți indivizi cu proiecte. Viața se înviora, afacerile prosperau. Rulmentul prăvăliilor sporea, teatrele lucrau, localurile de distracție, hotelurile, birjarii, toată lumea avea bani. Se cheltuiau zeci de mii de ruble. Aurul nu-l socotea lumea, ci-l măsoara cu pabarele de vin. Hazardul ajungea la apogeu.

Ca jucător, Platanioti nu era normal. Voinic, cu o patimă specific grecească, cu o cultură mică, văzându-l la joc și se făcea frică și credeai că va avea o apoplexie. Într'o seară, a avut mare noroc și a câștigat 160.000 ruble. După ce și-a ruinat partenerii, s'a dus la masă, ignorând banca mică ce continua. După ce a mâncat și a plătit o socoteală de vreo 3 ruble, s'a apropiat din nou de masa de joc și, vrând să-și scoată cheltue'ile de masă, s'a angajat la un joc mic. În aceeași noapte, acest joc mic a însemnat pentru el o catastrofă. A dat tot câștigul și, scoțându-și buzunarele afară, a mai rămas dator clubului o importantă sumă.

Când afacerile lui au ajuns într'o situație catastrofală, continuând, să administreze moșiile lui Maratea, a ipotecat la câteva bănci pământul și moara cu aburi, a vândut recolta anticipat fraților Atanasulis, cămătari din Galați, iar el a șters-o la Atena, unde a ajuns deputat în Parlament și moșier în Tesalia. Totuși, a sfârșit printr'un faliment și a dispărut în veșnicie. Aceeaș soartă au avut-o și frații Maratea.

Grigore Gr. Marazli era proprietarul moșiilor Pilinei-Moldovan, Sariatî sau Marazlievca, peste 6000 ha. arendate timp de vreo 30 ani de Mihail St. Burt, îmbogățit și la pescăriile basarabene, fiul odobașului Stoian Burt venit din Sudul Balcașilor. Marazli locuia la Odessa, unde avea un cartier de case, a fost ani îndelungați primar al orașului și unde o stradă îi poartă nu-

mele. Tradiția Odessei acuza însă pe venerabilul primar, care a început viața ca un negustor foarte sărac, și pe colaboratorul său Ralli, că pe vremuri au fost pirați în mările sudice și că, în orice caz, averea lor imensă avea un izvor necinstit. În 1880, Societatea de navigație a arendat casa mare a lui Ralli la Odessa, pe bulevardul de pe malul mării, din fața primăriei. Într-o zi, o cameră a subsolului s'a prăbușit, deschizând subterane care conduceau spre port, pe sub linia vamală. Această subterană de contrabandă era cărarea principală a bogăției lui Marazli și Ralli. Fiii lui St. Ralli, Petre și Pavel, s'au împământenit și ei în Basarabia, dar n'au nimic comun cu vechea și nobila familie Ralli.

Grigore Marazli avea un văr neînsemnat, însurat la Cetatea-Albă, ai cărui trei fii au fost ultimii reprezentanți ai acestei familii. Inuși Marazli avea un roman îndelungat cu d-na M. F. Kitsch, pe care a luat-o însă de soție prea târziu. Cronică scandaloasă a Odessei vorbea mult pe seama lor, bătrâna trăind și astăzi în străinătate, la Nice. Averea lui Marazli a moștenit-o nepotul său, A. S. Safonov. Un fideicomis în județul Cetatea-Albă a trecut baronului Gh. Vlad. Freedericksz-Marazli, ofițer al gărzii, fiul nepoatei lui Marazli, Zoia St. Safonov. Fratele mai mare al baronului, Vladimir, a declinat moștenirea condiționată cu anexarea numelui de Marazli. Dela Safonov, moșiile basarabene au trecut familiei Tolstoi, coboritoare din Maria St. Safonov, altă nepoată a lui Marazli, măritată cu lt.-generalul Serghie Tolstoi († 1897).¹

Țin să amintesc la sfârșit, printre moșieri, pe frații Donca și Tache Davidoglu, cari l-au moștenit la Reni pe unchiul lor multimilionar, bulgarul Varnali. Fiica lui Tache, s'a măritat cu Manole Cavadia (fratele poetului) din Brăila, iar Donca s'a sbugiumat o viață întreagă cu fiica sa adoptivă, măritată nefericit cu vice-consulul turc la Brăila, Elefteriade, fiul unui medic al Sultanelui Abdul Hamid.

Moșia Larga din apropierea Cahulului, aparținea pe vremuri maiorului Gheorghe Paterache. Succesorii maiorului au căzut în mâinile unui armean zgârcit și răutăcios, Pruncu, care, într-o noapte, — se zice — a trimis pe bandiți ca să sugrume pe

1. O fiică a lor, Stefania, s'a măritat cu Alexandru Vl. Bolotov († 1938), guvernator la Permi, emigrant la Chișinău, autor al unor amintiri, călugăr în cele din urmă — Amvrose — la muntele Athos.

bătrâna Paterache, urmând el ca proprietar al moșiei. Ultimul Paterache a murit ca un funcționăraș bețiv la poliția din Cahul, astfel încetând această familie româno-greacă, care încă în secolul XVIII s'a mutat în Rusia, unde tatăl maiorului Paterache, Constantin, a fost și el lt.-colonel.

Moșierul Pruncu și-a făcut aci averea și s'a retras în județul Roman, unde l-a moștenit orgolioașa lui fiică, Eliza († 1934), soția ministrului plenipotențiar al Persiei Nevrouz-Khan; faima ei provine dela testamentul prin care lasă ca succesori pe A. S. Principele Nicolae și Academia Română. Un alt Pruncu, bun, dar foarte risipitor, Ioan († 1888), în 1871 a fost senator de Cahul și moșier la Baimaclia și Taraclia. El a colonizat Taraclia cu germani, iar Baimaclia (6000 ha) o arenda bulgarului Țanco-Chilcic, ciobanul vânzător de pieluțe (chielcică) de miel. Ioan Pruncu era cavaler în Bucovina. El a studiat la colegiul Teresian din Viena, a avut și în Basarabia rude — un văr, pe prințul Ioan Manucei din Hâncești.

Moșia Larga a trecut apoi unor greci din Kefalonia, M a c r i, cari și sub stăpânirea rusească au păstrat cetățenia română. La Costangalia s'a așezat ca moșier Costache Galino, un fecior de casă al prințului Ghica; testamentul său a făcut mult bucluc, moștenindu-i un nepot, Alecu Galino din Iași, renumit prin chefurile lui și ruinat încă înainte de marele război. În fine, la Trifești, pomenesc pe frații-arendași ai lui Marcarov, Mihalache și Mitea Cafriță, patrioți greci.

Când povestesc despre unii din acești moșieri bulgari, proveniți din ciobani incuți și ajunși multimilionari, țin să pomenesc și pe Burlacul Nicola din Bugeac, ale cărui turme erau nenumărate. Acum o sută de ani, Burlacul Nicola s'a gândit să plece în locuri sfinte, incredințându-și banii unui grec bătrân din Cetatea-Albă, Pashal. Când hoțul Tobultoc a aflat despre aceasta, casa lui Pashal a fost asediată de haiducii săi și cu greu bătrânul a scăpat. El s'a grăbit să inapoieze banii lui Nicola, care le-a incredințat atunci unui compatriot al său, Ștefan Russov (1778—1845), născut în târgul Arnautca din Rumelia și care avea în casa lui din Cetatea-Albă o pază bună — patru feciori voinici. Burlacul Nicola a plecat la Ierusalem, iar la întoarcere, incendiind în tabăra în care a adormit. Banii săi au rămas la Russov, nepotul căruia a ajuns bancher, proprietar mare de pământuri, de

case la Odessa și al unei galerii de tablouri. Mai pe toți acești moșieri, soarta i-a ridicat sus de tot din bogățiile nesecate ale Basarabiei sudice.

Familia Cara Vasile și D. C. Crăciunescu

Afară de orașul care și astăzi are o înfățișare de sat, cu o populație de peste zece mii de cetățeni, în mare parte moldoveni, ruși-lipoveni, greci, bulgari ș. a., Cara-Vasile aveau în proprietatea lor, în jurul orașului și în mijlocul lagunelor depe malul Prutului, vreo 14 mii ha. de pământ, unde terenul cernoziomului, format de sedimentele râului, imașurile, stufărișurile, viile, livezile și apele pline de pești, alcătuiau o bogăție mare.

Pe vremuri, în localitate se afla un sat moldovenesc, Frumoasa. Pe malul pârâului Cahul, în apropiere, Rumianțov, feldmareșalul Ecaterinei II, a zdrobit marea oștire turcească (1770). Pe câmpul de luptă s'au ridicat o coloană comemorativă și un obelisc, vorbind de vitejia lui S. Voronțov, părintele general-guvernatorului Novorosiei și Basarabiei, M. S. Voronțov. Moșia aparținea, sub ruși, șambelanului Iancu Balș, dela care a moștenit-o nepotul său, Iorgu Balș, renumitul mareșal al nobilimii. Guvernatorul Basarabiei, generalul P. I. Feodorov, a cumpărat satul Frumoasa și peste patru mii ha. de pământ pentru soția sa, Ecaterina Fedotovna, născută Miticov, mătușa nobililor basarabeni din această familie. În 1840, spre a se immortaliza victoria lui Rumianțov, satul Frumoasa a primit numele de Cahul, iar dela soția lui Feodorov, moșia a fost cumpărată de Dimitrie I. Cara-Vasile († 1890).

Imi spunea „Cuconu Mitea” Cara-Vasile că tatăl său a fost un armator bogat în Epir, făcând negoț cu Marsilia și Odessa. Căsătorit cu Eliza Z. Plarino, nepoata unui dragoman rus, Dimitrie I. Cara-Vasile s'a mutat la început la Odessa, apoi la Ismail, așezându-se în cele din urmă la Cahul. El a lăsat o familie mare : doi fii și patru fiice, măritate cu frunțașii cei mai onorabili din localitate.

Sofia, fiica lui D. I. Cara-Vasile, s'a măritat cu Aristarh Anton Celebidaki, comisar regal român în războiul dela 1877—78, iar mai pe urmă — consul rus la Tulcea și consul general la Florența, mort în 1917. A fost consilier de stat efectiv și s'a înscris, ca și Alecu Cara-Vasile, în cadrele nobilimii basarabene ; ceilalți moșieri mari din Sudul Basarabiei niciodată n'au făcut parte din

nobilime, ca și Celebidaki, moșieri neînsemnați, nepoți de frate ai consulului, care n'a lăsat urmași.

Cealaltă fiică, Ana, s'a măritat cu Alexandru Exarh, urmașul unui exarh al mănăstirilor Sf. Mormânt, trimis în Moldova ca să conducă averile închinatelor acelor mănăstiri. Tatăl lui Alexandru, Harizie Atanase Exarh († 1862), a cumpărat vreo 12.000 ha. de pământ la Cupcui, Tătărășeni etc. dela prințul Ghica, dându-i în schimb, afară de bani, și o casă la Iași, situată în Păcurari. Harizie Exarh s'a însurat cu o fată frumoasă, dar săracă, grecoaică Vacamei, a căreia soră a fost măritată cu arendașul albanez Alexandru Mimi. Din această căsătorie s'a și născut Alexandru Exarh, care a studiat la colegiul Richelieu din Odessa, împreună cu Șt. Gonata, Nic. Donici, A. Casso și alții, fiind unul din promotorii cercului moldovenesc din vechea Basarabie, strâns în jurul fraților Leonard.

Trebue să amintesc aci că o soră a lui Mimi s'a măritat cu I. Ciorescu, fondatorul școlii agricole din Cricova de lângă Chișinău, iar fiul lui Mimi, Constantin Mimi (1869—1935), a fost președinte al zemstvei județene din Tighina, apoi, dela 1913, — al zemstvei provinciale din Basarabia. În această calitate, în februar 1917, a fost numit comisar suprem al Basarabiei, contribuind și la aprovizionarea frontului. L-am cunoscut atunci, fără să-l apreciez pe acest om linguișitor și dedicat mărunțișurilor zilei, scăpând totdeauna esențialul. În august 1918, Mimi a demisionat dela conducerea zemstvei; opt ani mai târziu, el s'a pocăit în ziare și a ocupat un post important în conducerea Băncii Naționale din București, fără să dea vreun ajutor confrăților săi din Basarabia. Omul acesta și-a făcut studiile juridice la Odessa, era bun de președinte al zemstvei la Tighina, unde l-a ridicat predecesorul său, Flor Mih. Rjondcovski (1838—1906), și i-a urinat cumnatul său, Eugen Esper Stepanov († 1932).¹

Ultimele două fiice ale lui D. I. Cara-Vasile, Maria și Elena, s'au măritat: prima — cu D. C. Crăciunescu, iar a doua — cu T. Tulcianov, cunoscutul primar al Ismailului.

Dintre toți aceștia trebue să vorbesc mai pe larg despre venerabilul Dimitrie Const. Crăciunescu, născut la 1 mart 1840 la Chișinău și decedat la 13 mart 1908, la Cahul, la doi ani

1. Nobil de viță veche din Iaroslavl, ofițer liberal la Tiraspol, ieșit din armată și așezat la moșia soției sale, Ana Mimi.

după moartea soției sale. Imi povestea că bunicul său, Trifon Crăciunescu, a trecut din Craiova în Moldova, unde — vorbesc actele — a purtat gradul boieresc de medelnicer. Copiii lui Trifon, Radu — a fost nobil basarabean, iar Constantin († 1844) — sărdar, a fost ridicat la boierie în 1843 de Mihail Sturdza-Vodă. Constantin s'a însurat cu Sultana Gh. Sirbu, sora poetului Ion Sirbu din Mașcăuți, jud. Orhei.

Dimitrie C. Crăciunescu a studiat la liceul regional din Chișinău, pe care l-a absolvit — distins cu medalia de argint — în 1857, împreună cu Nic. D. Codreanu, viitorul director al liceului real din Chișinău, Constantin I. Pisarjevski, primul președinte al zemstvelor basarabene, Nicolae V. Leonard, din Glodeni, care a crescut pe poporanistul tolstoian Nic. N. Alecsandri (1859—1931), dr. F. I. Peretiatcovici († 1916), inspectorul sanitar al Basarabiei, Gh. Peretiatcovici, profesorul universitar la Odessa, V. Gore și Ioan Av. Ohanov (1838—1900), — mulți din aceștia jucând un rol însemnat în cenaclul fruntașilor localnici al fraților Leonard. Acești frați, distinși purtători de cultură, Pavel, din Speia, și Petre, din Boghicieni, cumnatul lor — Ștefan Gonata, membru onorar al Academiei Române, frații Feodosiu, Dicescu, Cristi, Donici, Casso, Exarh, Cotruță, Gh. Gore, Hasnaș, Lazo și alții au activat pe vremuri în mod intens pentru binele Basarabiei și cu ei toți D. C. Crăciunescu era în relații de amiciție și corespondență, pe când Sudul Basarabiei era românesc (1856—78) și mai târziu. El a intrat la liceu înainte de retrocedarea Sudului Basarabiei către Moldova, încât și-a continuat studiile, mai pe urmă, în Rusia, la facultatea juridică din Petersburg. După studii universitare în anii 1859—63, obținând licența în drept, Crăciunescu a mai absolvit aceeași facultate la Paris și, întors acasă, s'a înscris în biroul tribunalului românesc din Cahul. Era și proprietar al moșiei Chirgani, de 6000 ha. de pământ, în acelaș județ.

Sub români, D. C. Crăciunescu a fost prefect de județ și deputat ; a fost prieten cu mulți frunțași iluștri ai țării, dintre cari Mihail Kogălniceanu îi scria deseori dela moșia sa — Ripi, dela 1870 până după 1878, când județul Cahul a trecut iarăși la Rusia. Aceste scrisori, în parte distruse în timpul revoluției, se păstrează și astăzi la Al. D. Crăciunescu, fiul regretatului Dimitrie. Moșierii Gonata, Casso, Cristi, Cotruță, Leonard, îi scriau mereu. O scrisoare a lui Șt. Gonata, din Zberoaia, dela „2631 Brumariu en 20 zile“, vorbește textual :

„Se spui me rogu lui Sașia Exarch ca elu este datoriu fără nici unu feliu de enterziere să-mi vină la resiedinția mea, mai alesu, „ca locuitor al țării din nou cucerite”,¹ elu este datoriu celu dintăiu se me viziteze, ca pre unu „cuceritor“.

Correspondența întreagă să făcea în moldovenește, iar ironia „țării noi cucerite” și a „cuceritorului” — Gonata, e caracteristică spiritului lor.

D. Crăciunescu a mai fost mentorul și chezașul buuului simț în acel județ. Astfel, Episcopul Iosif al Hușilor, la 4 april 1877, îi mulțumește pentru comunicarea despre cearta preoților din Leușeni.

Nu poate însă să fie o pagină mai elocventă pentru evidențierea însemnătății lui D. Crăciunescu în domeniul cultural sau cel politic, decât scrisoarea lui Iacob Negruzzi, viitorul președinte al Academiei Române :

„Iașii. 1 Ianuarie 1872.

„Iubite amice,

„Odată cu felicitările de anul nou, te rogu să-mi faci o îndatorire. Îți trimetu o listă de abonamente pentru „Convorbiri Literare”. De la 1 Martie c. când începe al șeselea anu al acestui jurnalul, vreu să-i dau proporții mai mari: în locu de a apari de doue ori pe lună câte doue coli, am să scotu numai o singură broșură în quarto pe lună de la cinci până la șapte coli, pentru ca materia să nu se tot întrerupă și ca să potu tipări romanuri și în genere articole mai lungi. Prețul abonamentului rămâne ănsă de unu galbenu (ori 12 fr.) pe anu. Știu că am să trebuescu a face jertfe materiale mai mari încă decât până acuma, dar nu voiu nici decum să încetezu cu activitatea mea literară. Deaceea me adresezu la toți amicii mei ca să-mi facă cât se poate de mulți abonați în districtele lor, și credu că amicu ca și pentru mine te va face să te ocupi întru câtva de această foaie, și să-mi trimiți banii abonamentelor strinse cât mai curent.

„La București nu m’am pututu duce, de vreme ce D. Tell nu a voitu a-mi acorda unu concediu cât de scurtu. Și n’am voitu a împărtași soarta lui Maiorescu și Ionescu. Școala noastră nu poate rămăne cu desăvirșire în mânele funcționarilor!

„Colegiul IV de Cahul n’a fostu pre fericitu astă dată pentru ideile noastre politice!

„Bietul Mihail Greg. Konachi, de altfelu amicul meu din

1. În ghelimele, texte traduse din rusește.

copilărie, dar l'a apucatu muștarul ambiției de nasu și se vede că vrea numai decăt să fie mare omu politicu și mare oratoru. Bată-lu, să-lu bată! Cât am căutat astă vară să -lu facu a înțelege că nu sunt toți oamenii geniuri universale, dar n'a voitu să me înțeleagă!

„In genere Lascar Catargiu nu a pre avutu norocu cu colegiulu lui al 4-a și în deosebite cu deputații aleși de elul (Konachi, Lascar Costin, Gr. Ventura, Varnali, Plaghino, N. Blaremburg, Boiu, P. Retoridi, etc). Poate i'a prinde minte în alegeri viitoare.

„Așteptămu unu răspunsu cât se poate mai curendu, te felicitezu încă odată de anul nou și te salută cu amicie. Iacob C. Negruzzi*.

Dimitrie Crăciunescu era deputat român, când, în 1878, Basarabia de Sud a fost din nou înglobată în imperiul Rosienesc. El a fost trimis, din partea județului, să se prezinte Impăratului. Pe când ceilalți delegați găseau de cuviință și tact, la întrebarea: cum trăiau înainte? — să răspundă Impăratului, că era rău, Crăciunescu, plin de demnitate, a răspuns:

— „Bine, Maiestate!”

Și Impăratul, surâzând și înțelegând limbușirea celorlalți, a adăogat:

— „Veți trăi bine și de-acum înainte!”

Crăciunescu a fost ales președinte al comitetului județean, în care calitate a funcționat vreo 30 de ani; tocmai el a intervenit autoritar și a impus punctul său de vedere guvernului, ca în județele anexate în 1878, Ismail și Cahul, întregul așezământ să rămână același, ca și înainte: prefecți, primari, legislație românească etc. etc., nomenclatura uneori schimbându-se întrucâtva, dar fondul păstrându-se în totul. A fost în acest scop adesea în capitala Rusiei, prezentând nenumărate rapoarte.

La împărțirea moștenirii, Alecu Cara-Vasile a obținut orașul Cahul și fășia de pământ alăturată, iar celalt frate, Dimitrie, împreună cu surorile sale, — diferite părți ale moșiilor. Ei toți au clădit case boierești; Alecu avea în apropierea orașului un conac mare și viu, care produceau vinurile renumite: „Cahul-Froza”.

Alecu Cara-Vasile (1846-1915), care a studiat la Ismail și Athena, apoi — dreptul la Paris, s'a însurat cu fata moșierului Ceanguli, din jud. Orhei; sub români a fost deputat și el, iar sub ruși a fost ales în Dumă. Era un om foarte inteligent, cu

un caracter mai închis decât fratele său, cam sgârcit și diplomat în viață.

„Cuconu Mitea“, Dimitrie Cara-Vasile, a fost sub românii numai subprefect de județ. Se spune, că tot județul depindea de această familie, încât la alegerile parlamentare, bunul nostru „Cuconu Mitea“, locțiitor de prefect, se așeza și scria :

„Noi, Dimitrie Cara-Vasile, alegem ca deputat pe...“

A studiat în Germania la Ballenstedt Berlin și Viena, unde s'a și căsătorit. A trăit o viață lungă, de peste 75 ani, murind pe la 1926, după ce se ruinase, văzuse distrugerile revoluționare și „favoarea“ reformei agrare. Avea o memorie formidabilă și povestea cu un farmec deosebit despre toți frunțașii politici și ai științei din vechea Românie. În societate era căutat ca un coseur neîntrecut, plin de spirit și foarte erudit. Se interesa de politică, voia să pătrundă toate tainele civilizației apusene, pe care o critica destul de vehement. Cu țărani se purta cu o bunătate rară, fiind filantrop, și ca un părinte pentru toți nevoiașii. Dar, neavând noroc la cărți, își ipoteca și răsipoteca avutul, o mare parte a vieții sale petrecând-o în „excursii“ pe la bănci, plătind dobândă și iscălind polițe noi. A lăsat o familie mare și simpatică.

Navigationa pe râul Prut

Pe la 1911, D. Cara-Vasile a fost nevoit să vândă partea sa din moșia Cahul-Froza lui Gavriil Atanasulis, reprezentantul sindicatului asupritor al grecilor din Galați. Exploatarea lor a ajuns la culme către anul 1900. Clica fraților-bancheri Atanasulis opera în Basarabia prin agenții lor: Cavalioți, Cafriță, Cuțolinis, Cricopol. Calamandi, Maris, Vizante și alții. Mai toți aceștia s'au așezat în ținuturile Dunării și ale Prutului după 1880, îmbogățindu-se prin sprijinul compatrioților imigrați mai demult. Numai dealungul Prutului basarabean frații Atanasulis aveau 10 birouri și vreo 50 agenți, cari terorizau țara, monopolizând transporturile, prăvăliile și cărciumile, unde, înșelând la cântar și mai ales cu mici credite, preluau apoi, astfel, cu prețuri de nimic, recolte îmbelșugate. Fără să aibă supușenia rusă, arendau moșiile imense prin intermediul unor persoane interpuse. Nu erau însă nici români „buni“, cum țineau să-și facă reclamă. La ivirea unui conflict cu guvernul român, mercantiliștii aceștia nu s'au jenat să părăsească Galații, transformându-se în „ruși“, și să se înscrie cu 200 vase, pentru un timp oarecare, la portul Reni.

Exemplul grecilor a atras încoace și pe evrei, bancheri din Odessa și Galați: Brodski, Galperin, Dreifus... , negustori din localitate: Șpinadel, Șaffer, Cleiman, Rapoport..., mai ales pe agentul băncii Ruso-Asiatice, un oarecare Probst. Dela început însă, concurența evreilor era destul de slabă, zona lor de așezare mărgininându-se, conform legii, numai la târgușoare, satele fiind exclusiv abandonate pe mâna grecilor.

Spre a limita extraordinara exploatare, în 1886, la Odessa, în concordanță cu dorința guvernului rus, s'a înființat de prințul Gheorghe E. Gașarin (1846-1905), nepotul diplomatului Al. Sc. Sturdza, o Societate pe acțiuni de Navigație pe Marea Neagră și Dunăre. Acest aristocrat de o bunănată rară, însurat cu bogătașa Olga Iacunșicov, a fondat mai de mult o casă de comerț la Odessa, care menținea legătura cu România, Bulgaria, Serbia, Constantinopol și Batum, exportând din Caucaz petrol. Dintre viitorii mei colaboratori amintesc în Bulgaria pe agentul principal Stamoniacov, tatăl diplomatului sovietic, iar în România — pe Belinov, bulgar de origine, mai pe urmă ministru. Totuși, ajutoarea exportului local era foarte slabă, iar un an neroditor (1893) a adus Societatea aproape la faliment. A salvat-o subvenția statului, care a și răscumpărat o bună parte de acțiuni. Dar curând acțiunile cu o valoare nominală de 250 ruble nu se mai cumpărau nici cu 40. Atunci, printr'o intervenție prea particulară, ca s'o descriu aci, și pe care o redau în biografia mea, a izbucnit faimosul proces — Epopeia Mării Negre, care a descoperit cauzele insuccesului și a sguđuit bazele putrede ale birocrăției de pe vremuri. În 1903, Societatea a fost transformată în Navigația Rusă pe Dunăre de sub auspiciile ministerului de comerț și industrie și s'a reorganizat pe bază de stat. În 1905 a murit prințul Gașarin, lăsând milioanele sale Navigației, care, cu toate începuturile ei comerciale și conducerea semi-autonomă, a trecut în 1907 cu totul la stat și a obținut un „Așezământ“ special.

Iată un exemplu de creștere și extensiune a Navigației pe Prut, acel râu, prin care în 1861 încerca să răsbată cel dintâi vapoarăș — „Prințul Vogorides“ și unde astăzi găsim o stare de lucruri mai apropiată de zilele acelea, decât de vremurile pe când conduceam Navigația locală. În 1905, Navigația a exportat 500.000 puduri de cereale cu 16 vase; în 1907, 2.300.000 puduri cu 35 vase, iar în 1913 — peste 4.000.000 puduri, întrecând chiar pe greci. Succesele erau formidabile, chiar cu toate că, în anii rodi-

tori, Basarabia, din apropierea Prutului navigabil și a Dunării, exporta numai prin porturile României vreo 40.000.000 puduri de cereale. O parte însemnată trecea și pe calea ferată română, mai bine amenajată decât cea locală, dar și exportul fluvial era colosal. În 1908, exportul de cereale pe Prut era de 14.000.000 puduri. Pe calea ferată română, tot de aici, au mai trecut 4.000.000 puduri. Acest export provenea însă numai din regiunea Prutului dela Cahul în sus, căci regiunea de jos transporta produsele sale din Reni. Din cauza aceasta, încă în 1908, numai pe Prut Navigația întreținea 60 șlepuri și 4 vapoare, în locul unicului vaporas — „Prutul“, care circula la început.

Navigația pe Prut era totuși cea mai grea de introdus și trebuie să spun că un sprijin mare în înrădăcinarea întreprinderilor mele au dat prietenii mei culți de seama fraților Caravasilă, D. C. Crăciunescu, fraților Zahariade ș, a. Acest râu, curgând, ca și Ronul, într'un plan foarte înclinat, își reține apele mulțumită zigzagurilor din luncă. Deși navigația e posibilă de fapt numai primăvara și toamna, aceasta nu reduce însemnătatea ei, mai ales prin faptul că, în anotimpurile acestea, orice legătură între cătunele basarabene e ruptă, șoselele și calea ferată lipsind. Navigația își menține intensitatea prin belșugul recoltelor și nivelul schimbător al apelor, a cărui scădere a adus, de pildă, pagube mari în toamna anului 1907, iar pentru transport se resimte mereu lipsa vaselor disponibile. Cerealele se încarcă în cursul anului, iar porumbul din recolta unui an vine spre încărcare abia la primăvara anului următor.

Invitat de mine, vestitul inginer Jervé a studiat problema navigației pe Prut, a proiectat adâncirea albiei acestui râu și crearea unei legături cu apele Moldovei centrale. Astăzi, valoarea unei asemenea căi, în Moldova reunită, e și mai mare. Pe vremuri însă, se cereau totuși stăruințe pentru dezvoltarea navigației cu diferite adoptări la mediu, cu vase speciale de mică adâncime, mai ales lângă malul basarabean al Prutului, prost amenajat și necurățat. Iar în părțile acestea, milioane de puduri de cereale au putrezit în anii 1901 și 1907, din lipsa unor căi ferate satisfăcătoare, ca extensiune teritorială și compunere măcar.

Lupta cu încăpăținarea omenească a fost însă și mai grea, decât cu rezistența naturii. Astfel, după exploatarea greci, au venit și cei din Odessa, mai ales navigatorii Spozito, Kovalenco et Co. Cu ajutorul cuscrului său, Femelidi, primarul Cetății-Albe,

Spozito a obținut în acest oraș monopolul transporturilor în port pe vagoane mici, un fel de tramvai. Așa dar, transportul dela piață în port costa pe țărani mai scump decât acei câțiva kilometri de acasă până în oraș. Am înființat atunci o escală de încărcare cu vreo 30 km. mai spre Nord, la Roșanscaia-Cosa. Țărăniștea folosindu-se de această escală, orașul pustiit a fost nevoit să cedeze, revocând monopolul. Ca să se răzbune, Spozito a venit să concureze cu Navigația pe Prut (1908), dar această încercare avea să-l ducă la faliment.

Comrat.¹ Moșierul Gh. I. Țanco-Chilcie (1853 — 1924); rămășagul său cu Max Colibaba (1880 — 1934); clădirea liceului, Moșierii A. D. Galan (1848 — 1911) și C. P. Caliga. Pogăneștii. Nemțenii. Zberoaia; familia moșierului Gh. Șt. Gonata (1869 — 1928); tragedia dela 27 iulie 1927. Șișcanii; frații Semigradov; Dimitrie Semigradov (1870 — 1932) și sfârșitul său dramatic. Moșia lui Acsiuc. Flota zemstvei și crahul „amiralului” P. Leonard. O călătorie prin Nordul Basarabiei. Expoziții agricole și creatorul lor, C. C. Kazimir. Moșierii. Armenii.

Navigația pe Nistru și Dunăre; un port maritim.²

Fluviul Nistru. Navigația la Olănești, Palanca, Roșanscaia-Cosa, Seimeni, Cetatea-Albă. Bugazul. Bazarianca. Navigația în delta Dunării și portul Jăbrieni. Moșierii din regiunea Nistrului. Stațiunile balneo-climatice Budachi, Sergheevca, Burnas și Tuzla..

Basarabia agricolă și etnografică

Agricultura, elementul lucrător, moșierii. Capacitatea de muncă după clase socia-

1. Despre bulgarii în Basarabia, o mare parte din acest material l-am folosit în schița sa d. D. N. Mineev: „Bulgarii din Basarabia de Sud” — „Din trecutul nostru”, Nr. 52 — 1938. Lucrare dedicată mult regretatului Gavriil Bezviconi — „unul din binefăcătorii bulgarilor din Basarabia de Sud”.

2. O mare parte din acest material l-am folosit în schița noastră: „Navigația basarabeană și creatorul ei” — „Din trecutul nostru”, Nr. 9-10, 1934.

le și naționalități. Moldovenii. Ucrainenii. Coloniștii germani și bulgari. Grecii. Evreii. Acapararea economică. Proprietatea rurală, Raporturile dintre țărani și moșieri. Mica revoluție din 1905. Reforma agrară a ministrului Stolâpin. Reforma agrară de după 1917 și urmările ei. Criza...

Averile mănăstirești

Nu odată am avut prilejul să pomenesc în amintirile mele despre vastele moșii ale mănăstirilor, arătând că exploatarea acestor întinse terenuri din regiunea Prutului și, în general, în Basarabia, avea repercursiuni bolnăvicioase asupra vieții economice și situației elementului rural. Aceste averi se împărțeau în trei categorii: răsăritene, moldovenești și basarabene propriu zise. Prima categorie aparținea mănăstirilor dela Răsărit, iar ultimele două celor din Moldova și Basarabia.

Proveniența acestor posesiuni originale se raportează, mai ales, la secolele XV — XVII, când Domnitorii și boierii Principatelor Române, adânc evlavioși, găseau de datoria lor să facă donațiuni și să susțină sfintele lăcașuri, care erau în acelaș timp și cetăți de apărare și aziluri și pepiniere de cultură. Pentru asigurarea epitropiei ierarhilor răsăriteni asupra mănăstirilor din Moldova, averile locale erau date sub tutela mănăstirilor: Sfântului Mormânt al Domnului, Athos, Sinai etc, care trebuiau să trimită acolo călugări luminați, pentru supraveghere. Dar, cu timpul, frumoasele inițiative ale Domnilor moldoveni, s'au transformat, sub unii din Domnii fanarioți, în asuprire greacă. Călugării greci și compatrioții lor pripășiți pela mănăstiri își făceau interesele personale, exploatând cu răutate populația. Toate veniturile le trimiteau în Orient, nesocotind prescripțiile inițiale pentru satisfacerea nevoilor locale. Prădau și instrăinau averile mănăstirilor orientale și moldovenești. Guvernul rus, care a căutat totdeauna să mențină marea Bisericii Ortodoxe în Orient, și care, folosindu-se de acest pretext, a urmărit un amestec în afacerile interne ale Turciei muribunde, în ciuda răului care se petrecea, a răbdat vreme îndelungată pe „curatori“. Nici atunci când România vecină, sub domnia lui Cuza-Vodă, paralizând-o

în parte, a pus capăt gospodăriei grecilor, Rusia n'a făcut reforme radicale și abia în 1873 a înființat o administrație de stat a averilor mănăstirești. Prin noua situație creată, $\frac{2}{5}$ din venituri reveneau proprietarilor, tot atât se cheltuia pentru nevoile locale, iar restul de $\frac{1}{5}$ era reținut pentru întreținerea administrației. Totuși, averile mănăstirești continuau a fi exploatate și a fi date în arendă moșierilor pe termene îndelungate, de către noua administrație, prin protecția puternicilor zilei, pe un preț fabulos de mic, dela 1 rublă 50 copeici ha, iar arendașii greci dădeau, la rândul lor, acest pământ în arendă țaranilor realizând 10 — 25 ruble de ha. Acești afaceriști intrau în înțelegere cu foștii călugări și, la rândul lor, ajutau la exploatarea populației. Văzând asemenea abuzuri, fruntașii basarabeni, prințul C. D. Moruzi, I. V. Cristi, baronul Stuart, C. D. Chiriac, P. V. Dicescu, M. V. Lazo, M. V. Purișkevici și alții, protestau în zadar. Glasul lor se pierdea în pustiu și specula se făcea într'un ritm accelerat.

În jurul averilor mănăstirești, inclusiv exploatarea prin arendare a codrilor, a căror cea mai mare parte a fost ditrusă în ultimii 100 ani, se mai făceau și alte mașinațiuni: arendări fictive. De altfel, înșiși împuterniciții și administratorii își făceau cariera financiară pe contul lor personal. Lângă satul Pogănești, o arendașită, frumoasa doamnă Antipa, protejată de însuși administratorul averilor mănăstirești, N. N. Guriev, a luat în arendă o moșie întinsă cu conac, vie și pădure, unde petrecea verile în societatea lui Guriev și a fratelui ei, iar iarna pleca la Paris să cheltuiască banii câștigați. Administratorii erau schimbați deseori, dar exploatarea rămânea cam aceeaș. Aceiași oameni își continuau opera, în vasta regiune a Prutului: Dunca, Maris, Cavalioți, Cuțolinis, Mutafa, Antipa, Galino și alții, toți patrioți greci, cari donau sume importante pentru nevoile patriei lor și cari scriau pe mormântul lor, după exemplul lui C. I. Dunca († 1917): „s'a născut și a murit elin”.

Dela 18 iulie 1908 și până la 5 octombrie 1909, am avut prilejuri să abordez, la reuniunile provinciale extraordinare, chestiunea exploatării averilor mănăstirești. A fost redactat un raport în legătură cu situația creiată și elaborat un proiect pentru crearea unor credite eftine pentru agricultură, pe gaj de produse agricole, din fodurile mănăstirești. A fost arătată posibilitatea construirii de silozuri universale în portul Reni și, cu depozitele de cereale de stat depe râul Prut, trebuia creiată o misiție

pentru vânzarea produselor țărănești direct în străinătate, pe lângă aceea a samsarilor speculanți; de asemeni, trebuia creat standartul cerealelor basarabene. Prima consfătuire a fost convocată din inițiativa mea de către guvernatorul Haruzin, iar după plecarea lui a prezidat guvernatorul conte Kancrin. La această consfătuire au luat parte: V. S. Kossovici, administratorul averilor mănăstirești; D. N. Semigradov, președintele zemstvei provinciale și membru ales al Consiliului de Stat; directorul băncii de stat și alți membri ai zemstvei: G. S. Gonata, E. F. Suruceanu, S. M. Sârb († 1915), inspectorii băncii de stat și reprezentanții agricultorilor și țăranilor din comunele regiunii Prutului. Cu mari eforturi s'a putut atrage atenția sferelor financiare din Petersburg. Din sumele direcției mănăstirilor s'a destinat un fond de milioane pentru acordarea de împrumuturi, iar din partea domeniilor de stat, o sumă tot atât de importantă pentru construirea de silozuri și hambare în porturile dela Prut.

În 1915, amiralul Vesiolkin a înțeles importanța acestei întreprinderi și a lucrat activ pentru transformarea regiunii Dunării și a Prutului, dar războiul mondial a pus capăt acestei frumoase inițiative.

Guvernatorul von Raaben

și progromul evreesc din 1903

Locotenent-generalul Rudolf Samoil von Raaben, primul guvernator al Basarabiei în secolul XX, s'a născut în 1843, în părțile Cernigovului, din părinți nobili. A fost catolic, dar pe urmă a trecut în ortodoxie. Și-a încheiat studiile la academia de stat major Nicolaevski, s'a remarcat în campania contra turcilor din 1877, dela 1883 a fost în armata dela Don, în a cărei clasă căzăcească s'a înscris în 1890. Numit la 10 iulie 1899 guvernator al Basarabiei, von Raaben a fost transferat aci din postul de comandant al diviziei 26 de infanterie, fiind cavaler al tuturor ordinelor ruse până la „Vulturul alb” inclusiv.

După cum scrie prințul S. D. Urusov în „Insemnările unui guvernator” (Petersburg, 1907),—„Raaben a făcut parte dintre guvernatorii cari își consideră situația ca un post de onoare și sigur, primit drept răsplată pentru activitatea lor anterioară”. De aceea, von Raaben, care nu era inteligent, dar nici rău, nu se amestecă în treburile și administrarea ținutului, așa că, de

fapt, în fruntea Basarabiei se găsea vice-gubernatorul (1892—1903) Vas. Gavr. Ustrugov. Chișinăul însă era condus de prefectul de poliție esaulul de cazaci Alexandru Const. Hanjencov, adus de guvernator din regiunea Donului. Cu celelalte treburi „mici”, dar rentabile, se ocupa un oarecare Pasmurov, care, — după cum povestește Urusov în amintirile sale, — „stătea în casa lui von Raaben în calitate de prieten, muzicant ghinionist și jucător de cărți cu noroc”. Un rol oarecare juca în treburile cancelariei guvernatorului și în chestiunile ce-l priveau personal, directorul cancelariei, consilierul de stat Mih. Gheras. Leibin († 1907). Totuși, un personaj care merită atenție a fost numai Ustrugov.

Ustrugov, un ocârmuitor apreciat al Basarabiei, a fost inteligent, dar, ca funcționar, avea poate defectul de a fi disprețuit pe evrei, pe cari îi socotea drept exploatare și incapabili de muncă personală. Cu toate ideile sale, Ustrugov se purta foarte corect cu evreii și pe când, în zilele de îngrijorare care au urmat progromului din 1903, după demiterea lui von Raaben și până la sosirea lui Urusov, era silit să îndeplinească funcțiunea de guvernator, colinda cu trăsura Chișinăul, neadmițând noi dezordini. Prințul Urusov, filosemit înfocat, numai pentru antisemitism și fără alt temei, acuză pe Ustrugov de corupție și, din clipa sosirii sale la Chișinău, caută să îndepărteze pe vice-gubernator, care după puțin timp e mutat la Tiflis. În 1906, mai ales în urma stăruințelor aceluiș prinț Urusov, pe atunci subsecretar de stat la interne, se strâng acte care să dovedească nerespectarea dispozițiilor Senatului de către Ustrugov. În răstimp însă, acesta moare.

Vorbind despre von Raaben, prințul Urusov spune că tot ce se poate scrie despre acela e că „a avut o slăbiciune a inimii”. Era căsătorit cu fata colonelului Popov, Olga Petrovna, dar nu trăia cu ea. La Chișinău, făcea curte multor femei, mai cu seamă Alexandrinei Snski. „La Hanjencov stătea, în calitate de rudă,¹ așa numita „doamnă galbenă”, care ocupa în oraș o situație semiformală. Era invitată la serate împreună cu guvernatorul, la teatru stătea în loja guvernatorului și dispărea din oraș când von Raaben pleca în concediu. Von Raaben plăcea femeilor pentru amabilitatea sa și pentru maniera lui de a le face curte. De aceea, guvernatorul primea mereu invitații, atât în Chișinău,

1. Nepoata Cușnareov.

cât și în gubernie. Inspecțiile lui în provincie se transformau în sărbători”.

„Raaben — scrie mai departe prințul Urusov — se potrivea cum nu se poate mai bine cu caracterul general al ținutului, în care, în mijlocul unei naturi bogate, domneaua lenea și lipsa de griji. O populație rurală incultă, puțin civilizată, avută și pașnică; moșieri ușuratici și plini de voce bună; o societate îngăduitoare față de slăbiciunile sale și ale altora, căreia îi plăcea luxul și care gravita către reprezentanții puterii; puțină muncă și puțin caracter, multă ospitalitate și bunăvoință și oarecare decădere a moravurilor, iată, în linii generale, Basarabia. Trebuie să recunoaștem că ea reprezenta, pentru guvernatorul ei, un cadru foarte potrivit”.

Evenimentul cel mai de seamă petrecut sub guvernatorul von Raaben a fost progromul evreesc din 1903. El s'a întâmplat în zilele de Paști, mai ales la 7 april. În acest progrom s'a văzut toată lipsa de pregătire a veacului XIX și caracterul inedit al secolului XX, mormântul autocrației ruse. Ca să ne dăm seama de importanța istorică a progromului dela Chișinău, fac un citat din memoriile faimosului conte S. I. Witte:

„Progromul evreesc dela Chișinău, din toleranța lui Pleve, a înebunit pe evrei și i-a împins definitiv spre revoluție. O politică îngrozitoare, dar și mai idioată. Nu vreau să spun că Pleve a organizat direct aceste progromuri, dar n'a fost împotriva acestei reacțiuni antirevoluționare, cum spunea el. Progromul din Chișinău a agitat opinia publică a întregii lumi”...

După părerea eruditului cunoscător al problemei evreești și talmudului, I. Liutostanski, autorul vastei lucrări „Talmudul și Evreii”, progromul din Chișinău a fost o imagine a presei iudaice și a presei „progresive” străine, care l-au umflat, atribuindu-i cruzimi nemaipomenite, al căror fantastic îl recunoaște și fruntașul evreu doctorul M. B. Sluțki (1851 — 193*), autorul cărții: „În zile de restriște. Progromul din 1903 dela Chișinău” (Chișinău, 1930). Doctorul Sluțki arată că, în lucrarea lui, „va ignora povestirile fantastice cu copii ruși în două și femei siluite în masă”...

„Progromul dela Chișinău, — scrie Liutostanski, — a îngremădit, datorită presei evreești, atâta minciună în viața noastră,

incât și acum, după o jumătate de an, numai puțină lume poate să se descurce în ea“.

După Liutostanski, Crușevan și alți fruntași antisemiți ai „dreptei“, progromul a fost început de însiși evreii, cari erau pregătiți și înarmați perfect. Scopul progromului a fost, pe de o parte, dorința evreilor de a stârni compătımirea și de a obține ajutorul material al evreimii apusene, iar pe de altă parte, dorința de a compromite guvernul rus și aristocrația (aceasta din urmă foarte puternică în Basarabia prin proprietățile ei rurale), în care scop se și făcuse o încercare neizbutită, la asasinarea — după recoltete deficitare ale anilor 1893-95 — a cămătarului Oizer Dimand de către moșierul sorocean V. V. Boutmi de Katzmann. Incă de atunci „stânga“ striga că „moșierii omoară pe evrei“, deși Boutmi a săvârșit crima ca răspuns la batjocurile cămătarului:—„Am să vă iau toată averea, să plecați goi în lume. Am să vă sechestrez și nasturii nobilii!“

P. A. Crușevan a numit pe Dimand: „landoctopus“, plantă asemănătoare caracatiței, iar apărătorul lui Boutmi, Karabcevski, care ulterior s'a ridicat împotriva devastatorilor din 1903, a spus: „Argumentele, aduse de adversarii mei în apărarea drepturilor lui Dimand, ar folosi astfel lui Scheylock însuși. El cerea, de asemenea, numai după contract. Prin voia cerului, el (Boutmi) e un orb; prin voia lui Dimand, — un cerșetor. Judecați-1!“ Boutmi a fost achitat, dar puțin după aceea a murit din cauza emoțiilor încercate.¹

Încercarea n'a reușit. Totuși, mai cu seamă dela 1900, revoluționarii au întezit propaganda împotriva guvernului și aristocrației. Pe de altă parte, după cum scria în „Bessarabeț“ (Nr. 94/1903) cel mai vestit ziarist basarabean, P. A. Crușevan: „În acest progrom a răbufnit toată ura poporului, ură care mocrise vreme îndelungată sub jugul exploataților“. Doctorul Sluțki tăgăduște această ură a poporului. Progromurile nu pot fi aprobate. Presa neutră le-a criticat vehement, dar tocmai ea e aceea care a constatat în progrom o explozie de ură împotriva exploataților, numeroși Dimanzi, explozie ce s'a produs, e drept, nu fără presiunea unor agitatori.

Presă evreiască și cea de „stânga“ au căzut în extrema opusă și, întemeindu-se pe progrom, au formulat, o serie între-

1. Fratele lui V. Boutmi, Gheorghe, mort prin 1923, economist cu renume, e autorul unor studii antisemite.

gă de acuzații împotriva tuturor frunțașilor de „dreapta“, guvernului și a Impăratului însuși, tăgăduind existența urii în popor și admitând un singur plan perfid, care, — după părerea ziaristului evreu Iurie Kalughin (Klugman), din Chișinău, — „a inaugurat o politică specială, care, prin progromuri, sustrăgea atenția masselor dela participarea la deslegarea problemelor politico-sociale“ („Cuvântul Basarabiei“, Nr. 1021/1927). Doctorul Sluțki, cu toate că au trecut 27 ani dela progrom, acuză categoric de organizarea acestuia pe ministrul de interne Viaceslav Const. Pleve (1842—1904) și pe directorul departamentului polițiilor, A. A. Lopuhin, cari, cu consimțământul Impăratului, au operat prin șeful Ohranei¹ din Chișinău, baronul von Löwendal, sprijinit cu energie de „voluntarii“ antisemiți — Crușevan (cu ziarul său „Bessarabeț“), Pronin și alții. În primele zile după progrom, se făceau, de asemeni, atacuri mai ales împotriva lui von Raaben și Hanjencov, dar acum nu se mai vorbește de ei, ca și de Ustrugov, de altfel, care, numai datorită lui Urusov, fusese socotit drept devastator.

Socot că nu-i nevoie să vorbesc de Impăratul Nicolae II și atitudinea sa față de evrei, pentru că oricine știe ce a fost Impăratul Rusiei, nu-l va acuza de participare la un progrom. Impăratul Nicolae II a disprețuit, ca și strămoșii săi, pe evrei, ca un Impărat care îi găsea un element parazitar țării sale, dar nici nu poate fi vorba de protejarea unor devastatori, după cum nu sunt juste concluziile doctorului Sluțki: dacă nu s'a revoltat când i s'a adus la cunoștință, înseamnă că a știut. Dacă a cerut să nu se mai producă excese antisemite, lucru care a fost indeplinit, înseamnă că nu se puteau organiza progromuri împotriva voinței guvernului, etc. — Nu poate fi invinuit de progromuri nici guvernul rus. Printr'un ordin dat încă dela 10 mai 1882, el „hotărîse ferm să reprobe cu energie orice violare a persoanei și averii evreilor“. Dim. Serg. Sipiaghin,² ministru de interne asasinat în 1902 de S. V. Balmașev din indemnul evreului Gherșuni, trimisese la 12 mart 1902 tuturor guvernatorilor o circulară, cerând să se ia la timp măsuri pentru preîntâmpinarea dezordinilor de stradă...

Primul motiv de acuzare a ministrului Pleve de organizarea

1. Siguranța statului.

2. Soția lui Sipiaghin, Alexandra Pavlovna (1851—1929), nepoata prietelui poet Viazemski, a stat după revoluție în Basarabia, unde a și murit.

progromului din 1903, a fost scrisoarea pe care ar fi trimis-o la 25 mart a aceluiaș an lui von Raaben și care a fost sustrasă dela acesta și publicată în ziarul „Times” din Londra, apoi în alte ziare străine. În această scrisoare, Pleve, în așteptarea unor excese antisemite, invită pe guvernator ca, „spre a nu întârâta populația creștină, să potolească excesele prin indemnuri la ordine, fără să se facă uz de arme”. — După părerea prințului Urusov și chiar a doctorului Sluțki, această scrisoare e apocrifă. Prințul adaogă: „Pleve n’ar fi riscat în nici un caz să lase dovezi privitoare la planurile sale de provocare în mâinile unui guvernator, pe care-l cunoștea foarte puțin și în care n’avea încredere, fără să mai vorbesc de faptul că Pleve a stăruit și a obținut dela Împărat demiterea lui von Raaben... Dimpotrivă, cred că Pleve a fost prea inteligent și a avut o experiență prea mare ca să fi recurs la astfel de măsuri în lupta sa contra evreilor”. Afară de aceasta, Urusov arată că Pleve a trimis o serie de telegrame severe, cerând să se ia măsuri urgente pentru reprimarea dezordinilor și că, în tot cazul, firele progromurilor nu duceau la el. Doctorul Sluțki scrie că Pleve a luat de asemeni, toate măsurile ca progromul să nu se repete de Paști, în 1904, și că numai după asasinarea acestui „instigator” la progrom, dezordinele, pe care le împiedicase fiind în viață, s’au produs din nou, în octombrie 1905.

Ar fi o absurditate să vorbim despre Lopuhin ca despre un co-organizator de progromuri, asemănător lui Pleve, pentru că acest director al departamentului polițiilor avea mai puțin decât oricine vreu amestec în progromuri. Lopuhin își exprima deseori ideile liberale, ca procuror al curții de apel din Harcov. Pleve îl ridicase tocmai pentru ideile lui liberale, fapt pe care îl reamintea ori de câte ori era acuzat de reacționarism. Părerea prințului Urusov despre Lopuhin e întrucâtva părtinitoare (L. a ținut în căsătorie pe sora prințului), dar descoperirea unei tipografii clandestine de către el, faptul că a confirmat scriitorului V. L. Burțev destăinuirile acestuia asupra activității de provocator a faimosului Azef, demiterea lui Lopuhin din postul de guvernator din Reval, în sfârșit, procesul lui din 1909 și comutarea pedepsei de ocnă în aceea de deportare în Siberia, pentru descoperirea de secrete în serviciu (confirmarea activității lui Azef), toate acestea pledează pentru liberalismul lui, poate pentru o instabilitate de păreri. Cu toate concluziile doctorului Sluțki, nu se poate admite că Lopuhin a

fost un antisemit „de dreapta” și că își schimba ideile numai pentru carieră, pe care și-a distrus-o tocmai prin liberalismul său. (Pe când era director al polițiilor, au fost asasinați Marele Duce Serghei Alexandrovici și acelaș Plevé). Lopuhin a murit în 1928, la Paris, unde se refugiase după revoluția bolșevică. — La 12-14 april 1903, el a fost la Chișinău, dar n'a plăcut evreilor, pentrucă n'a dovedit zel cu prilejul cercetării și a ascultat liniștit plângerea despre inactivitatea poliției. Acest fapt a servit, probabil, doctorului Slușki ca motiv principal de acuzarea lui Lopuhin.

Doctorul Slușki susține că Plevé și Lopuhin au lucrat prin șeful Ohranei din Chișinău, baronul Lavrentie Nic. Löwendal. Această acuzație a fost lansată de prințul Urusov, care nu șovăia de învinuirea antisemiților. Löwendal a venit în Basarabia în toamna anului 1902. Acuzarea lui de organizarea progromului e cu totul neintemeiată, pentrucă dacă Plevé nu putea avea încredere în von Raaben, cu atât mai puțin s'ar fi încrezut într'un funcționar mic al Ohranei. Faptul că Löwendal cunoștea pe Pronin (acesta a vizitat de câteva ori pe șeful Ohranei din Chișinău) nu poate să pară suspect, pentrucă Pronin era membru în comitetul închisorii. Singurul motiv, pentru care prințul Urusov aduce în scenă pe Löwendal, e dorința de a explica într'un fel sau altul relațiile presei străine despre participarea lui Plevé la progrom. Urusov vrea să stabilească o legătură între Plevé și Basarabia, cu atât mai mult, cu cât desminte existența unei astfel de legături prin von Raaben, fapt care până atunci era susținut de presă. Ceeace prințul Urusov socoate că ar compromite pe Löwendal, e că a fost „un om care a prevăzut posibilitatea unor excese antisemite în timpul Paștilor” și că „încă din Vinerea Patimilor a trimis la departamentul polițiilor un raport, arătând agitațiile primejdioase din oraș și plângându-se că prefectul poliției și guvernatorul nu dau importanță avertismentelor sale”. — Prințul Urusov subliniază că Löwendal a fost singurul om care a prevăzut excesele, dar aceasta nu-i adevărat, pentrucă, înainte de progrom, delegații evrei, de frica unor excese, s'au adresat lui von Raaben, împărtășindu-i temerile lor. Apoi, în săptămâna patimilor, se făcea o propagandă aproape fățișă pela periferiile orașului, prin piețe și cărciumi. Dată fiind natura postului de șef al Ohranei, ar fi fost suspectă tănuirea și trecerea sub tăcere a instigațiilor la progrom. Löwendal a făcut tot ce i se putea cere. De aceea, pare și mai ciudat faptul că

doctorul Sluțki susține acuzația, atât de neîntemeiată, despre organizarea progromului din 1903, acuzație formulată de prințul Urusov, și mai mult chiar: îi atribuie primul rol în această afacere.¹

Dacă acestea sunt criticile ce se aduc „celor trei principali vinovați de progrom“, ne-ar fi și mai ușor să dovedim că von Raaben și prefectul de poliție Hanjencov n'au avut nici un amestec la organizarea progromului. Poate că aceștia au fost vinovați numai de lipsa de pregătire și de nepricepere. Doctorul Sluțki, care, în istoria sa a progromului din 1903, urmează pe prințul Urusov, e perfect de acord cu acesta în ce privește caracterizarea lui von Raaben: „un om bun și străin antisemitismului, care a fost un țap ispășitor“. Ministrul de război Kuropatkin i-a propus să demisioneze imediat și numai intervenția lui Goremâkin l-a salvat pe general; altă dată Goremâkin administra averea prințului Sviatopolk-Mirski, iar von Raaben, în timpul ce Sviatopolk-Mirski era hatman-comandant al cazacilor de Don, a fost atașat pe lângă prinț.

Cu deosebită violență a criticat presa, în 1903, pe von Raaben, care era socotit drept principalul organizator al progromului, verigă ce lega Basarabia de Pleve, etc., dar prințul Urusov a desmințit acuzațiile. Se părea că prin aceasta a fost ruptă legătura dintre capitală și progrom, creată din nou de doctorul Sluțki prin Löwendal, pentru că, în general, era un obicei de a-l acuza pe Pleve de organizare de progromuri, absolut fără nici un temei. Întâi, prințul Urusov a desmințit legenda scrisorii lui Pleve către von Raaben, care a fost demis, suferind cel mai mult dintre toți „organizatorii“ progromului. Chiar dacă Pleve putea să creadă că un progrom la Chișinău ar fi fost necesar, nici atunci — observă prințul Urusov — von Raaben, prin firea și însușirile sale, n'ar fi putut accepta rolul de organizator și infăptuitor al măcelului. Poate că vina lui von Raaben consta numai în faptul că n'a trimis trupe la timp, n'a anunțat autoritățile, etc. Doctorul Sluțki acuză pe von Raaben că serile de 6 și 7 april le-a petrecut la Cercul Nobilimii — în timp ce în oraș se desfășura progromul, iar ziua făcea vizite împreună cu prefectul. În prima zi de Paști, la 6 april, amândoi au făcut, în adevăr, vizite, dar orașul era relativ liniștit. Seara, von Raaben n'a fost la club. Aceasta e și firesc: cine a cunoscut Cercul Nobil-

1. După progrom, Löwendal a fost mutat, în calitate de ispravnic, în Basarabia de Nord.

limii, își aduce aminte că, în ultimele zile ale săptămânii patimilor și în zilele de Paști, acolo nu se aduna lume. De altfel, oare se putea duce guvernatorul la club în primele zile de Paști?

A doua zi, la 7 april, von Raaben a stat tot timpul acasă. De dimineață, a primit în audiență o delegație de evrei și guvernatorul a vrut să facă o inspecție prin oraș, dar, în urma sfatului dat de Löwendal, a renunțat la acest gând. Ziua de 8 april a petrecut-o tot acasă, stând lângă telefon și dând instrucțiunile necesare la intervențiile autorităților. Așa, de pildă, la cerearea doctorului Sluțki, a trimis pază la spitalul israelit, etc. În răstimp, Hanjencov a colindat partea de sus a orașului, unde se găseau instituțiile statului, venind de câteva ori să raporteze guvernatorului. Dar viteazul cazac a fost un rău administrator și, afară de paza autorităților, n'a știut să utilizeze poliția.

Pe vice-guvernatorul Ustrugov și pe generalul-maior Iv. Grig. Cearnoluski († 1905), comandantul jandarmeriei guberniale din Basarabia, lumea nu-i amesteca în program. De aceea, am să-i trec și eu sub tăcere. În ce privește însă pe primarul C. A. Schmidt (1848—1928),¹ acesta a fost la post și a ajutat cu ce a putut victimele progromului, cu atât mai mult, cu cât era socotit filosemit. În aceeași direcție a lucrat și doctorul Nic. Anton. Doșevski (1857—1910), medic cu idei de stânga.

Acum, ca să încheiem lista „organizatorilor progromului“, să mă întorc la „acuzății“, — Crușevan și Pronin, deși despre acest din urmă am să vorbesc mai jos.

Dintre calomniile intenționate ale presei de stânga, una din cele mai neverosimile a fost afirmația că P. A. Crușevan (1860—1909), cel mai talentat gazetar basarabean, și ziarul său „Bessarabeț“ ar fi luat parte la organizarea progromului. Despre acest ziar, evreul Iurie Kalughin scria în noiembrie 1927 („Cuvântul Basarabiei“, Nr. 1021 — 1023): „Am cercetat cu multă atenție colecția ziarului „Bessarabeț“ pe anul 1903 și trebuie să constat că el n'are vină directă în evenimentele sângeroase dela Chișinău... Rolul lui „Bessarabeț“ în progromul din Chișinău trebuie redus la zero. Din cauza prețului mai ridicat (5 copeici), acest ziar nu cred că se citea în părțile de jos ale populației“. Apoi, pe vremea aceea, nu publica articole atâțătoare, așa că ziarul

¹ Fiu de medic, și-a făcut studiile la liceul din Chișinău și la facultatea juridică din Odessa. Între anii 1877-1903 a fost primar al Chișinăului, pe care l-a transformat. A fost căsătorit cu M. I. Cristi.

nu poate fi socotit ca un factor al progromului, deși, din zeci de exemple, doctorul Sluțki găsește vreo două-trei, neînsemnate și nepotrivite. Intrucât „rolul și participarea” lui Crușevan la progrom se reduce la atitudinea ziarului „Bessarabeț”, nu mai vorbim de ele. Liutostanski subliniază pe bună dreptate acțiunea de provocare a ziarelor de stânga, care au dus la agresiunea săvârșită la Petersburg de Pinhus Dașevski împotriva lui Crușevan. Numai datorită gulerului înalt, scrobrit, al acestuia, cuțitul lui Dașevski nu i-a tăiat beregata. Un apel cât de mic al lui Crușevan ar fi putut cauza, pe vremea aceea, evenimente mai grave decât un progrom.

Nu pot să trec cu vederea dorința „vocii poporului” de a amesteca și nobilimea în progrom. Aici trebuie să pomenesc de minciuna că ar fi participat la progrom, din nobilime, notarul Victor Pîsarjevski, care, pe urmă, având muștrări de conștiință, s’a împușcat. Aceste bârfeli au fost introduse în literatură de Vl. Korolenco, care a scris după spusele „martorilor oculari” și ale presei de stânga, „Casa Nr. 13”. E curios că această minciună a amintit-o și doctorul Sluțki, care ar fi trebuit să știe, ca un vechi trăitor al Chișinăului, că Pîsarjevski s’a sinucis din motive sentimentale și că până și prințul Urusov, care spune că pricina morții lui ar fi fost căldura, nu îndrăznea să-l treacă în rândul devastatorilor.

Atunci cine a organizat progromul? — veți întreba dvs.— Crușevan („Bessarabeț”, Nr. 96-1903 scria: „Nu știm cine a suferit mai mult depe urma progromului: evreii sau creștinii”. Pe vremea aceea, era greu să faci un bilanț. Să-l facem acum.

Dela începutul veacului XX, partea de Sud-Vest a Rusiei a fost împânzită de mii de broșuri, proclamații și hârtii de tot felul, de agitații și provocări. Cineva ațâța poporul împotriva guvernului și aristocrației care susținea pe acesta din urmă. Trebuia făcut un început, și Basarabia, care se învecina cu România, unde instigatorii s’ar fi putut refugia cu ușurință, trebuia să servească drept arenă de acțiune. Era necesar să se recruteze o mulțime de oameni, dar aceasta era greu de făcut, pentrucă orice propagandă, mai ales cea revoluționară, era interzisă și n’avea succes în popor. Atunci s’a hotărît să se recurgă la un truc, să se adune masele poporului și în ultima clipă, să fie ademenită această turmă, datorită câtorva păstori ai ei. Se știe psihologia obtuză a mulțimii, care se lasă ademenită ușor. De

aceea, așitatorii nu se îndoiau de succes. Lucrau curat, aveau și timp liber: era de Paști. Făceau propagandă pentru adunări antisemite, pentrucă sub masca aceasta a pseudo-patriotismului era foarte ușor să provoci poporul la manifestații. Pe de o parte, se pregătea o adunare a mulțimii în vederea organizării unui program, pe de altă parte se făcea rost de arme de apărare. Se hotărîse ca, imediat ce guvernatorul va veni la fața locului, să fie omorît. Prin aceasta trebuia să se dea semnalul la ridicarea de steaguri roșii cu lozinci, la împărțirea de proclamații, etc. Unirea apărării înarmate cu mulțimea putea se desființeze ușor poliția, care trebuia să apere populația evreiască, adică să fie împrăștiată în partea de jos a orașului, pe când, în răstimp, în partea de sus a urbei trebuiau devastate toate instituțiile de stat. Dacă soldații nu s'ar fi lăsat ademeniți, agenții provocatori s'ar fi refugiat peste Prut, lăsând armata să se răfuiască cu mulțimea nevinovată...

În prima zi de Paști, 6 april, nici creștinii, nici evreii, cari serbau ultima zi a sărbătorilor lor, nu s'au dus la întruniri. Ziua a fost relativ liniștită. Numai seara, au fost sparte unele geamuri, nu numai la evrei, dar și la creștini, e drept că mai mult în partea de jos, evreiască, a orașului, care avea o populație mai deasă și care era mai întunecoasă, așa că vinovații puteau să dispară mai lesne. La două-trei prăvălii și depozite s'au auzit împușcături din revolve.

A doua zi, evreii, speriați, au organizat echipe de apărare. Aceasta s'a putut observa numai acolo, unde au lucrat agenții cari au înzestrat cu arme cartiere întregi și casele mari. Afară de aceasta, s'au adunat și măcelari, vânzători, etc., înarmați cu cuțite. Așteptau să se adune creștinii, dar aceștia nu atacau, deși, afară de agenți, printre creștini începuseră să opereze adevărații fanatici-antisemiți, cum ar fi G. A. Pronin (1840—1915), cunoscut antreprenor de lucrări, originar din Oreol și care ura pe evrei din cauză că-i făceau concurență. Pronin îndemna în taină la program.

În circulara trimisă de Pleve guvernatorilor, se spunea că poporul, îndemnat de ura înăscută împotriva evreilor, s'a lăsat ademenit ușor, acuzând pe evrei de crime rituale săvârșite la Dubăsari (provincia Herson), la Kiev și la Chișinău. Aceasta nu-i adevărat, pentrucă, din cauza marelui sărbători, creștinii refuzau, în ciuda tuturor îndemnurilor, să atace. Numai prin cârciumi,

câțiva bețivi țipau despre progromuri. Atunci, a intrat în funcțiune „apărarea“. Din casele unde, sub formă de „apărare“, se ascundeau provocatorii, au început să tragă cu armele, să arunce cu vitriol și să atace pe câte un creștin, căutând să nu producă răni grave. În câteva ore, au fost duși la diferite spitale vreo 70 creștini răniți și doi morți. Pe evrei nu-i atacau încă, deși gălăgia, strigătele, geamurile sparte și împușcăturile (creștinii erau neînarmați, iar poliția nu făcea uz de arme, așa că trăgeau numai provocatorii) îi înspăimântau și între ei circulau cele mai fantastice șvonuri. În cele din urmă, creștinii n'au mai putut să rabde. Văzând că „evreii“ îi bat și omoară, au început să se adune în grupuri și să se răzbune.

Dacă, în prima zi, în piața mare au fost mici incidente, apoi ele au început din piața Ciufli, unde un evreu, antreprenor de distracții populare, a dat jos din scrânciob o femeie care se urcase fără plată. A urmat o bătaie, după care femeile au început să spargă geamurile prin case. Dar un progrom era încă departe. Progromul a început în urma împușcăturilor care s'au auzit din magazinul de fierărie Stopudis. S'a adunat o mulțime de popor. Un bătrân beat, însoțit de un copil, s'a apropiat de ușă și a spus: „Ce plăcere aveți să trageți? Hristos a spus să vă iubiți unii pe alții“. Un glonț l-a doborât pe loc. Atunci mulțimea a năvălit în prăvălie, a omorât pe trei din evreii cari se aflau acolo, iar celui de-al patrulea i-a spart capul cu o lopată.

Agenții provocatori așteptau sosirea guvernatorului ca să înceapă acțiunea lor, dar Ohrana, deși a fost informată în ultima clipă, a avut timpul să împiedice o revoltă, pentrucă Lőwendal (fapt care pare deosebit de suspect doctorului Sluțki) s'a opus categoric ieșirii lui von Raaben în oraș, opus stăruințelor delegaților evrei: rabinul Ettingher, doctorul Mucinic, avocatul Kőnigschatz și alții, cari tremurau de frică pentru conaționali lor. Semnalul n'a fost dat. Pe de altă parte, prefectul poliției, în urma insistențelor lui Lőwendal, a adus pază puternică la instituțiile publice, iar după aceea a fost chemată și armata. Razvrățiții s'au zăpăcit. Impușcăturile și gălăgia au încetat, dar, deodată, fără ca provocatorii să se aștepte la aceasta, poporul, înfierbântat dinainte de agenți, iar mai târziu și de fanaticii din sânul său, a început să bată pe evrei și să jefuiască averea lor. Din cauză că provocatorii au șters-o, evreii au dat un număr mai mare de victime decât creștinii.

È adevărat că Hanjencov și von Raaben n'au avut prezența de spirit și n'au putut să ferească cele două părți, de provocare și turburări. Iată vina lor. Dar cine știe ce s'ar fi întâmplat, dacă ei ar fi luat alte măsuri. Ca să ațâțe poporul, agenții provocatori îi strigau că Țarul însuși permite lovirea evreilor. După ce provocatorii au atacat poporul, acesta, revoltat de bună dreptate, a sărit împotriva evreilor. În spatele acestora lucrau provocatorii, cari au lăsat apoi evreimea lipsită de apărare. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât poliția, știind rostul „apărării“, împrăștia grupurile de evrei. Löwendal era sigur că de o parte era o mare primejdie, iar de altă parte — jaful și o slabă bătaie.

Guvernatorul a neglijat să înștiințeze imediat guvernul despre dezordini, dar, la început, nimeni nu putea să prevadă proporțiile pe care le va lua progromul. De aceea, părea ciudat că primele vești despre progrom au fost aduse la Odessa de particulari. De pildă, moșiereasa V. D. Vuici, călătorind în prima zi de Paști dela moșia sa spre Odessa, a văzut cum, lângă gara Chișinău, niște evreice băteau pe un gardian de poliție bătrân. Acest caz „atât de curios“, povestit de o cumnată a sa, s'a părut exagerat lui E. I. Vuici, procuror la Curtea de apel din Odessa. La întrebarea lui, von Raaben a confirmat întâia oară știrea turburărilor. Totuși, dacă progromul nu s'ar fi terminat cu atâta scandal, lui nu i s'ar fi dat atâta atenție și graba guvernatorului de a chema armata s'ar fi părut ridicolă. Fiind nehotărit, von Raaben n'a luat măsuri extreme și, cu întârziere, abia miercuri dimineața, puterea autorităților civile a trecut asupra armatei. Lt.-generalul V. A. Beckmann a luat măsuri energice și, din cauza retragerii agitatorilor, turburările au încetat imediat. Dar, pentru acest lucru s'a cerut aprobarea Împăratului, fără care autoritățile militare nu s'ar fi putut amesteca într'o răfuială dintre cetățeni. Înainte de a se fi dat această aprobare, ofițerii, stând în fața mulțimii de jefuitori beți, puteau să-i sperie numai cu desfășurarea forței armatei.

Dela Odessa a sosit procurorul general al Curții de apel, Pollan; apoi dela Petersburg a venit Lopuhin. Ancheta a fost făcută de judecătorul de instrucție pentru chestiuni de deosebită importanță, Otto H. Freinat, împușcat în 1915, pe frontul apusean, pentru spionaj în favoarea Germaniei.

În toamna anului 1903, Curtea de apel din Odessa a judecat câțiva devastatori, dovediți că au jefuit. A prezidat unul

din cei mai însemnați reprezentanți ai lumii judiciare, V. V. Davâdov. Procesul a avut un caracter demonstrativ pentru Europa, care era reprezentată prin vreo 30 ziariști. Pentru ei au fost angajați vestiții avocați: Carabcevski, Grusenberg, Pergament, Socolov, Zarudnâi, Kalmanovici și alții. De asemeni, au figurat câteva sute de martori. A fost judecată Rusia cu regimul ei. Martorii povesteau cum au văzut „cu ochii lor“ lucruri care s'au petrecut în acelaș timp în diferite cartiere ale orașului. Ca să scape de mărturii fanteziste, în ziua a cincea a procesului, Davâdov împărțise martorii pe circumscripții polițienești și pe mahalale, începând să-i interogheze în așa fel ca ei să răspundă în fond și să nu insinueze. Procesul își pierduse atunci caracterul demonstrativ și, odată cu aceasta, orice interes, pentrucă, astfel, Rusia a fost îndepărtată depe banca acuzaților, iar apărătorii acuzaților, A. S. Șmacov, I. N. Zaharov și N. M. Jdanov, dovedeau ușor că majoritatea mărturiilor erau mincinoase. A șasea zi, avocații reclamanților, găsind un pretext, au părăsit demonstrativ Curtea. Acuzații au fost condamnați și și-au ispășit pedeapsa până'n mai 1904.

Cine a suferit mai mult? La această întrebare, Crușevan a răspuns categoric: evreii nu. Numai pe cale oficială li s'au acordat ajutoare în valoare de peste un milion ruble. Pe vremea aceea, „toată lumea“ ataca guvernul rus și, după 24 ani, la procesul lui Schwartzburd, asasinul comandantului ucrainean Simon Petliura, apărătorul acuzatului, Henry Torrès, a stors lacrimi, amintind despre... progromul dela Chișinău.

Voi termina istoricul progromului, repetând cuvintele doctorului Sluțki că „poporul rus nu este vinovat de toate progromurile evreești, care au fost înainte și după acela dela Chișinău. Masse de ignoranți au fost o armă în mâinile“... nu „ale guvernului țarist, care vedea în evrei dușmani ai regimului politic din Rusia“, ci în mâinile acelora cari voiau să compromită și să răstoarne acest regim, nearătându-și decât rareori adevărata față de provocatori. Așa, și în 1905, revoluționarii, cari se adunaseră la meeting cu prilejul acordării constituției, au tras cu revolyerele în credincioșii veniți la Te-Deum-ul ce se oficia la catedrală. Numai sângele rece al bătrânului Vlădică, care a continuat serviciul divin, a evitat populației, pentru scurt timp, un progrom, ce a luat, mai târziu, forme tot atât de monstruoase ca și dezordinele din 1903.

Guvernatorul prinț Urusov

Prințul Serghei Dimitrie Urusov a fost originar din gubernia Kaluța, în care, după ce absolvise, în 1885, universitatea din Moscova, a fost ales în organizațiile nobilimii și la zemstvă. După ce s'a mutat la Moscova, în 1902 prințul a fost numit vice-guvernator la Tambov, apoi, spre sfârșitul lui mai 1903, guvernator al Basarabiei.

La început, Urusov adoptase o politică dualistă: fiind considerat drept liberal și legând, în Basarabia, prietenie cu unii fruntași evrei, prințul încuraja, în acelaș timp, lupta lui Pleve împotriva Consiliului de Stat, care a fost, pe vremea aceea, singura stavilă în drumul despotismului ministerial. Urusov a jucat în această luptă un rol atât de ultrareacționar, încât o singură amintire a lui stârnea scârbă la un om atât de moderat cum a fost L. Polovțev, deputat al Dumei („Vremea Nouă“, 1908, 24 decembrie) Când Pleve, un om de o perspicacitate extraordinară, care avertizase pe Urusov cu cuvintele: „vă rog: cât mai puține cuvântări și cât mai puțin filosemitism sentimental“, demascase activitatea prințului, acestuia nu i-a rămas decât să treacă definitiv în tabăra liberală. Așa se explică discursurile lui filosemite ținute în comisiunea pentru discutarea problemei evrești (ianuar 1904) De atunci, Urusov, care înainte era nepărtinitor măcar în aparență, ajunge, în lupta lui contra antisemiților, la măsuri extreme, până la deportarea administrativă a lui Proinin, de Paști, în 1904, precum și la toleranța extremă în ce privește evreii. De pildă, ofensa adusă de un grup de evrei la doi ofițeri cari au lovit pe un vânzător obraznic și cari ar fi fost bătuți dacă nu intervenea poliția, a rămas aproape nepedepsită.

Mai târziu, după ce ideile lui politice au fost definitiv demascate, prințul și-a tipărit, în 1907, la Petersburg, amintirile, sub titlul: „Insemnările unui guvernator“. Acelaș Polovțev spune despre ele că sunt „pseudo destăinuiri“. P. D. Draganov, cel mai bun bibliograf al regiunii, autorul lucrării bibliografice „Basarabiana“ (Chișinău, 1912), spune despre aceste însemnări că sunt „o lucrare fără valoare“, care excelează „nu numai prin caracterul ei greoi și o expunere nepricepută, dar și printr'o monstruoasă disproporție: aproape toată cartea e consacrată evreimii din Basarabia“. Din cauza lipsei totale de scrieri despre Basarabia, însemnările lui Urusov, cu toate marile lor defecte și în

special cu toată părtinirea lor extremă, nu pot fi socotite totuși ca o lucrare de mică valoare. În oarecare măsură, ele sunt mărturii interesante ale unui contemporan inteligent și cu spirit de observație. Prințul arată că își dădea seama de pericolul introducerii gusturilor și prejudecăților sale în cârmuirea regiunii. Guvernatorul ținea minte avertismentele ce i-au fost făcute de Pleve, dar le nesocotea din cauza ideilor sale politice schimbătoare, deși, în 1907, scria că a socotit necesar „să-și precizeze planul de acțiune față de evrei”. E interesant că, în lucrarea sa, prințul recunoaște rolul prea important al evreilor și caută în zadar, ca și în administrarea provinciei, să se odihnească după „filosemitismul său sentimental”. Așa, în pagina 191, scrie: „Cu acest prilej, am să mă odihnesc după prezentarea permanentă a evreilor în descrierile mele”, iar în altă parte scuză perspicacitatea lui Pleve, arătând: „Am rostit la Chișinău multe cuvântări și am plecat de acolo având solida reputație de filosemit...” Aceasta, din propria lui dorință.

Administrația lui Urusov în Basarabia nu prezintă mult interes, ca și călătoria lui prin gubernie, consacrată aproape exclusiv evreilor. Această călătorie a avut „triumfuri”, dar și scandaluri. De pildă: V. Gr. Navroțki, onorabilul mareșal al nobilimii din județul Cetatea Albă, a refuzat să urmeze pe guvernator, când acesta s'a dus la sinagogă. Mai interesante au fost la prinț simplitatea în raporturile cu oamenii, în vizite, în plimbările lui prin oraș, lucruri cari au scăzut mult prestigiul guvernatorului, devenit de atunci un simplu muritor, care putea fi înlocuit ușor, cu oarecare presiune făcută în capitală. Principalul colaborator al lui Urusov a fost vice-gubernatorul I. L. Block (1903—1905), un om activ și energic, care a fost numit apoi guvernator la Samara, unde a fost omorât de o bombă aruncată de niște teroriști, la 1906.

Între 1—5 octombrie 1904, prințul Urusov a fost la Iași, unde l-a primit frumos Regele Carol I, care i-a conferit ordinul „Coroana României”, clasa I. Pe vremea aceea, dela 15 iulie 1904, ministru de interne al Rusiei a fost prințul P. D. Sviatopolk-Mirski, cu care se leagă o epocă de „primăvară politică”. Pe de o parte, basarabeni stăruiau pentru înlocuirea lui Urusov, pe de altă parte, noul ministru al „încrederii obștești” nu uita pe acest guvernator liberal. Pela sfârșitul lui octombrie, prințul Urusov a fost numit guvernator la Harcov. De teamă că ar putea avea un conflict cu studențimea liber cugetătoare sau cu autoritățile

și prin aceasta să-și pericliteze cariera, Urusov a plecat la Petersburg să ceară să fie mutat. A fost numit la Tver, gubernie cunoscută prin zemstva sa refractară. În general, guvernul căuta să numească funcționarii liberali, pentru potolire, în guberniile cele mai grele din punct de vedere administrativ, care aveau școli superioare sau elemente în fierbere.

Prințul n'a funcționat multă vreme ca guvernator: la 22 noiembrie 1905, în urma stăruințelor lui Petrunkevici, Muromțev etc., contele S. I. Witte l-a propus pentru postul de ministru de interne, adică pentru postul cel mai important și plin de răspundere depe vremea aceea. Întâmpinând opoziția categorică a Împăratului, Witte l-a făcut totuși subsecretar de stat la interne. Când, în 1908, L. Polovțev a atacat pe Urusov în coloanele ziarului „Vremea Nouă”, Witte l-a apărat pe prinț, făcându-l „patriot” („Vremea Nouă”, 25 decembrie 1908). După ce și-a dat demisia, Urusov a fost ales în cea dintâi Dumă, a rostit un discurs gălăgios în problema evreească și a iscălit apelul dela Vâborg îndreptat împotriva dizolvării Dumei, sperând că, prin el, va putea să ajungă la putere într'o „Rusie liberă”. Prin pedeapsa cu închisoare, pe care a ispășit-o pentru apelul semnat, Urusov și-a încheiat cariera politică. „Insemnările” lui publicate în 1907, n'au avut succes. Uitat de toți, în neagră mizerie, lipsit de familie și de avere, prințul a murit sub bolșevici. (P. P. Zavarzin. Jandarmi și revoluționari. Amintiri).

E interesant să relev că, în 1917, în Basarabia, în fruntea listei partidului poporului (Nr. 5) pentru Adunarea Constituantă, a candidat prințul S. D. Urusov. El era urmat de:

2. S. Gutnic,¹ președintele comitetului bursei din Odessa;
3. V. V. Ianovski, deputat în prima Dumă;
4. L. Siținski, deputat în prima Dumă, președintele comitetului executiv gubernial;
5. I. I. Levinski (1859--1923), fost primar al Chișinăului;
6. F. M. Ștanevici, ajutorul președintelui tribunalului;
7. P. Z. Bajbeuc-Melicov, comisarul Guvernului Provizoriu pentru județul Orhei și președintele zemstvei județene din Orhei;
8. A. Bour, judecătorul de pace al orașului Ismail;
9. A. S. Baltaga, preot în târgul Călărași;
10. I. I. Westermann, medic de zemstvă;

1. Ministru în Ucraina, fiul agentului Navigației la Cetatea-Albă.

11 A. F. Aleinikov († 1932), fost președinte al zemstvei basarabene și membru al Consiliului de alimente din Petrograd;

12 I. Șișco (1866 — 1927), comisarul Guvernului Provisoriu pentru județul Bălți.

În 1936, ziarul „Rusul în Argentina” a anunțat că L. V. Polovțev, omul de încredere al lui Stolâpin și criticul energic al prințului Urusov, s'a împușcat în Uruguay, în vârstă de 70 ani. Motivele au fost boala și sărăcia, soarta emigranților ruși...

O inspecție a guvernatorului

Odată pe an, iar uneori odată în tot cursul șederii sale în Basarabia, guvernatorul inspecta regiunea de Sud a provinciei, vizita Ismailul și alte orașe și localități din intinsul județ Ismail, situate la Dunăre și la Prut. De obicei, despre sosirea lui erau anunțați ispravnicul Ismailului și ispravnicii județelor învecinate, cari înștiințau toate autoritățile interesate de călătoria de inspecție a guvernatorului.

Guvernatorul își începea călătoria din partea de Nord a județului, dela târgul Leova, unde i se punea la dispoziție cel mai bun vapor al Navigației, iar eu eram însărcinat să însoțesc pe „stăpânul guberniei” pe tot parcursul drumului urmat de el. Una din aceste inspecții am s'o descriu mai jos spre a caracteriza pe neuitatul A. N. Haruzin, fost guvernator al Basarabiei dela 31 octombrie 1904 până'n toamna anului 1908.

(P. A. Crușevan scrie că, la numirea lui Haruzin, protecția blestemată și „mătușa dela Petersburg” (aluzie la prințul Urusov) n'au intervenit. Totuși, nici noul guvernator n'a fost lipsit de protecție) Până atunci fusese directorul cancelariei prințului P. D. Sviatopolk-Mirski, întâi guvernator la Vilno, apoi ministru de interne. După cum se spune, Alexei Nic. Haruzin a fost fiul unui negustor din Moscova. A fost inteligent, cult și energic. Îl ajuta mult soția, buna Natalia Vasilievna, născută baroana Hoeven. Soții Haruzin au desfășurat în Basarabia o activitate deosebită, au fost foarte simpli, comunicativi și toleranți. Printre alte opere, Natalia Haruzin a înființat Comunitatea crucii roșii Hârbovăț și azilul „Olga”, prezidând cu vrednicie instituțiile în fruntea cărora o pusese situația de soție a guvernatorului.

Călătoria de inspecție a lui Haruzin prin regiunea Prutului

și a Dunării a coincis cu umflarea celor două râuri, care se întâmplă în luna iunie. De aceea, călătoria a fost foarte reușită. La Leova, unde guvernatorul urma să se imbarce pe vapor, l-a întâmpinat o mulțime imensă. Pe bordul vaporului „Patriot”, l-am salutat în cuvinte calde. Guvernatorul era însoțit de V. S. Kossovici, administratorul averilor mânăstirești, S. V. Cociorvă, directorul cancelariei, câțiva ispravnici ai județelor învecinate, șefi ai zemstvei, pretori, etc. Vaporul trebuia să facă 240 km. în jos pe râu. Această distanță a fost parcursă în 30 ore, fără să socotim opririle.

La Leova, Haruzin s'a dus întâi în port, unde a primit raportul subalternilor și a dispus să se ridice imediat ancora, fără să viziteze instituțiile târgului și ascultând numai rapoartele pretorului și primarului local. Guvernatorului nu-i plăcea societatea diversă și eterogenă a Leovei. De fapt, trebuie să mărturisesc că și societatea Leovei îi plătea cu indiferență și nu-i organiza primiri. Guvernatorul era foarte modest, îi plăcea numai ordinea în toate, chiar și în raporturile cu oamenii. Vizitând orașele prin care trecea, nu se lăsa ospătat de nimeni, sau plătea totul din buzunarul său. Chiar pe vapor, unde i-au fost refuzați banii, a știut să mulțumească, elegant, tuturor, începând dela comandant și terminând cu echipagiul.

De fapt, moșierii din susul Prutului navigabil, cei mai mulți de origine străină, primeau cu multă răceală persoanele oficiale. De obicei, ei tratau pe toți cu dulceață cu apă, iar musafirilor de seamă le mai dădeau o ceașcă de cafea neagră. Dacă însă, cunoscând obiceiurile locale, aduceai mâncare, gazda se așeza lângă d-ta, ajutându-te la consumarea mai repede a proviziunilor. Oricât de departe sau mult ar fi călătorit și oricât de mare ar fi fost foamea d-tale, tocmai acolo, în locurile acelea retrase, nu trebuia să contezi pe o primire demnă de un moșier moldovean. Marii proprietari de acolo erau atât de sgârbiți, încât țărani, muncind la culesul viilor, trebuiau să poarte... botniță...

Continuându-și călătoria spre Cahul, Haruzin a debarcat prin sate, a vizitat școli și spitale, iar soția sa, care își întovărășea totdeauna pe guvernator, s'a interesat de lucrările manuale și de învățătura elevilor. Pe drum, s'au primit multe cereri, cu care s'a umplut servieta lui S. V. Cociorvă. Ne opream la cheiurile de acostare ale moșiilor mânăstirești, unde V. S. Kossovici asculta rapoartele subalternilor și dădea lămuriri guvernatorului. Am fost la Fălcui și încă la vreo 4—5 localități între Leova și Cahul,

unde am sosit spre seară. Din port, guvernatorul și suita au plecat cu trăsurile în oraș. Acolo, soții Haruzin au fost întâmpinați cu flori de doamnele Cara-Vasile, din localitate. A fost cea dintâi manifestare de simpatie din partea societății culte. Guvernatorul a primit în audiență tot comitetul zemstvei, în frunte cu N. G. Crani, și pe alți reprezentanți ai populației. A ascultat cu atenție nevoile locuitorilor, dovedind un interes pentru începuturile agricole ale regiunii.

Haruzin, ca și alții cari au vizitat regiunea noastră, a fost surprins de bogățiile Basarabiei de lângă Prut. E mila lui Dumnezeu, care depinde de o întâmplare, dar care nu lasă niciodată țăranul fără o bucată de pâine. Am constatat aceasta timp de 50 ani. Intr'o jumătate de secol, a fost un an neroditor cu desăvârșire și doi — relativ. În ce privește pășunile inundabile, de cernoziom sau loess, ele dădeau uneori câte două recolte, pe întinderi nemărginite, unde se puteau cultiva orezul și tutunul. Nu degeaba, din punct de vedere al producției de cereale, printre cele 60 guberni, Basarabia ocupa al patrulea loc. Și mai vestită era viticultura Basarabiei, deși cultivatorii principali — moșierii nu-și puneau în vânzare vinurile lor preferate.

Seara, am ridicat ancora, navigând încet la vale. Am trecut noaptea în satul Culibaș. Guvernatorul cu soția au rămas pe bord, iar suita a dormit în sat. Culibaș este un sat foarte bogat și interesant. S'a întins pe o lungime de câțiva kilometri pe malul râului, are două biserici, două școli, o bancă cooperativă și alte instituții sătești. Satul e locuit exclusiv de moldoveni și slujba bisericească se făcea în moldovenește. Populația se îndelețnicește cu agricultura și facerea de covoare, pânză și lucruri de lână. Doamna Haruzin manifestând dorința de a cunoaște viața moldovenilor, am vizitat primele două case. Musafirii au fost surprinși de bogăția țăranilor...

Povestirea lui Kossovici despre popa din Culibaș. Brânza-Văleni. La Reni și Ismail. Bolgradul. Generalul Inzov (1768—1845). Catedrala și liceele. Viața economică. Incercarea mea de-a uni Bolgradul cu Ismailul prin apele Ialpușului, Cuhurluiului și ale râușorului Repida (1907). Uniunea societăților de credit țărănesc și alegerea mea ca episcop de onoare

al ei (1912). Aborigenii: frații Rodionov, Titov, Marinov, Radov, Jeleazcov, Curtev, Marcov, Stoianov, Terzi, Parușev, Jecov ș. a.

Când în octombrie 1908, A. N. Haruzin a fost numit directorul general al departamentului cultelor din Petersburg, multă lume a regretat mutarea lui, (spunând că Basarabiei i se ia cel mai bun guvernator.) P. Crușevan, (sub titlul: „Revoluția se pregătește la Petersburg“), a caracterizat în ziarul său „Prietenul“ pe guvernatorul care pleca, în următorii termeni:

„Basarabia n'a avut niciodată un reprezentant al guvernului care să fie atât de inteligent, instruit și cinstit, să aibă atâta tact (și căruia să nu i se poată reproșa nimic, nici în viața sa publică, nici în cea personală“).

Zeci de delegații din toate colțurile Basarabiei au venit să salute pe soții Haruzin. (Puțini oameni au fost sărbătoriți ca A. N. și N. V. Haruzin, între 11—17 octombrie. În acest secol, nici un guvernator nu s'a învrednicit de atâta dragoste din partea populației.)

La 11 octombrie, în consiliul comunal, P. V. Sinadino, primarul orașului și deputat al Dumei, a citit o adresă de mulțumire din partea tuturor instituțiilor provinciei. (A arătat importanța și rezultatele fericite ale scurtei guvernări a lui Haruzin, activitate ce a coincis cu războiul din 1904—1905 și cu diferite turburări. Adresa omagială a fost înmănată într-o servietă, cu următoarele date memorabile: „10 decembrie 1904“ și „5 octombrie 1905“. Tot atunci i-a fost oferită și o icoană copiată după icoana Maicii Domnului din mănăstirea Hârbovăț. Soții Haruzin s'au înduioșat până la lacrimi.

— „Am venit aici ca oameni străini, dar plecăm din Basarabia ca dintr'un ținut natal, despre care vom păstra cele mai frumoase amintiri“ — a încheiat A. N. Haruzin.)

Duminică, 19 octombrie, fostul guvernator a părăsit Basarabia. În 1912, pe când era subsecretar de stat la interne (fusesse numit în acest post în 1911), Haruzin, împreună cu soția sa, a vizitat Chișinăul. Fostul guvernator a avut rara cinste de a fi fost ales cetățean de onoare al capitalei Basarabiei.

Pe vremea aceea, în Basarabia s'au întâmplat multe evenimente. În special, s'au făcut alegerile pentru primele trei Dume

(1906 și 1907). Prima alegere a dat o listă liberală de deputați: marii proprietari V. V. Ianovski, dr. L. Sișinski și C. F. Kazimir (1860—1910), cunoscut filantrop; apoi învățătorul-revoluționar F. A. Seffer, neamțul A. A. Wiedmer, țărani P. I. Bogaci din Securenii și A. F. Popov, pe urmă părintele Vasile Guma, veneratul preot din Florești (Soroca), și moșierul A. C. Demeanovici, care a știut să se împace cu toată lumea și să fie ales în toate patru Dumele. Ianovski și Sișinski (acesta din urmă cu procură) au semnat apelul dela Vâborg, prin care se protesta împotriva dizolvării Dumei dela 8 iulie 1906

Duma a doua a avut o compunere mult mai de stânga, iar existența Dumei a fost și mai scurtă: 20 februar — 2 iulie 1907. De data aceasta Basarabia a dat însă deputați străluciți de dreapta: V. M. Purișkevici (1870—1919), P. A. Crușevan, P. N. Krupenski, prințul D. N. Sviatopolk-Mirski, P. V. Sinadino, A. E. Tretienco, E. A. Melenciuc și neamțul I. G. Herstenberg. Cu toate că coloniștii bulgari erau mult mai numeroși decât cei germani, la desemnarea alegătorilor pe plăși, germanii și-au împărțit satele pe plăși într'un mod foarte ingenios, pe când întinsele plăși bulgărești reuneau câteva sate, care dădeau puțini alegători și nici un deputat.

Datorită nuanței Dumei a doua, Basarabia a fost recunoscută drept unul din punctele de sprijin ale monarhiei, care era puternică prin nobilimea sa. Era, indiscutabil, o realizare a numeroasei și cultei familii Krupenski, care sta în fruntea partidului de „Centru” și, în ciuda bârfelilor locale, a știut să se impună în capitală, în colegiile privilegiate, regimintele de gardă, în lumea politică și diplomatică. Din cauza aceasta, după Haruzin a fost numit guvernator un aristocrat — fostul mareșal al nobilimii județului Alexandrovsk din Ecaterinoslav, contele Ioan Victor Kancrin. (Contele nu era bogat, dar prin căsătoria cu Vera Petr. Strucov a devenit cumnatul cunoscuților general-adjutant Alexandru și Ananie P. Strucov. Acesta din urmă a fost bogatul mareșal al nobilimii din Ecaterinoslav și președinte al congresului general al mareșalilor nobilimii din Rusia. Datorită acestor legături de rudenie, contele avea la Curte rangul de maestru de grajduri.

În 1910, sub contele Kancrin, a fost vice-guvernator M. D. Mordvinov, fost și el mareșal de nobilime sărac. Director al cancelariei a fost P. Vinogradski, fost mareșal din Podolia.)

Noul guvernator a fost un boier elegant, înfumurat și prost,

care credea că puterea lui n'are margini. (In timpul călătoriilor sale era însoțit de așa zisul „escadron al femeilor“, iar curtea pe care contele o făcea Natașei S. s'a terminat cu bătălie și scandal la pavilionul Cercului Nobilimii din Chișinău. La toate acestea, guvernatorul răspundea cu „ucazuri“, care întreceau în larghețe pe acelea ale „Pompadourilor“ satiricului Șcedrin.) In cele din urmă, dându-și seama că nu-și va putea achita datoriile, a ordonat poliției și funcționarilor cu însărcinări speciale să facă percheziții la toți cămătarii locali și să confiscate polițele lui. Vestea acestei isprăvi a ajuns în capitală și contele a fost. . îndepărtat. (Unul din fiii contelui a fost ucis în războiul ruso-japonez, iar fata lui mai mică a murit la Chișinău. Altă fată a lui, baroana Rosen, are o pensiuie la Paris.

Dintre vice-gubernatorii Basarabiei, cari au funcționat înaintea lui Mordvinov, voi pomeni pe Knol, fost director al cancelariei a ministrului P. A. Stolâpin, pe vremea când acesta era guvernator la Saratov. Apoi, au funcționat câțva timp M. Șramcenco și Fucks, iar după Mordvinov, dela decembrie 1910, — A. N. Iugan, care ținea locul guvernatorilor, când aceștia erau schimbați, și care a fost numit apoi guvernator la Irkutsk (1914). Un funcționar care merită atenție e directorul de cancelarie Șt. Vas. Cociorvă, originar din Basarabia. Urmează nepotul soției mele, Boris Gh. Ciuikevici, om foarte capabil, dar cam ușuratic, întâi funcționar cu însărcinări speciale pe lângă guvernator, apoi — șeful secției a III-a a ocârmuirii guberniale. După plecarea lui, cumnatul meu, consilierul privat Gheorghe Anton Ciuikevici, administratorul domeniilor Coroanei din Kiev, a venit special la Chișinău ca să plătească datoriile fiului său. Acest lucru l-a făcut cunoscut publicului într'un mod foarte original, prin ziare.

Dintre toți gubernatorii, pot să vorbesc cu deosebit respect numai despre A. N. Haruzin. A fost un adevărat administrator! (El a căutat în toate chipurile să mă rețină la Chișinău, unde, din inițiativa noastră a fost convocată o consfătuire extraordinară, despre care am scris în legătură cu averile mănăstirești. Tot Haruzin a stăruit pentru desemnarea mea în Comitetul de direcție al epitropiei guberniale a închisorilor. Am ocupat acest post de onoare ani îndelungați, împreună cu N. D. Krupenski, generalul A. V. Novogorodțev (1824 — 1912), unul din fondatorii azilului Frăției Alexandru Nevski din Chișinău (1852), Const. Carl. Har-

tingh († 1924), M. M. Razu, A. V. Sinadino¹ și locotenent-colonelul I. G. Covalgi (1867—1929), mai târziu preot venerat, ctitor al unui azil de bătrâne

Chișinăul. Cercul Nobilimii. Nobilime și zemstvă. Tabere adverse Basarabeni în istoria sfârșitului Imperiului Rosienesc.

Războiul mondial

Expediția cu Insărcinări Speciale. Amiralul Vesiolkîn.

Rolul Basarabiei în marele război n'a fost clarificat pân'acum. La început, el se reducea la „Expediția cu Insărcinări Speciale”, o mare acțiune a rușilor la flancul stâng al frontului de Sud-Vest, întreprindere despre care istoria știe foarte puține lucruri.

Impușcătura dela Sarajevo s'gduise toată Europa. Evenimentele s'au desfășurat cu o repeziciune uimitoare și în câteva zile am fost puși în fața unui război mondial.

La 20 iulie 1914, în Basarabia a fost decretată starea de asediu. A doua zi, am sosit la Chișinău, unde se simțea o însuflețire destul de mare. Locțiitorul mareșalului gubernial al nobilimii, Roman Grig. Doliva-Dobrovolski, a convocat la 24 iulie o adunare extraordinară a zemstvei, iar Vlădica Platon (1866—1934), care a fost ulterior exarhul Georgiei, de curând mort în America, unul din ierarhii luminați, împreună cu Mitropolitul Flavian al Kievului, venit în august, au binecuvântat mulțimea. După puțin timp au fost aduși cei dintâi răniți și războiul s'a făcut simțit.

În cei patru ani ai marelui război au fost de fapt câteva zeci de războaie parțiale între diferite popoare, de a căror intrare în teatrul de luptă depindeau victoria și echilibrul internațional. Aceasta se simțea mai ales în Balcani, cari erau o făclie a nenorocirilor Europei, făclie care nu odată a dat foc steagului păcii. Germania, Austro-Ungaria, Turcia, până și Bulgaria, toate aceste țări au ridicat armele împotriva Rusiei. Ele toate erau aproape de mica Basarabie și constituiau o primejdie pentru liniștea ei. România vecină, prin Regele său Carol I avea legături de sânge cu poporul german și era greu de prevăzut de partea cui va lupta. Dar, în ciuda norilor negricari se apropiau,

1. † 1938.

Basarabia nu era pregătită de război. Cred că era un ținut cu frontul cel mai primejdios, lipsit nu numai de armată, dar și de comunicație, munițiuni și depozite de alimente. Plecarea persoanelor înstărite și independente din această provincie și unele schimbări făcute în cercurile conducătoare au fost singurele măsuri „excepționale”, pe care le luase guvernul față de populația Basarabiei, situată atât de aproape de zona de război.

Printre cele dintâi persoane care și-au părăsit posturile, a fost comandantul diviziei a 14-a, lt.-generalul Al. I. Ievreinov, mobilizat din rezervă. Cu puțin timp înainte, din cauza firii arțăgoase a soției sale, Sofia Nicolaevna, născută Rusanov, proprietară în Basarabia, care își trata rău ordonanțele, generalul avusese un conflict cu colonelul Komarov. Colonelul, care a fost ucis la începutul războiului, fusese mutat în provinciile poloneze, iar generalul pus în retragere. Războiul mondial îi dăduse putința să intre din nou în armata activă și, după puțin timp, Ievreinov fusese numit comandant al corpului 20. Fiul său, Alexandru, colonel, a fost ucis în iunie 1917, lângă Tarnopol. În locul lui Ievreinov a fost numit lt.-generalul N. S. Glinski, fost șef de stat major al regiunii Turkestan.

După aceea a plecat comandantul regimentului 54 „Minski”, generalul-maior baron Al. Al. Heyking, veteranul campaniei din Balcani și al războiului ruso-japonez, care a fost menținut multă vreme în gradul de colonel și înaintat general în urma intervenției șefului onorar al regimentului, Țarul Ferdinand al Bulgariei. În timpul marelui război, pe când, lângă Prasnâș, eroii Barâbin și Astașev s’au învrednicit: primul de a lua masa cu Wilhelm III, iar al doilea de a primi crucea „Sf. Gheorghe”, baronul Heyking și Zubcovski au stat în apropiere în inactivitate, temându-se de o înfrângere. Amândoi au fost trecuți în rezervă. După revoluție baronul a stat la Chișinău, unde soția sa, Iulia Petrovna (1858-1936), fata generalului Șumleanski, a avut un liceu. Baronul a murit în 1930.

Amândoi generali, Ievreinov și Heyking, deși nu erau basarabeni de origine, se aclimatizaseră în acest ținut și retragerea lor a stârnit unele regrete, ca și moartea, la Sambor, la 5 octombrie 1914, a colonelului Ț. F. Manicovski, comandantul regimentului 53 „Volânski”. Schimbarea principală în administrația regiunii a fost însă „rechemarea” guvernatorului Gilchen.

După „Pompadour-ul” gubernial contele Kancrin, în 1912,

a fost numit guvernator sambelanul Curții M. E. von Gilchen, funcționar conștiincios, absolvent al colegiului juridic, care a căutat să se impace cu toată lumea, mai ales cu familia influentă Krupenski, cu care era înrudit. E drept că gubernia nu-l iubea și socotea că e protejat de puternicii zilei. Lumea știa că Gilchen fusese mutat dela Kursk, unde relațiile lui de dragoste cu soția mareșalului nobilimii puteau să se sfârșească cu un scandal. După izbucnirea războiului, von Gilchen, protestant originar din Polonia, a devenit o piedică. Era dat ca un exemplu al „toleranței filogermane” în guberniile limitrofe, din care cauză guvernul, sub presiunea Dumei Statului și a ziarului „Vremea Nouă”, l-a îndepărtat. În august 1915, Gilchen a fost chemat la Petersburg, iar la începutul lui octombrie la Chișinău a sosit noul guvernator, M. M. Voronovici. Trei luni mai târziu, ziarele au anunțat că Gilchen, îndepărtat din serviciu, s'a impușcat. S'au scris necroloage impresionante, dar, la urmă, totul s'a dovedit a fi fost o invenție a zăriștilor: Gilchen mai venise în Basarabia. După război, a trăit la Varșovia, în mizerie.

Demiterea lui Gilchen, acest țap ispășitor în ochii opiniei publice, n'a putut să rezolve definitiv chestiunea apărării Basarabiei. Sustragerea atenției generale prin asemenea măsuri nu putea să nu se refrângă asupra situației adevărate și, mai curând sau mai târziu, nemulțumirea crescândă trebuia să izbucnească cu putere îndoită. Față de aceste „măsuri”, adică față de o condamnabilă lipsă de griji a tuturor și o totală lipsă de informații privitoare la situația Basarabiei, crearea unei Expediții cu Insărcinări Speciale a fost un adevărat eveniment și un merit personal al Impăratului Nicolae II, care a ales din proprie inițiativă pe organizatorul și șeful Expediției în persoana talentatului amiral Vesiolkin, din suita imperială.

Impăratul, care, cu câteva luni înainte de izbucnirea războiului, se întâlnise la Constanța cu Regele Carol al României, iar la Chișinău desvelise monumentul Impăratului Alexandru I, nu putea să nu aibă prea mult interes pentru relațiile româno-ruse pe frontul de Sud-Vest al Rusiei. Pentru supravegherea vecinului, a cărui neutralitate inspira serioase îngrijorări, și pentru exercitarea unei presiuni asupra lui, Impăratul avea nevoie de un om de încredere. Amiralul Vesiolkin era potrivit din toate punctele

1. Gilchen era văr cu Maria Gheorghievna Krupenski, născută baroana Wyneken soția generalului M. G. Krupenski.

de vedere. El a devenit „ochiul Țarului” în Balcani, fapt pe care l dovedeau zecile de curieri secreți, cari făceau naveta între marele cartier general al Impăratului și expediția amiralului Vesiolkin.

Mihail Mih. Vesiolkin, fiul guvernatorului regiunii Olonețki și al soției sale Matilda Valerianovna,¹ născută Stolâpin, nepoata contelui Protasov-Bahmetev, s'a născut la 13 noiembrie 1871. După ce, în 1893, a absolvit colegiul Impăratului Alexandru I din Țarscoie Selo, a intrat ca voluntar în flotă, unde și-a început cariera la Echipagiul de gardă. A fost numit adjutantul protectorului său, generalul-amiral Mare Duce Alexei, unchiul Impăratului, a comandat crucișătorul „Amur”, apoi, având gradul de căpitan de rangul I, a fost adjutantul Impăratului Nicolae II. Om de o statură uriașă, în a cărui figură unii pretindeau a vedea clar trăsăturile familiei Romanov, Vesiolkin era socotit fiul Impăratului Alexandru III sau al Marelui Duce Alexei, fapt prin care se explica intimitatea amiralului cu Impăratul Nicolae II și influența lui la Curte.

După câteva călătorii lungi pe oceane, a căror amintire i-a rămas sub formă de tatuaje, Vesiolkin, bucurându-se de protecția ministrului P. A. Stolâpin și de încrederea nemărginită a Impăratului, a rămas la Curte. Războiul a turburat viața monotonă a capitalei, și prietenul Impăratului, deși avea un grad relativ mic, de contra-amiral de suită, a fost numit într'un post de răspundere, acela de comandant al Expediției cu Insărcinări Speciale, care trebuia organizată în Basarabia, cu scopul (nu concomitent însă) de :

1. A întreține comunicația pe Dunăre cu Serbia ;
2. A aproviziona populația și armata Serbiei cu alimente și munițiuni ;
3. A împiedica Bulgaria de a se uni cu Puterile Centrale și de a ataca România ;
4. A menține neutralitatea română, iar în caz de război de a susține România împotriva Bulgariei ;
5. A aproviziona cu alimente și munițiuni armatele ruse a VI-a și a IX-a, care operau în România și, mai ales :
6. A crea în spatele flancului stâng al frontului de Sud-Vest

1. O femeie de inteligență rară, directoare a Institutului Ecaterina din Moscova, unde a succedat-o fiica, Olga Vesiolkin.

o bază care să poată susține trupele pe Dunăre, atât la înaintare, cât și la retragere, chiar din Basarabia.

Aceste șase însărcinări greu realizabile și paza Dunării internaționale legată de ele, cu lipsa totală a mijloacelor necesare, au fost o povară grea pentru Vesiolkîn, venit acolo cu numerosul său stat-major. Amiralul primise puteri nelimitate în administrarea provinciei, controlând instituțiile conduse de oameni cari îl întreceau în grad și mobilizând tot ce se putea pentru apărarea țării, în special forțele fluviale ale Dunării, Nistrului, Prutului și, parțial, ale Niprului. Astfel se explică apropierea mea de amiral, sub comanda căruia a trecut, în primul rând, Navigația pe Dunăre, cu tot materialul ei rulant, ce-a servit Expediției ca bază.

Ca să descriu mai exact personalitatea și activitatea lui Vesiolkîn în Basarabia, afară de amintirile mele personale, am să reproduc caracteristica inimitabilă ce i-a fost făcută de deputatul Dumei Vl. Purișkevici în „Jurnalul“ său, la data de 9 decembrie 1916:

— „Vesiolkîn muncea aici fără odihnă, zi și noapte, pătrunzând în toate lucrurile. Pedantismul, formalismul și birocratismul îi erau străine. Multe zeci de mii de soldați, dintre aceia cari veneau acolo sleiți de foame, lui îi datorau sprijinul lor moral și fizic. Om murdar la gură, ca majoritatea marinarilor, dar de o bunătate fără margini, Vesiolkîn a luat măsuri eroice pentru aprovizionarea armatei noastre cu tot ce-i era necesar. Nevoile erau însă atât de mari, încât trebuia furnizată până și sârma de telefoane pentru facerea de legături între statele noastre majore“...

Nu degeaba a insistat Purișkevici, în raportul său făcut împăratului, la Movilău, asupra activității lui Vesiolkîn, care „a ocupat, în timpul războiului, aproape doi ani, un important post administrativ și militar în regiunea aceea, care a devenit un mare cunoscător al conjuncturii militare ce s'a creat acolo și care a dovedit un mare talent de administrator și o deosebită energie în domeniul aprovizionării trupelor cu cele necesare“.

Organizator strălucit, mare patriot și om cu totul dezinteresat, amiralul a dovedit, în adevăr, calități neobișnuite în comandarea Expediției, căreia îi erau supuși, de fapt, comandanți de armate și guvernatori, cu grade mai mari și cari nu intrau în sfera de influență a Expediției. După ce a mobilizat flota

locală, Vesiolkin și-a stabilit statul-major la Reni, unde a concentrat firele conducerii întregului ținut, pe care l-a cercetat cu prilejul numeroaselor călătorii de inspecție.

Sediul statului-major al Expediției a fost, mai ales, pe vaporul „Rusi”, perla Navigației pe Dunăre, pe care s'a arborat standartul amiralului. Pe acest vas a fost sărbătorit Impăratul Nicolae II, cu prilejul vizitei pe care a făcut-o la Reni, însoțit de Țareviul Alexei. În toiu războiului, Impăratul, care inspecta tot frontul, s'a oprit, în trecere, la cartierul general al amiralului Vesiolkin, unde, după cum am arătat mai sus, se afla misiunea lui secretă pentru România. Tratatивele cu guvernul român, care erau duse de însuși amiralul, erau păstrate în cel mai strict secret. Afară de ei, poate că numai ministrul Rusiei la București, Koziell-Pokliewski, ar fi putut să descrie în parte acest joc superior diplomatic.

Amiralul se ducea deseori la Galați și la București, unde era primit de Regele Ferdinand și avea întrevederi cu Ionel Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu și mulți alți bărbați de stat români. Take Ionescu și Nicolae Filipescu au venit, la rândul lor, la Reni, iar emisarii lor asaltau zilnic Expediția. Cu relațiile diplomatice se ocupa o secție specială depe lângă biroul de contra-informațiuni, bine organizat, al Expediției. Noi toți știam foarte puține lucruri, dar și crâmpetele, care ajungeau la urechile noastre, erau extrem de nebuloase și neclare.

La drept vorbind, cred că însuși Koziell-Pokliewski n'ar fi putut să lămurească mai bine activitatea diplomatică a lui Vesiolkin și rolul său în ce privește intrarea României în război. Amiralul era partizanul celei mai energice presiuni asupra guvernului român, cu scopul de a-l sili să intre mai repede. La transmiterea notei din iulie 1916, prin care comandamentul militar rusofrancez insistă asupra intrării României în război „acum sau niciodată”, a contribuit și influența lui Vesiolkin. Ministrul Rusiei la București, reprezentant al vechii diplomații ruse, a împărtășit un punct de vedere cu totul opus. Probabil de aceea, amiralul a avut despre el o părere destul de proastă și, amintindu-l, nu spunea Pokliewski, ci numai „Koziell”.¹ Aceeaș părere proastă o avea amiralul și despre comandantii armatei ruse din România (afară de câteva excepții rare).

Ulterior, am avut ocazia să intru în contact cu reprezen-

1. „Țap” pe rusește.

tanții ministerului afacerilor străine, cari reprezentau Rusia la București. Mi s'a povestit că discursurile lui Vesiolkin făceau o impresie penibilă ministrului rus la București, a cărui autoritate scădea prin aceasta. Pe de altă parte, părerile amiralului le împărțăsea, de asemeni, primul secretar al legației, B. C. Arseniev, care voia să se evidențieze în felul acesta, și atașatul militar, colonelul Tatarinov. Rapoartele lor infuriau pe ministrul de externe, S. D. Sazonov, care nu-l înghițea pe Vesiolkin pentru că acesta a făcut odinioară curte d-șoarei A. B. Neidhardt, devenită apoi soția lui Sazonov. Ministrul și reprezentantul său la București stăteau în expectativă, arătând lipsa de pregătire militară a României și lungirea silită a frontului în cazul când această țară ar intra în război. Mai târziu, Arseniev a fost numit vice-gubernator al Basarabiei, în locul lui A. V. Rodzianko, care venise după S. D. Evreinov, mutat în 1914, guvernator la Cernăuți. Secretar al legației ruse din București a fost numit prințul M. A. Gașarin.

Pe Stanislav Alfons Koziell-Pokliewski l-am cunoscut foarte puțin. Fiul unui rebel polonez, s'a născut în Siberia, unde familia lui se îmbogățise. Poseda, împreună cu fratele său, bogate mine de asbest și uzine în munții Ural. După ce a absolvit colegiul Impăratului Alexandru I, a intrat în diplomatie și a fost prim consilier al ambasadei din Londra, unde se remarcă prin creșterea sa aleasă, mondenitate și bogăție. Unul din cei mai buni jucători de bridje, a fost partener permanent al Regelui Eduard VII, care l-a recomandat pentru postul de ministru al Rusiei la Teheran. De acolo, Pokliewski a fost mutat la București. Numai astfel se poate explica această carieră frumoasă a unui polonez catolic, fiul unui răzvrătit. La București, Pokliewski era foarte popular și prieten al multor personalități de seamă, dar, după revoluție, nu și-a folosit niciodată autoritatea pentru apărarea rușilor emigranți și a intereselor lor.— În ciuda protecției lui Sazonov, care amenința cu demisia, și a mutării lui Arseniev, mai târziu Pokliewski a fost înlocuit cu sociabilul A. A. Mosolov. Guvernul provizoriu a reintegrat pe Pokliewski¹ în postul de ministru plenipotențiar la București.

Mi-aduc aminte de vizita Impăratului Nicolae II la Reni. Impăratul a venit cu trenul și, dela gară, a trecut printre

1. A murit la București, la 1 mai 1937.

rândurile de soldați în port, urcându-se la bordul vaporului „Rusi“, care ridicase standartul împărătesc. Întâmpinat de cler și de autoritățile civile, Împăratul a asistat, la biserică, la un scurt serviciu religios. Apoi a trecut în revistă armata și flota, printre care erau comandanți și reprezentanți ai tuturor unităților comerciale ale flotei fluviale. Împăratul, însoțit de Vesiolkin, a vizitat atelierele și alte instituții, punând întrebări și ascultând pe mulți funcționari - veterani ai Navigației pe Dunăre. Adjutantul, care-l însoțea, nota unele declarații, ordine și decorațiile împărțite diferitelor persoane.

După trecerea în revistă, la bordul vaporului principal s'a servit un dineu. Împăratul (fotoliul, acoperit cu drapelul rus, în care a stat Țarul a fost păstrat cu sfințenie pe vas), a mâncat separat, numai cu Țarevicul și cu amiralul, iar suita și invitații au luat loc la câteva mese. După masă, Împăratul s'a retras cu Vesiolkin într'o cabină, și vreo două ore s'a auzit pe covertă discuția lor vioaie.

După ce vizitase orașul, catedrala etc., Înaltul Oaspe a părăsit Renii, plecând cu un tren special la marele cartier general. Era însoțit de amiralul Vesiolkin. La gară, s'au urcat în trenul imperial câțiva bărbați de stat din Balcani, cari au plecat cu Împăratul și s'au întors la Reni abia a doua zi. Ei au urmat apoi prin Galați la București. Plecând seara târziu, am fost martor al plecării unora. Erau doi. Li urmau câteva „slugi“, doi agenți ai serviciului de contra-informațiuni al Expediției și al treilea, pe care nu-l cunoșteam și care era, probabil, român.

După sosirea Expediției cu Insărcinări Speciale, portul Reni a fost complet reorganizat. S'a construit o dană de acostare pe o întindere de trei km. S'a creat un șantier pentru repararea și perfecționarea vaselor comerciale care navigau pe Dunăre și a vaselor de război care fuseseră concentrate mai ales în gurile acestui fluviu. S'au ridicat rezervoarii de petrol, clădiri uriașe pentru dependințe, spitale, magăzii de alimente și, în sfârșit, pe un teren de 25 ha. cumpărat dela comună, a fost întemeiat un orașel nou, numit al lui Vesiolkin. În acelaș timp, punctele ridicate din Basarabia au fost întărite cu tunuri și mitraliere mascate în tufișuri, iar apele Dunării, păzite de canoaniere împotriva bandelor de bulgari, au fost închise pentru dușmani cu câteva baraje de mine plutitoare.

După ce a construit linii de acces spre Reni, a introdus telefonul și telegraful la clădirile restaurate ale administrației porturilor și a dragat albia râurilor, amiralul Vesiolkin a luat, de asemeni, o serie de măsuri economice și administrative pentru îmbunătățirea situației generale a Basarabiei. Printre alte măsuri militare, trebuie să pomenesc construirea de pontoane pe Dunăre și Prut, în urma unei înțelegeri cu guvernul român, impietruirea și repararea căilor de comunicație directă între centrele locale și stabilirea drumului spre lacul Cartal, în regiunea Satului Nou și a schitului Sf. Feraponte, unde, în timpul războaielor anterioare, au mai trecut trupe rusești. De pildă, în 1770, generalul Bawr a învins acolo o parte a oștirii turcești, iar în 1828, pe drumul făcut de generalul-maior Rupert,¹ a trecut armata comandată de Impăratul Nicolae I. În amintirea trecerii Dunării de către această armată,² în 1891, a fost ridicat un monument.

În grija lui pentru nevoile Basarabiei, Vesiolkin nu neglija nici un mărunțiș, pătrunzând în viața populației, ocrotind, mai ales, pe pescarii din Vilcov, cari erau, atunci ca și astăzi, adevărații fii vitregi ai soartei. Locuitorii Vilcovului binecuvântează și acum numele aceluia care le-a creat cele dintâi cooperative, le-a ctitorit și sfințit biserici, le-a înzestrat mănăstirile. În urma stăruințelor mele, au fost înfăptuite câteva proiecte vechi în legătură cu lacurile ce au aparținut liceului din Bolgrad și cu averile mănăstirești. S'a tăiat dela rădăcină răul care se făcea în administrarea acestor averi, de ale căror venituri beneficiau nu statul sau proprietarii lor, ci diferiți samsari, administratorii membrii zemstvei etc. Pe vremea aceea, de pildă, comunicația pe apă între Bolgrad și Ismail avea mare importanță, pentrucă despre drumul pe uscat între cele două orașe se spunea: deocamdată, mergem o jumătate de ceas, cât ține pavajul la Ismail, iar pe urmă, cum o da Dumnezeu: sau ieșim din noroi și ne continuăm drumul cu trăsura, sau mergem pe jos..

Amiralul Vesiolkin a făcut mult și pentru reședința sa, Renii cari ar putea avea un viitor strălucit, unde, afară de noul cartier al lui „Vesiolkin“, un parc și diferite instituții, a creat

1. Generalul Rupert, mai târziu guvernator în Siberia răsăriteană în timpul deportării „decemvriștilor“, a murit în 1849 la moșia Lohănești de lângă Chișinău. Am cunoscut la Cernăuți pe o nepoată a lui, Nadejda Ivanovna Rupert, moștereasă în județul Hotin.

2. Puțin mai sus, la Isaccea, a trecut Dunărea în anul 515 înainte de Christos, regele Persiei Darius Histaspe, care a luptat cu sciții.

și o cooperativă pentru funcționarii Expediției. Nu se poate să nu pomenesc de capela făcută într'o sală anume amenajată în clădirea portului. Acolo veneau să se roage nu numai credincioșii din vecinătatea portului, dar și din oraș și împrejurimi. Capela avea un cor propriu, și amiralul citea deseori „Faptele apostolilor”, sau cânta în locul dascălului. Câteodată venea să officieze acolo serviciul divin arhiereul vicar dela Ismail. Bisericii acesteia i-au fost donate icoane rare, — unele din guberniile Novgorod, Vladimir și Moscova. Amiralul era foarte religios. Dar nu din cauza aceasta se făceau donații. Nu era un secret pentru nimeni că el — deși Vesiolkin căuta să ascundă acest fapt — își împarte leafa la săraci, și că nu numai apropiații lui, dar și străini din cele mai îndepărtate colțuri ale Rusiei trăesc, își caută de sănătate și își fac studiile pe socoteala lui. Capela lui Vesiolkin, un adevărat muzeu de artă iconografică veche, a fost prădată spre sfârșitul revoluției. Un medic a adus la Galați cea mai mare parte a odoarelor.

Vesiolkin a fost, în adevăr, excentric, dar legendele și anecdotele, care sunt legate de numele lui, fără nici un temei, îl arată în culori false. Bârfeli, lipsite cu desăvârșire de realitate, ponegrec memoria marelui amiral, ale cărui ieșiri, câteodată ciudate, n'au fost totuși lipsite de simplitate, logică și originalitate ingenioasă, uneori chiar patriotică. Când venea cu statul său major la Galați, amiralul era exploatat de restauratorii greci frații Surre. Vrând să scape de presiunea permanentă ce se exercita asupra buzunarelor ofițerilor, a poruncit să se înființeze în portul Galați un restaurant propriu, unde masa se compunea dintr'un borș hrănitor și un terci, care erau mâncate de ofițeri ca la cazarmă, din acelaș castron.

Lui Vesiolkin nu-i plăceau membrii zemstvei și ai consiliilor comunale, pe cari îi interesa în primul rând buzunarul lor și cari numai la binele obștesc nu se gândeau. Când, odată, automobilul lui s'a înglodat în noroi pe o stradă din Cahul, amiralul, ducându-se cu chin cu vai la primărie, a întrebat pe prima persoană pe care o văzuse, unde-i primarul? — Cel întrebat, grecul A. V. Agnostopol, care era chiar primar, a răspuns că el e „capul orașului”. Amiralul i-a dat o săpuneală grozavă...

Cam brutal poate, Vesiolkin tutuia pe toți aceia pe cari îi stima. Acelaș lucru amiralul îl cerea subalternilor, pedepsind pe aceia cari nu voiau să se supună. Lumea se temea de el pentru

franchețea lui, pentrucă, amiralul, care știa să răsplătească împărătește pe cineva, știa să și pedepsească în aceeaș măsură. Mânia lui îndreptățită nu cunoștea margini.

Nu mai puțin drept s'a purtat Vesiolkîn cu membrii zemstvei și moșierii din Sudul Basarabiei, pe cari, adunându-i, i-a înjurat pentru starea detestabilă a drumurilor care duceau la moșiile lor. Apoi, a tratat pe „musafiri“ cu o masă excelentă și s'a despărțit prietenește de ei, după ce îi „convinsese“ să refacă drumurile în cel mai scurt timp posibil.

Amiralul a avut rare calități sufletești, Extrem de modest în viața privată, nu uita niciodată pe semenii săi în suferință, pe front sau în spatele acestuia. Leproșii dela Larjanca, nenorociții cari mai târziu, spre rușinea noastră, au fost siliți să-și caute de mâncare la piețele de alimente din Ismail, nu erau uitați nici ei. Chiar dacă a înjurat, în gara Vulcănești, niște femei care își boceau feciorii cari plecau pe front, nu le-a lăsat nici pe ele fără mângâiere.

— „Să dați femeilor câte o rublă, iar bătrânei aceleia 25. Să facă o slujbă la biserică și să ne ajute Dumnezeu“,—a ordonat amiralul cu glas tunător. Și multe zeci de ruble curg din buzunarele lui; le dă din toată inima.

Impăratul, care l-a văzut pe Vesiolkîn la începutul activității sale rodnice, scria Țarinei:

— „L-am văzut pe Mișa Vesiolkîn. El face servicii inapreciabile ținutului în care lucrează“...

Iar lui Purișkevici Impăratul i-a spus:

— „Da, îl cunosc demult pe Vesiolkîn. E un administrator minunat și e foarte potrivit pentru locul pe care-l ocupă, mai ales în împrejurările actuale. Il apreciez mult și țin la el. Părerea dvs. despre el mă bucură“.

În adevăr, Impăratul îl aprecia mult pe Vesiolkîn, dar el nu era iubit în „sferele“ Curții. Aceasta însemna însă mult.

Amiralul avea un stat-major, o galerie întregă de tipuri pozitive și negative, a căror situație la Expediție nu corespundea gradelor lor, ci raporturilor dintre persoanele respective și Vesiolkîn.

Comandantul regiunii riverane a fost un bun și cinstit veteran al războaielor cu turcii, generalul-maior Maier, al cărui rol se reducea la certificarea actelor refugiaților. Dar și la acest „post“ toate afacerile le învărtea nu generalul, ci aghiotantul

său, sublocotenentul de rezervă Lemiș-Lemișinski, om înstărit, cu studii superioare, dar cam cinic. Port-țigaretul său era împodobit în întregime cu monograme, pietre prețioase și chiar cu cerceii cetățencilor „recunoscătoare”.

Pe lângă amiral era un om și un organizator remarcabil, șeful statului-major al Expediției, căpitanul de rangul I Klimov, prietenul personal al lui Vesiolkîn. Idealist, om al legii și muncitor zelos, Klimov ținea de scurt tot statul-major, pentru care fapt multă lume îl ura. Ca și căpitanul Șcepotiev, Klimov a fost mobilizat dela yachtul Țarului și detașat pe lângă Vesiolkîn, care a știut să-și găsească câțiva colaboratori eminenti.

Serghei Al. Șcepotiev, inginer naval, a condus partea tehnică și șantierele navale. Aristocrat și *bon vivant*, a fost căsătorit cu Maria E. Râșleacov, moșieră în Basarabia. După revoluție, căpitanul a murit de tifos la Odessa.

Colaboratorul cel mai apropiat al amiralului, în ce privește partea tehnică a marinei, a fost căpitanul Mecislav Petr. Ermacov, ofițer instruit, care e stabilit acum la Paris. Au mai fost: căpitanul de rangul II Danilenco, mort nu demult la Chișinău; funcționarii cu însărcinări speciale Maclacov, aghiotantul Miclașevski, care după revoluție a jucat un rol extraordinar în istoria Albaniei, vreo 8-10 ofițeri de stat-major, aghiotanți, șefi de diferite unități militare de uscat și navale, un reprezentant al flotei române și mulți alții. La statul-major al lui Vesiolkîn au fost și români: de pildă, viteazul și simpaticul ofițer Sturdza.

Diametral opus lui Klimov a fost căpitanul de rangul II Evghenie E. Baricov, care era intim cu Vesiolkîn și care, fiind intendentul Expediției, înșela mereu pe răbdătorul său șef. Baricov a putut să se mențină pe lângă Expediție numai datorită soției sale, o femeie care nu mai era tânără, dar care avea un rar bun simț.

În ce privește rolul meu pe lângă Expediție, el a fost foarte multilateral. Am continuat să conduc vasele fluviale mobilizate ale Navigației pe Dunăre, făcând legătură între Basarabia de o parte, Expediția și amiralul Vesiolkîn de altă parte. După intrarea României în război, eram însărcinat mai ales cu aprovizionarea cu cereale a armatei ruso-române, trecând deseori Prutul. Dar, pe lângă dânsul, activitatea mea, în calitate de singurul basarabean care cunoșteam această provincie, a fost mult mai variată și plină de răspundere. Amiralul nu pleca

niciodată în inspecție fără mine și rareori lua vreo măsură în legătură cu Basarabia fără să mă fi consultat în prealabil. Multe din măsurile luate de Vesiolkin au fost inițiate de mine, iar proiectele pe care, înainte, fusesem silit să le susțin ani de-a rândul, sub el au fost aprobate, însă, din nefericire, realizate numai în parte, din cauza împrejurărilor. Așa s'a întâmplat cu calea de comunicație pe apă Bolgrad—Dunăre, cu standartul străin și înființarea de silozuri, cu multe îmbunătățiri făcute în scopul creării unei legături între diferitele porturi fluviale, etc.

Mă bucuram de încrederea amiralului, încredere care era mult mai prețioasă decât distincțiile pentru care mă propunea. Când s'a simțit nevoia extremă a unui spital plutitor pe Dunăre, el m'a însărcinat să strâng mijloacele necesare pentru crearea lui, din donațiile benevole ale moșierilor basarabeni. Toată lumea a fost surprinsă când eu, însoțit de câteva doamne, am colindat Basarabia de lângă Dunăre și Prut, colectând 150.000 ruble aur. Aceasta era de necrezut, dar eu îmi cunoșteam bine destoiniciii prieteni basarabeni, cari mă primeau totdeauna cu toată bunăvoința. Cele mai importante sume au fost donate de frații Zahariade, frații Atanasiu, Cara-Vasile, Tomov, Titorov, Terzi, Șopov, caliga, Marcarov și mulți alții. Cu aceste sume a fost amenajat într'un timp foarte scurt vasul-spital „Surioara”.

La Reni, la Expediție au fost detașate trei baterii de artilerie, trei crucișătoare cuirasate fluviale cu un personal de comandă complet, două submarine, o flotilă a Navigației pe Dunăre, compusă din 160 vase de diferite tipuri, 30 vase rechiziționate dela armatorii particulari, personalul medical a două spitale, în frunte cu talentatul medic Dumbrovă, spitalul plutitor „Surioara”, cu farmacie, laboratoare etc., o biserică ortodoxă cu clerul necesar, material rulant etc., Se înțelege, deci, marele număr al personalului de comandă și al ofițerilor din statul-major al amiralului, care era silit să se amestece deseori, atât în viața civilă a Basarabiei, cât și în chestiunile frontului. Una din asemenea intervenții ale lui Vesiolkin, intervenție care a avut urmări grave, am fost nevoit s'o descurc eu.

La Chișinău exista un subcomisar neînsemnat de poliție, Maitcov, care, pentru neglijență în serviciu, a fost înlocuit de către șefii săi direcți. Cunoscând toate porțile, Maitcov s'a dus la cineva la Reni și, după puțin timp, Vesiolkin, fără să-și dea seama, a iscălit ordinul de reintegrare a subcomisarului La Chi-

șinău s'a deslănțuit o furtună grozavă. Guvernatorul a convocat o consfătuire extraordinară a autorităților. La ordinul amiralului s'a redactat un răspuns având vreo 24 puncte, în care se argumenta de ce Maitcov nu poate să rămână la postul său...

La Reni, amiralul era supărat foc. Nevoind, în principiu, să cedeze guvernatorului Voronovici, și-a pus la contribuție toți subalternii, căutând pe vinovat și o ieșire din impasul creat. În răstimp, am sosit la statul-major. Cunoscând relațiile pe care le aveam la Chișinău, amiralul s'a agățat de mine: — „Du-te imediat la Chișinău și caută o soluție, dar să nu-mi compromiți ordinul”.

Dacă la Reni a fost o furtună, apoi în capitala Basarabiei am găsit panică. Autoritățile nu știau cum să procedeze, au convocat areopagul gubernial și au hotărât... să se lupte pe viață și pe moarte, la nevoie demisionând în bloc și făcând un raport personal ministrului.

La Cercul Nobilimii, unde mă dusesem ca să mănânc „în liniște”, s'au adunat în câteva minute toate autoritățile guvernamentale, în frunte cu directorul cancelariei guvernatorului, S. V. Cociorvă. Eu am protestat, m'am prefăcut că mă surprind întrebările ce-mi pun, dar, în urma invitației lui Cociorvă, am primit să fac o vizită guvernatorului. Rezultatul întrevederii mele secrete cu Voronovici a fost următorul: se va recunoaște reintegrarea în funcțiune a lui Maitcov, care va fi mutat însă mi se pare la Baimaclia, în regiunea subordonată direct amiralului.

Cu acest prilej, am cunoscut mai deaproape pe guvernator, tizul amiralului, Mihail Mih. Voronovici. Încă din 1905, în interes de serviciu, m'am adresat lui Voronovici, pe când era administratorul domeniilor statului din regiunea Herson — Basarabia. Un om de o inteligență remarcabilă și cu un orizont larg, era jurist și coleg de studii cu Gilchen. Avea vreo 50 ani. Era foarte cinstit și conștiincios. În timpul revoluției, a ajuns ministru de interne al Ucrainei și pela sfârșitul anului 1918 a fost împușcat, la Vinița, de oamenii lui Petliura. Soția lui, Xenia Leontievna, care a fost odinioară o demnă „stăpână” a guberniei, e emigrantă și e stabilită acum la Paris.

După inapoierea mea dela Voronovici, Vesiolkin a fost încântat de aplanarea conflictului datorită mediațiunii mele diplomatice. Totuși, această mediațiune nu se sfârșea totdeauna cu bine, sub neuitatul amiral.

În urma unui ordin al comandantului circumscripției militare

respectiv, general-gubernator Ebelov, moșierului I. C. Atanasiu, din Gotești, i-a fost rechiziționată o herghelie de cai trăpași. Printre caii rechiziționați, erau patru cai negri, mândria proprietarei Ecaterina Atanasiu. În urma cererii sale, am izbutit, prin Vesiolkin, să eliberez cei patru trăpași. D-na Atanasiu, vrând să mulțumească amiralului pentru salvarea „mândriei” ei, mi-a trimis un covor alb mare, de o frumusețe rară, lucrat la moșia ei din lâna adunată de prin România și Basarabia, rugându-mă să-l ofer lui Vesiolkin. I-am îndeplinit rugămintea, am predat covorul soției amiralului și m’am dus liniștit la adunarea statului-major, la cazinou. Furtuna s’a deslănțuit pe neașteptate. Pe când mă urcam pe scară, am văzut tot statul-major, în cap cu amiralul.

— „Mă mituești, ai?” — a răcnit Vesiolkin.

Mi-a fulgerat un gând. Simțind că situația e cam proastă, am întrebat cu multă îndrăzneală pe judecătorul meu sever:

— „Tătucule, Mihail Mihailovici, să te mituesc pe tine? Când și cum?”

— „Dar covorul lui Atanasiu?”

— „Nu-i pentru tine, binefăcătorule! E pentru biserică pe care ai făcut-o”...

Biserica Expediției a fost opera și mândria amiralului. Vesiolkin a râs. După el a râs tot statul-major.

— „Ai scăpat!” — a spus amiralul.

După puțin timp, Vesiolkin, inspectând Prutul, s’a abătut pela mine, la Leova, și s’a oprit în casa mea. Amiralul a stimat mult pe soția mea, Sofia Lvovna.

Dar nu toți subalternii amiralului îndreptăteau încrederea lui. Intrigile au redus importanța Expediției și i-au accelerat sfârșitul, care și fără ele nu era departe.

După intrarea României în război, misiunea lui Vesiolkin nu mai era atât de necesară. După părerea sferelor superioare, Expediția înghițea fonduri enorme. E drept că Rusia n’avea un front mai bine aprovizionat decât acela al lui Vesiolkin, dar amiralul nu dădea cont nimănui, iar întrebările ministerului le socotea drept șicane. Odată, la întrebarea pe ce a cheltuit 2 milioane ruble, a trimis, confidențial și urgent, o necuviință, desenată de propria lui mână pe partea din dos a adresei ministeriale.

Împăratul avea încredere în Vesiolkin, de a cărui activitate era

foarte mulțumit. Aceasta nu era însă de ajuns în Rusia autocratică.

La 3 noiembrie 1916, Împăratul și-a lăudat favoritul, iar la 7 noiembrie, ministrul marinei I. C. Grigorovici, a spus lui Purișkevici că Vesiolkin a fost înlocuit.

— „Nu se poate!” — s'a mirat Purișkevici. — „Dece ați făcut aceasta dacă el a fost atât de folositor, atât de necesar. Și Țarul care îi cunoaște activitatea, are cea mai bună părere despre el”.

Grigorovici a zâmbit amar :

— „Să nu crezi că l-am îndepărtat eu. Ministerul marinei a aflat cel din urmă acest lucru. Vesiolkin a fost demis de către marele cartier general, eri, nu știu de ce. În locul lui a și fost numit amiralul Neniucov”.

La 3 noiembrie Vesiolkin a fost lăudat, iar la 6 noiembrie înlocuit. Așa se făcea în Rusia aprecierea unui om, spunea Grigorovici, mai ales când era vorba de un om care ocupa un post înalt administrativ. Omul era prețuit nu după activitatea lui, ci după uneltirile și dispoziția „sferelor”.

Au încercat să lanseze svonuri despre niște nereguli săvârșite de unii subalterni ai lui Vesiolkin, dar nici unul din ei n'a fost trimis în judecată. Circula numele comandantului circumscripției militare, generalul Saharov, care vizitase cu puțin înainte Expediția, dar adevărul nu era cunoscut decât „acolo, în sferă”. Nu se putea motiva înlocuirea lui Vesiolkin prin faptul că bulgarii au rupt frontul, adică printr'un eșec al Expediției, pentru că acest fapt nu era în legătură cu activitatea amiralului, fiind un lucru care se excludea din orizontul și cunoașterea lui. Principalul vinovat de nenorocirile de pe frontul balcanic a fost generalul francez Sarrail, numit în 1915 comandant-șef al armatei aliate din Orientul apropiat. Acest „cavaler trist al Salonicului”, din cauza unor influențe oculte, a împiedicat fără nici un motiv, timp de doi ani, devastarea Bulgariei, fapt care a avut repercusiuni funeste asupra desfășurării evenimentelor mondiale, îngreunând operațiile armatei aliate din Balcani și pricinuind ruperea frontului rus la începutul revoluției. Vesiolkin nu se exprima despre Sarrail în alți termeni decât acela de „slugă” ..

Generalul Franchet d'Esperey, care a înlocuit pe Sarrail, deși târziu, a terminat cu triumf liberarea Balcanilor.

Vesiolkin pleca ..

În numele liceului local, o fetiță i-a oferit un buchet de

flori, exprimându-i sincerele regrete ale tuturor acelora cari au venit să salute pe un om care era atât de scump Basarabiei. Induioșat, cu lacrimi în ochi, amiralul s'a sărutat cu toată lumea, rugând să-l ierte pentru supărările pe care i le-a făcut, poate, involuntar și mulțumind cu căldură colaboratorilor săi.

— „Dacă o să-mi dea Dumnezeu zile, o să mai viu la Reni, ca să fac aci un mare port al Basarabiei“, — și-a încheiat Vesiolkîn cuvântarea de adio. Dar nu i-a fost sortit să revină.

Sub noul comandant, amiralul Neniucov, Expediția și-a pierdut importanța inițială. Lipsită de „spiritul ei bun“, toată întreprinderea grandioasă părea inutilă și moartă. Vulturul a sburat și totul s'a liniștit. Pigmeilor cari au urmat, le-au lipsit inteligența și larghețea lui Vesiolkîn. Odată cu ofensiva germană în România, statul-major al Expediției a trecut în portul Chilia, apoi la Odessa, unde și-a schimbat denumirea și o serie de comandanți. Expediția, strălucita creație a lui Vesiolkîn, a decăzut cu totul.

La 5 ianuar 1917, ea se numea Flotilă de transporturi pe Dunăre, pe urmă — simplu — Flotilă de transporturi și era comandată de căpitanul de rangul II Homatiano. Eu am rămas pe Dunăre și pe Prut pentru aprovizionarea frontului ruso-român.

La 27 mart 1918, ministerul de marină al Republicii Ucrainene a restabilit navigația pe Nistru. În acelaș an, la 9 mai, am fost numit inspector al navigației, cu reședința la Tiraspol. În acelaș timp, am fost silit să îndeplinesc funcțiunea de director economic pe lângă comandantul armatei germane de ocupație, Garnich. După ce Odessa a fost ocupată de ucraineni, Flotila de transporturi a ridicat stindartul ucrainian și a fost denumită Flotilă fluvială. Șefia trecea din mână în mână. Generalul Lucovski, de pildă, a schimbat aproape tot personalul. La 22 august 1918, am fost trimis din nou la Cahul, dar era prea târziu. Revoluția și descompunerea începuseră pe toate fronturile.

La Tiraspol, bandiții mi-au luat automobilul, m'au jefuit de lucruri, mi-au prădat cassa de bani. Odată, pe când mă întorceam cu vaporul dela Odessa, am fost împins în apă de niște bandiți, cari au încercat să pună mâna pe banii ce-i duceam marinarilor. Știind să înot, am scăpat cu mare greutate de tâlhari și m'am dus imediat la Chișinău. În octombrie 1918, am aflat că amiralul Vesiolkîn a fost arestat de bolșevici și băgat la închisoarea Dereabinski din Petersburg. E îngrozitor sfârșitul acestui mare om și al colaboratorilor săi

Dela Reni, amiralul plecase la marele cartier general al Impăratului, apoi la Sevastopol, unde mi se pare că primise un post de comandă. Revoluția a surprins pe Vesiolkîn, servitor credincios al Impăratului și al Tronului, la Petersburg unde se întorsese să-și apere prietenul încoronat. Dar, vai, stăruințele amiralului, ca și ale altora, puțini la număr, au fost zadarnice. El a plecat incognito spre Sud. Pe drum, într'un oraș, pe când Vesiolkîn mergea cu trăsură, citind un ziar, au pus mâna pe el. Chipul caracteristic al amiralului nu putea să treacă neobservat. Il recunoscuseră niște marinari. Amiralul nu s'a descurajat la închisoare, deși sbârciturile îi brăzdaseră fruntea înaltă... Iși aducea aminte de Basarabia cu o căldură nespusă.

N'am date precise despre tragicul lui sfârșit... Viața și moartea lui Vesiolkîn au fost învăluite în legende. Intr'un timp, se afirma că amiralul ar fi scăpat — în chip fericit — din mângâineaua bolșevică și că s'ar fi stabilit la Londra. Dar în Basarabia au ajuns vești mai verosimile, anume că, în 1919, a fost împușcat la Moscova. Ulterior s'a precizat că, în iarna anului 1917 — 1918, la Petersburg, bolșevicii ar fi încărcat, fără judecată, pe autocamioane, unii peste alții, deținuți din aceeaș categorie cu Vesiolkîn. Pe jumătate sufocat, fără cunoștință, amiralul a căzut victimă „marii revoluții fără sânge”, doborât de gloanțele trădătorilor.

Soarta colaboratorilor, săi dela Expediție n'a fost cu mult mai bună. Căpitanul Klimov, cel mai apropiat colaborator al lui Vesiolkîn, șeful statului său major și care îi ținea totdeauna locul, găsindu-se la începutul revoluției la Sevastopol, a fost printre primii condamnați la împușcare, pe coverta unui vas de război. Nevoind să fie ucis de gloanțele unor ruși trădători, căpitanul a preferat să piară în valuri și s'a aruncat în mare. A fost însă pescuit de brutele de marinari și, ca și Vesiolkîn, mai mult mort decât viu, a fost împușcat. În ziarul „Ultimele Știri”, în articolul „Tragedia dela Novorosiisk”, căpitanul Lükîn a scris că Klimov, împreună cu alți ofițeri de marină, a fost împușcat la Sevastopol, în noaptea ce a urmat primei execuții, care a fost la 15 decembrie 1917, la Măgura Malahov.

O moarte eroică și-a găsit încă un membru al Expediției, Lemiș-Lemișinski. Trimis în judecată de un „camarad”, subofițerul de rezervă Sivei, morfinoman și bețiv, Lemiș-Lemișinski a fost condamnat la moarte prin împușcare. Stând înaintea pluto-

nului de execuție, el a făcut un pas înainte, și-a murdărit cămașa ruptă su sângele unui ofițer împușcat înaintea lui și, arătând la inimă, a spus soldaților:

— „Prietenii, vă rog să ochiți bine ca să nu mi pricinuiți chinuri zadarnice. N'am nici o vină și sunt soldat ca și voi“.

— Din 12 gloanțe, 11 i-au nimerit în inimă, spre marea nemulțumire a lui Sivei, care, comandând plutonul, a asistat, zâmbitor, la această scenă.

Acelaș sfârșit tragic l-au avut mulți eroi ai Expediției. Alții au fost relativ mai norocoși, dar își duc cu greu existența pe meleaguri străine sau în Basarabia, pentru al cărei bine au muncit mult. Peste gropile comune ale eroilor, înmormântați fără onoruri, a crescut iarba, ca și peste începuturile grandioase făcute de amiralul Vesiolkîn, în Basarabia de Sud, amorțită după viața furtunoasă din timpul războiului...

Revoluția și ecourile ei în Basarabia

„In revoluții înving totdeauna nemernicii“. — Danton.

Dela frontul principal de Vest au început să vină în Basarabia, în armata a VI-a și a IX-a, vești rele despre moralul elementelor militare. Soldații, sub influența agitatorilor, cari propovăduiau încheierea imediată a păcii cu germanii, „sloboda tuturor slobodelor“ și demobilizarea în vederea împărțirii pământului care ar fi fost luat dela moșieri și dăruit țăranilor, au început să nu se mai supună superiorilor și să manifeste tendința de a o șterge cât mai repede acasă. Pe frontul român, la Dunăre și Prut, înfierbântați de agitatori, rebelii locali au prins să formuleze și ei pretențiuni. Astfel, fierberea revoluționară a început și pe teritoriul Basarabiei.

Valul revoluționar s'a revărsat pe o întindere importantă, în regiunea Prutului. La început, el s'a manifestat la Leova, printr'o mișcare grevistă a muncitorilor și soldaților rezerviști, cari încărcău cereale pentru armata dela Dunăre. Acolo lucrau vreo 100 muncitori și 200 soldați rezerviști nedisciplinați, cu căruțe, sub comanda unui tip foarte suspect, „subofițer de rezervă“, care purta tunică militară și epoleți probabil numai de formă și care, în realitate, făcea mereu propagandă. Deodată, banda muncitorilor bețivi din port a încetat lucrul, cerând spo-

rirea salariilor. Imitându-i, au încetat lucrul și rezerviștii, indemnăți de comandantul lor. S'au început bătăi și încăerări prin piețe, mai ales între greviști și patrulare române.

Știrea grevelor locale a ajuns la statele-majore ale armatelor a VI-a și a IX-a. Odată, și-a făcut apariția în port un „Packard“ cu șase militari veniți pentru cercetarea celor întâmplate. Imediat, la Leova luase ființă un „Sfat al deputaților muncitori și soldați“, care se întrunea în sala primăriei. Din acest sfat făceau parte muncitorii, câțiva rezerviști și soldați grăniceri, conduși de farmacistul, medicul, contabilul și copistul cooperativei evreești. Sfatul a început să țină ședințe și să discute, dar nu s'a găsit nimeni care să știe să pornească treaba începută.

Pe urmă, și-au adus aminte de mine. — Să vină Bezviconi, sluga Țarului și ajutorul amiralului Vesiolkin! — 1. Dece nu plătește salariile sporite cerute de muncitori? 2. Dece-și clădește un palat? 3. Dece trăsura lui e trasă de patru cai? 4. Dece cheltuește banii poporului?... Au cerut să mă prezint la „judecată“, la care asistau și soldații veniți depe front. Președintele adunării, singurul membru al „tribunalului“ care știa carte, un evreu deștept, mi a suflat: „Donăți adunării 300 — 500 ruble pentru „Imprumutul slobodei“ și procesul se va sfârși cu un chef“. Așa am și făcut. Mulțimea a ieșit din sala „tribunalului“, în frunte cu soldații dela statul-major, și a ținut o întrunire. A fost ridicată o estradă dela care soldații au rostit cuvântări de felul acesta:

— „Tovarăși, pe front e liniște. În curând va fi pace pentru toată lumea. Nu ne trebuie război, nu ne trebuie anexiuni și contribuțiuni, nu ne trebuie Constantinopol. Jos războiul! Trăiască libertatea, tovarăși! Ne trebuie pământ și libertate. Tovarăși, cumpărați Imprumutul slobodei. Acum ne trebuie bani pentru pace“.

Propaganda a avut un succes colosal. În aceeași zi, spre seară, subscripția pentru „Imprumutul slobodei“ printre negustorii locali a dat aproape 100.000 ruble. S'au adus diferite obiecte donate și s'a improvisat o loterie. Doctorul Iampolski a pus la licitație un portret al lui Kerenski: „O rublă, cine dă mai mult?“ Portretul a fost dat cu 900 ruble. Suma realizată a fost întrebuințată pentru „Imprumutul slobodei“. Preotul Lukianov și alți intelectuali au fost trași cu forța la tribună și obligați să vorbească. Succesul propagandei a întrecut toate așteptările. Banii veneau mereu, ceea ce le trebuia agitatorilor. Seara, militarii dela statul-major au venit să mănânce la mine. Au indopat o munte de

călțunași, fără furculițe, cu mâna, luându-le din străchini mari, au mâncat și au băut. A doua zi, în zori, conduși de tovarășii locali, în urale, s'au întors pe front, cu „Packard”-ul furat.

După puțin timp, am fost silit să plec și eu. Cu mare greutate am scăpat de bandele de soldați și de agresiunea unui lucrător beat, care sărise la mine cu un cuțit.

A doua zi, cursul evenimentelor s'a schimbat și ni s'a înfățișat un nou spectacol. După ce a chibzuit situația, cine a putut să plece a plecat. Lucrătorii beți, „instruiți” de tovarășii sosiți de aiurea, au început ei înșiși să facă propagandă, băgând groază în toți negustorii. Prăvăliile s'au închis.. Pe urmă, tovarășii au atacat și dezarmat o patrulă română. Comandantul patrulei, un sergent, nu s'a lăsat dezarmat și a vrut să treacă Prutul înot. Lăsându-și arma pe mal, s'a aruncat în apă, urmărit de mulțimea beată. Unul din tâlhari, punând mâna pe arma lăsată, a tras în sergent, omorându-l.

A treia zi a revoluției, tabloul s'a schimbat, ca într'un caleidoscop. Detașamente puternice ale trupelor române au trecut pontonul construit pe Prut și au intrat în Leova. Ordinea a fost restabilită, iar lucrătorii împrăștiati. Agitatorii principali, în număr de nouă, au fost arestați și judecați. Au fost duși pe malul Prutului, unde li s'a ordonat să sape un șanț. Într'o jumătate de ceas, a fost săpată o groapă comună Soldații-hamali, văzând cele ce se petrec și dându-și seama că nu-i de glumă, s'au împărțit în două detașamente. Unul a pornit pe malul Prutului spre Nord, adică spre gara Ungheni, celalt spre Sud, spre Dunăre. Soldații devastau tot ce întâlneau în cale, mai ales pivnițele cu vinuri, conacurile și depozitele de alimente. Vreo doi-trei agitatori au provocat răzvrătirea unor sate întregi. Primul conac întâlnit în drum, Soltăneștii, aparținând moșierului Mihail Mih. Razu, un membru cult al zemstvei, a fost șters depe suprafața pământului, iar proprietarul sfâșiat de răzvrătiții beți (15 decembrie 1917). După aceea, a suferit conacul familiei Leonard, Mereșenii.

A urmat moșia Bumbăta, a lui Hristofor Gherasim Anuș. Proprietarul, energic, a ripostat cu disperare. Cu o carabină de vânătoare, a răpus câțiva bandiți. În cele din urmă, văzând că scăparea este cu neputință, în văzul mulțimii infuriate, a scos din casă de fier teancuri de bancnote și le-a ars. Tovarășii au pus stuf în jurul casei și i au dat foc. Înăbușindu-se de fum,

Anuş a ieşit pe galerie, unde a fost sfâşiat de mulţime. Bucăţi din trupul lui au fost aruncate la câini.

Aşa au pierit doi dintre cei mai buni oameni ai Basarabiei vechi, amândoi purtători de cultură, moşieri de frunte. În timpul foametei care a hânduit regiunea Volgii, H. G. Anuş amenajase pe socoteala proprie un tren de ajutoare. — Aşa au fost distruse cele mai bune moşii, pepiniere de agricultură în Basarabia.

După aceea, detaşamentele de rezervişti au pornit în grabă dealungul liniilor de cale ferată şi au dispărut în direcţia Tighinei.

Detaşamentul de Sud al rezerviştilor s'a retras pe malul Prutului spre Dunăre. Toate conacurile, pe care le-au întâlnit în drum, au fost devastate. Conacurile lui Cara-Vasile, Cavalioti, Zahariade au fost prefăcute în ruini. A fost cruţat numai conacul lui L. C. Atanasiu, din Vadu-lui-Isac. Proprietarul a avut o idee ericită. A făcut tovarăşilor o primire demnă, înştiinţând în prealabil pe toţi locuitorii satului. Au scos din pivniţe câteva butoaie de vin, au tăiat câţiva berci şi boi, făcând un adevărat ospăţ, atât pentru „musafiri”, cât şi pentru ţăranii locali. Proprietarul a luat şi el parte la chef. Tovarăşii au mâncat, au băut, au petrecut, dar nu s'au atins de conac. După aceea, o parte din bandă a pornit spre Tighina, iar alta s'a îndreptat spre Reni.

În răstimp, la Reni, vasele Expediţiei cu însărcinări speciale erau bombardate depe frontul bulgar. Fiind în mare primejdie, ele s'au refugiat cu mare greutate la Chilia. De fapt, Expediţia nici nu mai exista. Era doar o flotilă de transporturi pe Dunăre. Pe vasul principal „Rusi”, a luat fiinţă un „Sfat al deputaţilor soldaţi”, care a „judecat” şi el pe comandanţi. Căutau pe amiralul Vesiolkin... Marea revoluţie rusă se întinsese în tot Sudul ţării. Urmările ei se cunosc.

Cele mai bune vase maritime ale Expediţiei, încercând arhivele şi inventarul, au luat drumul Constantinopolului, după ce primiseră la bord câţiva slujbaşi şi alte persoane care îşi exprimaseră dorinţa de a-şi părăsi ţara „liberă şi fericită”. Aceste vase, printre care erau „Rusi” şi „Marele Duce Alexandru Mihailovici”, fost crucişător chilian, care izbutiseră să scape bolşevicilor, au fost vândute ulterior, pentru datorii, de către furnizorii.

Ca să fiu complet în descrierea Basarabiei din timpul revoluţiei, trebuie să arăt şi situaţia judeţului Hotin, care, în opoziţie cu restul provinciei, a trecut prin toate greutăţile războiului. Din iulie 1914 şi până la retragerea definitivă a trupelor ruse,

județul Hotin a fost centrul ostilităților împotriva Austro-Ungariei. Cernăuții, situați la frontieră, au trecut de câteva ori din mână în mână. Trupele, în retragere, au săvârșit și acolo câteva acte de banditism. Un răsunet deosebit a avut atacul săvârșit asupra moșiei Caracușeni, a lui Mih. Const. Stamati (1862—1930), care, cu o vitejie fără seamăn, și-a salvat, în noaptea pe 19 august 1917, familia și conacul. Mai târziu, acest județ a fost ocupat de trupele austriace, după a căror retragere, populația pașnică a rugat pe români să ocupe ținutul lor lăsat în voia soartei.

În linii generale, în Basarabia n'a fost revoluție, ci numai bande de soldați dezertori, agitari și provocatori, cari au stârnit în câteva comune, puține la număr, turburări țărănești. Valul principal, care a nimicit cea mai mare parte a moșiilor Basarabiei centrale, a fost mînat de ocârmuitorii din Chișinău, al căror reprezentant a fost faimosul Rudiev, deputat în „Sfatul Țării”, care ulterior a fost împușcat.

Ecourile revoluției la Chișinău

În oraș era o zăpăceală generală. Fețele oamenilor trădau spaimă și tristețe. Seara, locuitorii nu ieșeau din casă. Pe străzile slab iluminate, nu circulau decât grupuri de „tovarăși”. Ziua aceiași tovarăși, bine dispuși, colindau orașul, intrau prin curțile oamenilor. Unii, în halate, abia ieșiți din spitale, tolăniți pe bănci, „se odihneau” prin grădini. Alții, cu servitoare și bucătărese, se plimbau, mîncînd semințe. Semințele sunt simbolul revoluției, la Chișinău. Orașul era plin de ele.

Subofițerii și furierii, în automobile rechiziționate, claxonând și chiotînd, colindau orașul, strigînd : „sloboda!” Peste tot locul se vedeau funde roșii și portrete de-ale lui Kerenski.. Cortegiul revoluționar se întindea pe sute de metri, purtând uriașe steaguri roșii cu inscripții. În oraș, jafurile s'au întezit ; se trăgea cu armele, fără nici un rost. O viață omenească nu valora mai mult de un ban. Tovarășii, patrulînd, opreau trecătorii și-i perchiziționau. „Burjuii”,¹ pe cari tovarășii îi recunoșteau după gulere scrobite și șube, erau împușcați. Într'o seară, a fost împușcat A. N. Șimanski subdirectorul băncii orașului, numai din cauză că, auzind sgomot, a deschis ușa : „Burjuiele, de ce îți scoți nasul afară?”.

Cam în acelaș mod a fost săvârșit și dublul omor dela vila inginerului Andrei Hodoroșea de lângă Chișinău. La 20 au-

1. Dela franc. „bourgeois” ; poreclă „boierilor”.

gust 1917, pela ora 3 d. a., niște soldați, cari furau struguri, au ucis pe proprietarul vilei și pe publicistul moldovean S. Murafa...

În localul liceului „Principesa Dadiani“, se întruneau „Frontotdel“-ul și „Sfatul deputaților soldați și muncitori“. A fost întocmită lista burjuilor (se spunea că în fruntea ei era P. V. Sinadino), cu hotărîrea de a fi organizată o noapte a sf. Eremeu—(Bartolomeu!). În răstimp, servitoarele, îmbrăcate în rochiile furate dela stăpânele lor, ajutate de tovarăși, își închideau stăpânii și prădau casele. Toată lumea se gîndea cu groază la a doua zi.

Populația a fost cuprinsă de panică. Aștepta o scăpare: intrarea trupelor române. La 6 ianuar 1918, disdedimează, a sosit un detașament de români ardeleni în drum dela Kiev spre Iași. Tovarășii, mai numeroși, au înconjurat trenul, au dezarmat detașamentul sosit, i-au luat steagul și, urcându-l solemn într'un automobil, s'au dus la statul-major. Detașamentul dezarmat a fost dus la cazarmă.

Dar situația s'a schimbat și aici repede. Tovarășii au început să se frămînte și au șters-o spre Tighina, cu trenul și pe șosea. Tot materialul rulant și chiar automobilele dărăpănate au fost rechiziționate. Trăgînd fără nici un rost cu arma dealungul străzilor și asupra caselor, tovarășii dispăreau. La 13 ianuar (stil vechi), orașul a fost ocupat definitiv de trupele române. Bucuria populației a fost foarte mare. Ostilitățile au trecut la Nistru, unde tovarășii erau conduși, după cum se spunea, de tâlharul Katovski, evadat dela ocnă, apoi devenit general în armata roșie. Românii, ajungînd la Nistru, au aruncat în aer podul dela Tighina și cel dela Atachi, ocupînd toate punctele de frontieră și izolînd Basarabia de Rusia revoluționară. Totuși, luptele au mai durat vreme îndelungată. După un an, mai găsim o victimă în persoana generalului român Poetaș, care a pierit în jud. Soroca.

În Basarabia n'a fost revoluție, dar agitatorii revoluționari au rămas. Mulți din ei și-au schimbat culoarea politică. Pe cei mai mulți dintre acești revoluționari, voința de fier a generalului Broșteanu († 1932) i-a îndepărtat repede dela orizontul nostru. Dacă generalul Broșteanu ar fi fost menținut la postul său de comandă, ar fi cîrășit definitiv Basarabia de molima cu care proaspeții patrioți speriau guvernul, deși ei înșiși provocau multe manifestațiuni politice. Dar nu toți... au avut inteligența, dreptatea, tactul și noblețea generalului Broșteanu. Istoria va stabili cu timpul scăpările..

CRONICA

— Cu durere adâncă anunțăm dispariția din viață a unei prietene a ediției noastre, Baroana Elena Hübisch, von Grossthal, născută Ralli, femeie de elită de altă dată, a cărei frumusețe și distincție sufletească corespundeau unei bunătăți și spiritualități fine. Umorul Baroanei n'a părăsit-o nici în zilele de jalnică decădere de după război. Dumnezeu s'o odihnească!

— La 12 mai, la Paris, în vârstă de 78 ani, a încetat din viață Alexandru N. Krupenski, Maestru al Curții Imperiale și cel din urmă Mareșal al nobilimii basarabene. A fost înmormântat la cimitirul S-te Geneviève des Bois.

— La Roma, în vârstă de 65 ani, a decedat Teodor Dim. Krupenski, fostul Mareșal al nobilimii din jud. Tighina.

— La 13 mai s'au implinit trei ani dela moartea Prof. Alexandru N. Donici, unul din Ctitorii ediției noastre. Moartea regretatului nostru prieten a fost semnalată de Dr N. Moroșan („Viața Basarabiei“ și Rev. științifică „V. Adamachi“). Prof. I. Andrieșescu (Rev. de preistorie și antichități naționale) și Prof. E. Pittard — în periodicele occidentale.

— La 10 mai, D. Prof. N. Iorga a evocat figura măreață a Regelui Carol I. Reținem din strălucitul discurs următoarele cuvinte profetice:

„Boieri cum erau aceia din 1866 și aproape până la 1890, dacă am putea să-i facem din nou! Dacă-am putea face din ceiace a rămas dela vechile seminții eroice, inteligente și mândre, și am putea să-i facem din nou! Dacă i-am împodobi cu o astfel de aristocrație România! Fiindcă orice țară are nevoie de o aristocrație, aristocrație de naștere, adecă de rasă, aristocrație de merite, de inteligență, aristocrație de moralitate“.

— La cimitirul Central din Chișinău, o piatră părăsită amintește mormântul sulgerului Iordache Gafencu, mort în 1824, străbunul E. S. D. Ministru Gr. Gafencu. Ar fi de datoria noastră să îngrijim acest vechi mormânt românesc.

— În ciclul romanelor din viața Moldovei de odinioară, D-l D-r Theodor Râșcanu intenționează să publice volumul „Râșcanovca“, dedicat strămoșilor săi basarabeni.

— D. Andrei S. Illiașenco, urmaș al familiei Ralli din Basarabia, compozitor cu renume și membru al Soc. Compozito-

rilor Români, a obținut un succes deosebit la Opera Regală din Bruxelles, unde baletul său: „En Bessarabie“ a ținut 22 reprezentații. Muzica românească și introducerea cântecului în balet, au atras elogiile unanime. În trecut, amintim montarea unor balete excelente ale D-sale: „La forêt vierge“ și „Danses Antiques“ — un festival al Teatrului Regal „des Galleries“.

— **D. Aurel Sava** a conferențiat la Orhei despre trecutul acestui oraș. D sa va publica un volum de documente despre Orhei, dându i aceeași formă ca și monografiei Lăpușnei.

— **Problema denumirii străzilor** nu se va tranșa definitiv, la Chișinău, decât în urma unei examinări serioase a ei de către *toți* cunoscătorii trecutului orașului, cari se vor călăuzi de principiile: înapoierea la vechile denumiri istorice, înlăturarea completă a denumirilor politice și înlesnirea posibilă a situației actuale.

— **Cimitirele locale** sunt printre puținele monumente istorice și naționale. Indiferent de limba inscripțiilor, ele păstrează nume vechi românești. O Epitropie specială ar trebui să reguleze menținerea acestor cimitire și repararea monumentelor istorice, indiferent de originea lor.

— **Expoziția Cercului de pictori și amatori de belle-arte** aduce și anul acesta o contribuție prețioasă în propășirea artelor plastice. Participă: N. Gumalic, I. Bulat, T. Chiriacov, C. Micu-Nicolaevici, Xenia Sinadino, M. Berezovski, G. Remmer, P. Țurcanu, V. Adiasevici, V. Blinov, I. Moiseev, D. Papaiani ș. a. Se observă munca constantă și o ridicare de nivel a operelor expuse.

— Scriitorul **Dumitrescu-Dorul**, care intenționa să publice o monografie romanțată a Chișinăului (fragmente proaste am și citit undeva), e preocupat de viața boierului basarabean Varfolomeu. Cu tot talentul său de scriitor, D D habar n'are de viața Moldovei de altă dată, încât ar face bine să renunțe și la această încercare.

— „Preocupări Literare“ (Nr. 4 — 1939) publică un articol foarte documentat al D-nei E. Dvoicenco: „Completări la „Viața și opera lui C. Stamatî“. D-na Dvoicenco publică date noi asupra tatălui scriitorului, dar mai cu seamă accentuează legăturile lui C. Stamatî cu scriitorii Svinin și Pușkin, care ie-a semnalat autoarea, ca și noi, mai demult. Nota de polemică cu D-l T. Ionescu-Nișcov este cu totul de prisos, deoarece acest autor n'are nici o autoritate în problema tratată.

Ar fi interesant de-a lămuri enigma scrisorii paharnicului (Toma ?) Stamatii, care cere pașaport pentru copilul Costache, ca să treacă Prutul pentru „a pune la cale lucrurile nemișcătoare după moartea maicii sale“. Publicând această scrisoare, D-l L. Boga (Documente basarabene, Chișinău, 1928, p. 26) numește pe paharnic „I o n“, iar anul „curgător“ al morții mamei copilului Costache e 1813, deși scrisoarea datează dela 1814.

Reviste: Viața Basarabiei, Bugeacul, Revista Critică, Făt-Frumos, Straja Neamului, Neamul Românesc pentru popor, Gânduri dela Mare, Ararat, Gazeta Cărților, Itinerar.

— Mulțumim pentru ajutoarele trimise de D.D.: Gabriela Țițeica, M. Missir, Al. C. Manole, Vl. G. Cristi, N. M. Krupenski, Cesar Stoika, I. G. Țanco Chilcic, E. Păunel, G. Vârnav, T. Pruncu, P. V. Sinadino, C. C. Malanețki, H. N. Marchetti.

OAMENI ȘI FAPTE

Afirmarea vitalității românești. Venerabilul așezământ de suflet și tradiție românească dela Vălenii-de-Munte își va desfășura prețioasa i activitate din vara anului acesta în cadrul unui ciclu sugestiv pentru clipele prezentului. Dl. Profesor Iorga știe să se alăture totdeauna cu elan în slujba marilor idealuri, astfel că alegerea ritmului de „Afirmare a vitalității românești“ formează o pașnică pregătire de apărare a drepturilor consfințite de însăși acea „vitalitate“. Universitatea populară „N. Iorga“ dela Vălenii de Munte se regăsește în plin rol istoric, după ce ani de zile ascultătorii acelu amvon au fost pregătiți acolo pentru cea mai de seamă înfăptuire a istoriei noastre.

O cronică a neutralității noastre. Dl. prof. D. Munteanu-Râmnic anunță prețioasa lucrare documentară intitulată: „O cronică a neutralității noastre, 1914—1916“, cuprinzând material din publicațiunea sa de afirmare și cultură națională „România Viitoare“ (1914—1916) Importante documente contemporane celor doi ani de sbuciumată neutralitate vor fi redade circulației în cadrul volumului anunțat. Cunoaștem laborioasa existență cărturărească a D-lui D. M. Râmnic, profesor de elită și frumos nume al scrisului zilelor noastre; câteva pagini reproduse în „Gazeta Cărților“ arată deosebitele calități de memorialist ale autorului, persoană cu juste și dramatice viziuni și tot atât de clare prevederi.

Voci din presa italiană. „Corriere Diplomatico“,

săptămânalul roman, și „Popolo di Brescia“ publică o reușită prezentare a poetului Coșbuc datorită profesorului Claudio Isopescu. Doamna prof. E. Padrini semnează în „Corriere Adriatico“ (Ancona) și „Gazzetta del Mezzogiorno“ (Bari) călduroase coloane închinată activității profesorului Isopescu, omul cu drept cuvânt considerat de prof. Ramiro Ortiz drept un „adevărat apostol al culturii române în Italia“. Autoarea termină judicioasele sale constatări recunoscând profesorului român dela Roma de a fi „contribuit în largă măsură la înțelegerea spirituală a celor două popoare, care cu toată depărtarea unul de altul, au păstrat multă și indestructibilă afinitate“. Doamna Padrini, care a mai scris — printre altele — un articol despre P. Cerna, îl așează pe profesorul Isopescu printre acei „grandi latini“ de astăzi, titlu suficient să ne onoreze.

Din „Cuget Clar“. Nr. 37 al „Noului Sămănător“ conține două evocative conferinți ale D-lui N. Iorga: Poesia populară italiană, și Despre teatrul lui Goldoni. Desemnele D-nei El. Brătescu completează acest număr excepțional. În cadrul primei conferințe, Dl. Iorga expune câteva reușite traduceri de ale D-sale din poesia populară italiană, remarcabil de asemănătoare cu concepția inspirației populare românești. Apoi, cât de judicios observă ilustrul conferențiar că „poesia populară nu trebuie să fie tratată nici retoric, nici științific, adecă în așa fel încât se distruge cu desăvârșire, atunci când ajunge să fie în serviciul filologilor“. În prelegerea despre Goldoni, D-l Iorga, pe lângă reliefata prezintare a marelui autor dramatic, risipește opinia acreditată cu privire la o așa zisă decadență a societății venețiene contemporane:

Sensul Geografiei moderne. Buletinul Societății Regale Române de Geografie, 1938, publică lecția cu care prof. G. Vâlsan — prematur răpit catedrei sale — și-a început cursul de Geografie fizică la Universitatea din București, în 1930. Pe lângă pioasă amintire, această frumoasă lecție inaugurală stabilește o adevărată profesiune de credință, precizând rolul, rosturile și limitele Geografiei ca știință. Citez câteva juste puneri la punct: „ar fi preferabil ca geografia să nu fie numită știință, ci disciplină științifică... Geografia merge alături cu științele naturii, pe un drum nou, pe care și-l croiește singură. Este o știință sintetică, nu analitică, fiindcă atunci chiar când face analiză, o face întotdeauna spre a lămuri sinteza... Geografia

nu diformează natura. Pentru ea, realitatea, așa cum se înfățișează pe fața pământului e sfântă... Pentru geograf, pământul e ca o scenă pe care se desfășoară imensa dramă a naturii. O dramă care se reprezintă veșnic, dar veșnic variază, pe o mulțime de teatre mici și mari, împrăștiate pe toată fața globului“...

Regretatul profesor afirmă că se va sili „întrucât va fi cu puțință, ca studentul să vadă problemele geografice răsfrânte în aspectul pământului românesc... și să capete deprinderea de a căuta singur să descopere și să rezolve enigmele care stau necercetate într'o măsură atât de covârșitoare pe întinsul țării noastre“. În treacăt, îmi permit să afirm că Geografia, prin poezia și multiplele sale accesorii, se oferă cu generozitate amatorismului, și de atâtea ori amatorii sau curioșii față de lumea exterioară pot colabora eficace cu specialiștii.

Un îndepărtat și erudit prieten al României. În Argentina, la Tucuman, orașul care se mândrește cu laborioasa Universitate ale cărei lucrări sunt apreciate în toată lumea, activează profesorul Andrés Campanella, cunoscut etnolog și asiduu cercetător în domeniile atât de variate ale specialității sale. O frumoasă scrisoare ale cărei amicale accente parcă sunt dublate de farmecul seniorial al limbii spaniole, vine să-mi aducă știri neașteptate. Profesorul Andrés Campanella cunoaște bine România, o cunoaște din auzite și încă din cel mai bun izvor : tatăl profesorului, italian de origine, a călătorit mult în tinerețele sale, iar drumurile l-au adus până la noi, unde poposi mai bine de un an. Călătorul avu prilejul să ne cunoască la noi acasă, păstrând cele mai luminoase amintiri din mijlocul unui popor dăruit cu excepționale însușiri. Din povestirile tatălui, fiul a învățat să ne prețuiască și întâmplătoarea legătură cu modestul întocmitor al acestor rânduri s'a îndeplinit pe baza duioaselor amintiri despre frumosul pământului și sufletului românesc. Dela amețitoarea depărtare a Tucumanului, din mijlocul unei existențe consacrată intenzelor cercetări, profesorul Campanella n'a rămas străin față de omenia și sbuciumul neamului românesc, și aceasta doar din povestirile părintelui său, om care a văzut multe, deci a putut face deosebiri și comparații ! Redau aici cuvintele de însuflețită simpatie față de România, așa cum au fost scrise de învățatul argentinian, care imbină atât de armonios valoarea unui desăvârșit specialist cu delicateța de simțire :

„Tengo las mejores impresiones sobre Rumania, por cuanto

mi padre, como „pionner“ italiano, ha viajado muchísimo en su juventud, e hizo „escala“ durante mas de un año en su hermosa patria i así que, a través de las narraciones de mi padre, el pueblo rumano — sus inquietudes y sus gentilezas — no me totalmente desconocido“.

Faptul că aceste rânduri n'au nevoie de o traducere alăturată, vine să aducă el însuși un omagiu posibilităților de prietenie între niște Latini atât de depărtați. Poate că vreo viitoare scrisoare a profesorului Andrés Campanella ne va aduce câteva mănunchiuri de amintiri evocative — dintr'ale tatălui — despre România.

Université catholique de Louvain. Bibliographie Académique, VI. 1914—1934. Louvain, Bibliothèque de l'Université 1937. (Textul în limbile franceză și flamandă). 452 pag. Masivul volum, cuprinzând bilanțul activității Universității catolice din Louvain între anii 1914—1934, este dedicat Monseniorului P. Ladeuze, rectorul magnific al secularei instituțiuni. Cuprinde lista lucrărilor și articolelor apărute sub auspiciile Universității sau tipărite de profesorii respectivi; bibliografia se prezintă strict academică, limitându-se la înșirarea lucrărilor publicate sub auspiciile Universității de către membrii corpului profesoral, administrativ și direct de autoritățile academice. Universitatea din Louvain și-a publicat în 1880 prima bibliografie, cuprinzând lucrările dintre 1834—1879, operă complectată și reeditată în parte la 1900 și 1908 mulțumită profesorului Brants, ajutat de arhivistul J. Wils. Intre 1901 și 1913 apărură suplimente ținute regulat la zi, iar războiul și moartea profesorului Brants puseră capăt importantei publicațiuni. Lucrarea a fost reluată în urma propunerii Monseniorului Ladeuze. Profesorul canonic Cochez se ocupă de bibliografia Fac. de litere și filozofie; cavalerul de Schaetzen, al doilea secretar al Universității, culese bibliografiile dela Drept, Medicină și Științi, având colaborarea prof. J. Coppens; ultimii doi sunt semnatarii scurtei introduceri a volumului Bogata bibliografie vorbește dela sine în favoarea nobilului așezământ de cultură creștină dela Louvain.

„Viața Basarabiei“, publicație lunară de literatură, artă și cultură generală. Chișinău. Director, Pan. Halippa; Prim-Redactor, N. F. Costenco. Revista continuă a se afirma printr'o aleasă ținută și atitudine. În Basarabia tiparul românesc înaintează sub semnul eroismului, iar cei opt ani de viață ai prețioasei tribune

dela Chişinău formează un foarte justificat orgoliu pentru cărturarii adunați în jurul animatorilor respectivi. Basarabia se silește să-și cristalizeze personalitatea-i spirituală — plină de vigoare și specific dintre cele mai importante de cultivat, — care rămâne desigur, o impunătoare rezervă creatoare în arta națională. D-l George Meniuc, strecoară câteva linii juste și sculpturale, arătând vastele posibilități ale rezervei de artă basarabească :

„Climatul geografic și structura internă dă puțință Basarabeanului să fie mai chinuit de realitatea vieții. Psihologia acestei provincii cuprinde comori neprevăzute. Să le arătăm lumii”...

„Viața Basarabiei” contribuie în mare parte să prezinte acele „comori neprevăzute”, fiind în acelaș timp cu totul integrată năzuințelor comune întreg pământului românesc. Materialul celor cinci numere ale anului VIII oferă pe lângă o aleasă literatură, prețioase pagini documentare, astfel că interesul revistei trece dincolo de atmosfera provinciei natale. „Viața Basarabiei” este o insuflețită solie de inimă și lumină românească, îndeplinindu-și cu prisosință menirea.

Aurel George Stino

Eufrosina Dvoicenco. Fiecare an aduce o nouă contribuție la tezaurul cunoașterii literaților moldoveni. Este un merit special al D-nei Dr. Eufrosina Dvoicenco.

Din părinți aristocrați ai Donului, crescută pentru o altă viață decât aceea a unei emigrante, Eufrosina Dvoicenco nu s'a lăsat bătută nici în trista epopee a bejenăriei. În scurt timp a știut să ajungă Doctor în litere și cea mai autoritară cunoscătoare a relațiilor literare româno-ruse, a scriitorilor C. Stamati, Hasdeu, Al. Donici, C. Negruzzi, contemporanilor basarabeni ai poetului Pușkin etc. Ajungea la toate cu o ușurință uimitoare pentru toți, căci nimeni nu s'a interesat de munca formidabilă investită de această femeie — mamă a unei familii pentru care și-a sacrificat o viață personală. Ca să-și agonisească o posibilitate de existență, iar copiilor un pic de cultură, s'a înhămat la o activitate prea mare pentru o sănătate așa de slabă ca a ei. Iar cărturarii noștri lipsiți de catedre profesionale, nu sunt dintr'acei cari să fie favorizați în chip special, ținându-se seamă de meritele și posibilitățile lor, iar nu de cerințele „oficiale”.

Astăzi, cu adâncă tristețe, aflăm din București că D-na Dr. Dvoicenco a căzut victima unei boli grele de plămâni — darul

instituției, în arhiva căreia distinsa cercetătoare trebuia să lucreze ca o simplă funcționară. Măcar în prezent, când încă nu este prea târziu, ar fi bine ca intelectualitatea noastră să-și dea seamă de tragedia unei savante ca Eufrosina Dvoicenco, care din primii săi pași a știut să contribuie enorm pentru știință. Sunt oameni cu merite reale, dar despre care se vor aduce aminte abia după „moartea lor”!

Al. Lucaciu

Reviste Dobrogene. În metropola Dobrogeii — Constanța — apar două reviste cu caracter regional: „Pontice” și „Gânduri dela Mare”. Revista „Pontice” apare lunar sub patronajul D-lui Rezydent Regal N. Ottescu — scriitor de elită, ca o expresie a oamenilor de litere și știință din Ținutul Mării. Prezentată în optime condițiuni tipografice, revista împlinește o operă utilă de cercetare și definire a unei spiritualități dobrogene. Printre colaboratori se remarcă pentru poezie D-nii: Al. Gherghel, D. Stoicescu, G. Gregorian și într’un mod deosebit — D. Olariu; pentru proză, D-nii: G. M. Vlădescu, Ion Lolu, Val. Petrescu, Const. N. Sarry și D-na S. Cotovu. Latura științifică, în speță arheologică, se bucură de colaborarea D-lor Gr. Florescu, Radu Vulpe și Ioan Micu.

Cealaltă revistă: „Gânduri dela Mare”, condusă cu multă râvnă de D. Titus Cergău, un ales institutor dobrogean, contribuie cu fiecare număr la cunoașterea și popularizarea problemelor privitoare specificului provinciei dintre Dunăre și Mare. Co-aborează D-nii Gr. Sălceanu, D. Stoicescu, Radu Vulpe, I. Ghibănescu, precum și un mănunchiu ales de tineri literați — D-nii Roman Secăreanu, Ioan Micu ș. a. Frumoase culegeri din folklorul dobrogean publică în fiecare număr D-l Titus Cergău.

D. N. Mincev

G. Golohvastov. Peirea Atlantidei. New-York. 1938. 256 †XXII pag. Dela Platon și până în zilele noastre, peirea Atlantidei frământă omenirea, însă mitul acesta n’a găsit o expresie poetică, care să eternizeze în literatură subiectul nuanțat printr’o tragedie nerepetată — peirea unui continent întreg, probabil leagănul culturii și al credințelor noastre. D-l G. Golohvastov — unul din cei mai mari poeți ai rușilor, completează această lacună, venind astăzi cu o operă genială — în sensul autentic al cuvântului — dând o epopoe clasică, demnă de un succesor al lui Dante, astăzi, când genul acesta al literaturii e în decădere.

În versuri admirabile, poetul concepe opera sa de o putere formidabilă, religioasă-filosofică, care, indiscutabil, va ajunge o scriere epocală. La baza epopeii găsim mitul lui Platon, pe care poetul îl presupune însă, monoteist. Eroul operei — o figură măreață, departe de declinul patimilor, — preotul suprem al Atlantidei, este desăvârșit redat de poet, în trăsături puternice de caracter și inteligență. Dragostea sa pentru popor, crează o idee și voință de nebiruit, pentru a învinge moartea. Soarta îi aduce o armă în palatul regelui Atlantidei, unde dragostea idilică a doi copii ai regelui, trece într'o dramatică dragoste a unui frate și soră. Neputând rezista mai mult, prințesa se retrage în templu, iar preotul caută în împreunarea începutului feminin și masculin într'o ființă superbă, să irvingă moartea dând naștere tipului unic Androgin, care nu va mai permite existența în univers a dualității pozitive și negative: viață și moarte, lumină și beznă, frumusețe și monstruozitate... Preotul însă, pătrunzând în taina dumnezeieștii unități, nu-și dă seamă că trece dincolo de existența omenescului. El determină pe prinț și prințesă să se sacrifice și spre dimineața așteaptă ivirea existenței noi. Dar...steaua dimineții nu mai răsare. Forțele naturii nu-și pot stăpâni revolta și... Atlantida piere în valurile oceanului.

Oricare vor fi discuțiile în jurul subiectului tratat, este evident că D-l Golohvastov s'a oprit asupra unor concepții de o adâncime enormă. El rămâne în acelaș timp — poet prin grația lui Dumnezeu, și un filosof de o etică pură „Peirea Atlantidei“ este un prinos prețios în literatura universală. Abia apărută, opera este tradusă în mai multe limbi. Critica și literatura îi dau o apreciere bine definită. E de notat contribuția la acest volum dată de D-l Vl S. Illiașenco, un literat de seamă, căruia poetul dedică poemul, și ilustrarea de mare talent a pictorului A. N. Avinov.

Al. Lucaci

C. N. Burileanu. Intre „Frunză Verde“ și doine. Chișinău. 1936. 104 pag. Autorul tratează o paralelă între „frunză verde“ oltenească și doine. Discipol al lăutarului Dumitru din Blahniță, D-l Burileanu povestește impresiile și felul de-a cânta „frunză verde“. Subliniind libertatea în canto și alegerea cuvintelor în cântecul oltenesc, D-sa trece la doine, originea acestui nume (doina, duios etc.) provenind — după părerea autorului dela slovenescul: „duiu“, „dunul“ — a sufla. Sunt interesante considerațiile privitoare la muzica noastră populară și acea din Sudul Balcanilor.

ERORI CARI NU SUNT... DE TIPAR

În „Curentul Magazin“ (Nr. 6 din 14 Mai c.) cineva care semnează „A. Pomescu“ scrie despre Dora d'Istria și spune: „contesa“ Dora d'Istria! O face contesă. Dece contesă? Pomescul „Curentului Magazin“ crede (pe semne) că „d'Istria“ este un nume propriu. Nu știe (dar dacă nu știe dece scrie?) că „Dora d'Istria“ este un pseudonim. Pseudonimul literar al Princesei Elena Ghika, o scriitoare româncă, însă care, ca multe alte românce scriitoare de mai târziu, a scris în franțuzește și italienește. Nu știe Pomescul că „Dora d'Istria“ fiind „un nom de guerre“ (ca Pierre Loti sau Anatole France) nu poate avea titlu de noblețe. Pomescul crede că „d'Istria“ este numele ei adevărat și dacă l-a văzut scris aristocratește, cu particulă și apostrofă, apoi de bună seamă că-i contesă. Nu știe că Dora d'Istria e fiica prințului Mihai Ghika și a fost măritată cu prințul rus Kolțov-Masalsky, deci de două ori Princesă. Dece o face Pomescul contesă? Dece vrea să învețe pe alții ceiace singur nu știe?

Și nu-i numai atât. Articolul Pomescului este însoțit de un portret al Dorei d'Istria. Pe portret se vede, jos, o stemă: stema Ghikuleștilor cu coroana princiară. Dar Pomescul ce știe el despre acestea? Habar n'are că Dora d'Istria e româncă și născută la București, în anul 1829; el o face albaneză, născută în „țara Souli“ (sic) în orașul Parga, pe coasta Albaniei meridionale... Și mai spune că „trebuie să se exileze, împreună cu părinții ei“ (care părinți?), că s'a refugiat la Corfu, apoi la Triest și în cele din urmă familia sa (?) s'a stabilit la Zürich, unde tatăl și mama sa „sfârșiți de oboseli și necazuri“ au adormit somnul de veci. Apoi, zice Pomescul, pastorul Hermann a luat la sine pe tânăra orfelină. S'ar părea — cum scrie Pomescul — că Dora d'Istria (contesa) era fiica unor bieți oameni de rând, cari au murit mizerabil, la Zürich. Rămâi înmărmurit de atâta ignoranță și fantezie. Pomescul mai spune că Dora a fost înfiată de ducesa de Milly, care i-a dat o instrucție aleasă.

Adevărul este că Dora d'Istria (cine nu știe?) este pseudonimul literar al Elenei Ghika, fiica banului Mihai Ghika, crescută în casa tatălui ei și că acolo a făcut studii serioase sub direcția profesorului G. Pa adopol, un savant arheolog. Apoi, la 1849 s'a măritat cu kneazul Masalsky și a plecat cu el la Petersburg. Amintiri despre ea și o anumită întâmplare a ei la Petersburg,

găsim în „Amintirile“ lui Radu Rosetti. Ca să știe cine a fost Dora d'Istria și ca să nu scrie astfel de năzbâtii, Pomescul putea să citească, în afară de „Amintirile“ lui Rosetti, biografia Dorei d'Istria în „Dictionnaire des Contemporains“ de A. Bitard, sau cartea lui P o m i e r (ce coincidență de nume!) biograful Dorei d'Istria, sau — măcar — un foarte interesant foileton apărut acum doi ani (August 1937) în două n-re consecutive ale ziarului „Dreptatea“, despre Dora d'Istria, datorit D-nei Seraphine Brukner.

Th. Râșcanu

„O biografie romanțată“. Când zic : „biografie romanțată“, veți înțelege de'ndată că e vorba de D. Const. Gane, autorul unor opere de istorie romanțată. Acum cinci ani (17 decembrie 1934), D-sa ne scria :

„Vă mulțumesc pentru trimiterea interesantei Dv. reviste „Din trecutul nostru“, din care am cules multe interesante date.. V'ași ruga, stimat Domn, să binevoiți a-mi trimite și No. de Decembrie a revistei Dv. pentru a avea colecția completă“..

Am căutat să satisfacem această dorință și i-am trimis regulat revista. Când a vrut să serie volumul III al romanțatelor „Trecute vieți de Doamne și Domnițe“, D. C. Gane ne-a cerut două clișee. Le-am împrumutat și ne-a supărat mult neglijența D sale la reproducerea lor eronată. Nu l-am insultat totuși, arătând numai în numărul pe ianuar — april 1939, erorile lucrării D-sale. Corectitudinea noastră a fost deplină. Iată însă, primim pe numărul următor al revistei un semn nou al atenției D-lui C. Gane :

„Să nu mi se mai trimită această fițuică“.

Suntem politicoși și nu i-o mai trimitem, deși „fițuica“ actuală e superioară „interesantei reviste“ din 1934. Dar de ce s'a supărat D. C. Gane, care, trimițându-ne volumul III, scria la 12 februar c. : „cu bunele sentimente ale autorului“ ? — Am ține să vedem din partea D-sale aceeași râvnă de-a veni în ajutor cercetărilor istorice, corectându-ne erorile. Am înțelege orice critică, căci — doar — D-sa are o experiență de o viață lungă, cât două de-ale noastre. Am înțelege o lecție seniorală, a unui urmaș care se coboară din familiile străvechi ale țării Dar — regretăm — e puțin să te ocupi de oameni aleși ai pământului. Astăzi — noblețea nu obligă.

Interesant, la ce injurii e degradat autoritarul genealogist D. George Florescu, care într'un memoriu recent scrie despre D. C. Gane, că „păcătuște tocmai prin prea multă fantezie genealogică în slujba istoriei adevărate“ ?..

Vom reveni, ~~cu D. C. Gane~~ ~~comand~~

G. B.

DIN TRECUTUL NOSTRU...

Ediție istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconi.

Director : Gh. G. Bezviconi.

Secretar de redacție : S. M. Nica.

Redacția și Administrația : Chișinău, str. Regele Ferdinand Nr. 1.

CUPRINSUL :

Patruzeci de ani din viața Basarabiei
1877 — 1917

Regiunea Dunării		Navigația pe râul Prut . . .	37
Dromul Poleacov	3	Averile mănăstirești . . .	41
Județul Ismail	4	Gubernatorul von	
Ispravnicul Șulga	5	Raaben și progromul	
Orașul Ismail	7	evreesc din 1903	43
Korolenco la Sud	8	Gubernatorul prinț	
Cazinoul din Ismail	10	Urusov	57
Aborigenii Ismailului	12	O inspecție a guver-	
Chilia	20	natorului	60
Basarabia de lângă Prut		Războiul mondial	
Orașul Reni	21	Expediția cu Insărcinări Spe-	
Comisiunea mixtă a Prutului	23	ciale. Amiralul Vesiolkin	66
Râul Prut	25	Revoluția și ecurile	
Mosierii	26	ei în Basarabia	84
Familia Cara-Vasile și D. C.		Ecurile revoluției la Chi-	
Crăciunescu	32	șinău	88

Cronica de A. G. Stino, Al. Lucaciu, D. N. Mincev, Th. Rașcanu și G. B.

SERVICIUL GAZETELOR — TOT

Agenție de presă și institut de documentare
BUCUREȘTI, STRADA SF. CONSTANTIN 24, TELEFON 3. 16. 15.

EDIȚIE TRIMESTRIALĂ FONDATĂ în 1933

Exemplarele se pot procura :

BUCUREȘTI, Librăria I. Cărăbaș, str. General Berthelot 3.

CHIȘINĂU, Librăria Șah, str. Regele Carol colț B-dul Regele Carol II.

Redacția și Administrația : CHIȘINĂU, STR. REGELE FERDINAND Nr. 1.

PREȚUL 72 LEI.